

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Куцик Катерина Володимирівна

УДК 347.93

ДИСЕРТАЦІЯ

Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві

12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Чурпіта Ганна Вікторівна, доктор юридичних наук,
доцент

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Куцик К. В. Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням проблематики заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.

Досліджено теоретико-правові та методологічні засади застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві. У відповідному контексті визначено стан наукової розробки проблеми заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві, наведено методологію проведення дослідження, простежено еволюцію правового регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України.

Встановлено, що правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві пройшло декілька етапів, серед яких доцільно виокремити: а) зародження правового регулювання інституту заходів процесуального примусу, що характеризувалося появою перших правових норм, які здійснювали правове регулювання спеціалізованого захисту судових органів (IX ст. – XIII ст.); б) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в литовсько-польську добу та за часів козацтва, особливістю якого стала поява інститутів майнової та кримінальної відповідальності за різні прояви неповаги до суду (XIII ст. – XVI ст.); в) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу за часів перебування України у складі Російської імперії, яке характеризувалося посиленням кримінальної відповідальності, що наставала за будь-які прояви, які б свідчили про неповагу до суду,

незалежно від того, чи були вони вчинені під час судового розгляду, чи позанім (XVI ст. – початок XX ст.); г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала як регламентація інститутів кримінальної та адміністративної відповідальності, що застосовувалася до осіб, які порушили встановлені у суді правила, так і запровадження нової форми цивільної процесуальної відповідальності – цивільних процесуальних штрафів (початок XX ст. – 2004 р.); г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства України, що характеризується відходом від концепції цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, та закріпленням у нормах ЦПК України заходів процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу (2004 р. – до сьогодні).

На основі аналізу юридичної природи заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві обґрунтовано, що цивільним процесуальним примусом є фізичний або моральний (психологічний) вплив держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правообмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими особами у випадках, коли авторитет закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми.

Заходи процесуального примусу у цивільному судочинстві класифіковано за: а) формою протиправної поведінки порушника (заходи, що застосовуються за протиправні дії особи (попередження і видалення із залу судового засідання); заходи, що застосовуються за протиправну бездіяльність (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід)); б) процесуальною спрямованістю (заходи процесуального примусу, що застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання (попередження і видалення із залу судового засідання); заходи

процесуального примусу, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід)); в) місцем вчинення правопорушення (заходи реагування на порушення, вчинені у залі суду (попередження, видалення із залу судового засідання); заходи реагування на порушення, вчинені поза судовим засіданням (привід, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом)).

Виокремлено особливості застосування судом таких заходів процесуального примусу як попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід.

Аргументовано, що змістом попередження як заходу процесуального примусу в цивільному судочинстві є одночасно: інформування порушника про недопустимість вчинення протиправних діянь, вимога про утримання від конкретних дій або виконання дій для припинення правопорушення, а також повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі продовження правопорушення.

Дістало подальшого розвитку положення про те, що основною метою видалення порушника із залу судового засідання є позбавлення його фізичної можливості порушувати встановлений порядок і вчиняти протиправні дії повторно, що, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для продовження судового розгляду справи.

Аргументовано, що у разі застосування такого заходу процесуального примусу як видалення із залу судового засідання до інших учасників цивільного процесу, окрім свідка, суд має оголосити перерву з метою проведення їх заміни.

Обґрунтовано, що у випадках, коли видалення із залу судового засідання стосується не учасників цивільного процесу, а інших осіб, присутніх у судовому засіданні, строк видалення має обмежуватися терміном закінчення конкретного судового засідання. Якщо ж цей захід процесуального примусу застосовується до учасника цивільного процесу, то суд повинен у відповідній ухвалі визначити строк, на який особа видаляється

із залу судового засідання.

Доведено, що тимчасове вилучення доказів для дослідження судом як захід процесуального примусу застосовується за наявності таких спеціальних підстав: а) неподання доказів, що були витребувані судом; б) процесуальною формою неподаних доказів є письмові або речові засоби доказування; в) неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або неповідомлення суду про причини неподання таких доказів.

Визначено спеціальні підстави застосування приводу до осіб, які беруть участь у певних категоріях справ. Встановлено, що спеціальними підставами приводу відповідача у справах про визнання батьківства, материнства є: а) відкриття провадження у справі про визнання батьківства, материнства; б) постановлення судом ухвали про проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи; в) ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи. Водночас, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною спеціальними підставами застосування до особи, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною, такого заходу процесуального примусу як привід, є: а) відкриття провадження у справі про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною; б) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, від проходження експертизи; в) постановлення у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра ухвали про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права; у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення цивільного процесуального законодавства України; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ,

а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до Цивільного процесуального кодексу України; у навчально-методичній роботі – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільний процес», а також відповідних спецкурсів; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільний процесуальний примус, заходи процесуального примусу, цивільна процесуальна відповідальність, підстави застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві, цивільний процесуальний обов'язок, розпорядження головуючого, порушення порядку в залі судового засідання, неповага до суду, судовий розпорядник, попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Куцук К. В. Класифікація заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 24–28.
2. Куцук К. В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород, 2016. Вип. № 41, т. 1. С. 116–121.
3. Куцук К. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу у цивільному процесі України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. № 23. С. 133–136.
4. Куцык Е. В. Привод в гражданском процессе Украины : понятие, основания и порядок применения // Право и закон : междунар. науч.-практ. журн. 2016. № 3 (5). С. 49–55.

5. Куцик К. В. Заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 19–23.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Куцик К. В. Загальна характеристика заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. Ч. 2. С. 124–126.

2. Куцик К. В. Цивільний процесуальний примус як вид державного примусу // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.). / [ред. кол. : Черней В. В., Гусарев С. Д., Чернявський С. С.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. С. 171–174.

3. Куцик К. В. Привід як один із заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 4 груд. 2015 р.). Кіровоград, 2015. С. 103–105.

4. Куцик К. В. Еволюція правового регулювання заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Законодавство України : історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4–5 груд. 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя, 2015. С. 51–54.

5. Kutsyk K. The use of procedural compulsion in civil proceedings : national and international experience // Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 49–51.

6. Куцик К. В. До питання класифікації заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Наукові пошуки у III тисячолітті : соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 22–23 квіт. 2016 р.). Кіровоград, 2016. С. 292–294.

7. Куцик К. В. Ухвали про застосування заходів процесуального примусу як різновид судових рішень // Цивільний процес на зламі століть : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цив. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. Харків : Право, 2016. С. 112–114.

8. Куцик К. В. Гарантії дотримання прав людини під час застосування заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листоп. 2016 р.) / [редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 82–84.

9. Куцик К. В. Примус у цивільному судочинстві : поняття та співвідношення із категорією цивільної процесуальної відповідальності // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [ред. кол. В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 151–154.

10. Куцик К. В. Визначення поняття «неповага до суду» // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листоп. 2016 р.) / [редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. Ч. 1. С. 157–161.

SUMMARY

K. V. Kutsyk. Measures of procedural compulsion in civil proceedings. – Qualifying paper published as manuscript.

The Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences (PhD) with a specialization in 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law» (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

The thesis is a complex research of the issues of procedural compulsion measures in civil proceedings.

The theoretical, legal and methodological framework for the application of procedural compulsion measures in civil proceedings has been examined. The state of research development of the issue of procedural compulsion measures in civil proceedings has been determined in the relevant context; the study methodology has been specified; the evolution of legal regulation of such institution as procedural compulsion measures in civil proceedings of Ukraine has been traced.

It has been established that the legal regulation of the institution of the procedural compulsion measures in civil proceedings has gone through several stages, among which it is advisable to distinguish: a) emergence of legal regulation of the institution of the procedural compulsion measures, which was characterized by the emergence of the first legal rules regulating specialized protection of judicial authorities (IX – XIII centuries); b) legal regulation of the procedural compulsion measures under the Lithuanian-Polish rule and in times of Cossacks, the main feature of which consists in emergence of the institution of property and criminal liability for the various manifestations of contempt of court (XIII – XVI centuries); c) legal regulation of the institution of the procedural compulsion measures during the period when Ukraine was the part of the Russian Empire, which was characterized by increased criminal liability incurred for any signs of contempt of court, regardless of whether they were committed during or after the trial (XVI – XX centuries); d) establishment and development of civil procedure

legislation of the USSR, the characteristic feature of which consisted in emergence of institutions of criminal and administrative liability applied with regard to the persons who have violated the rules established in the court and emergence of a new form of civil procedural liability – civil procedural penalties (early XX century – 2004); e) establishment and development of civil procedure legislation of Ukraine, which is characterized by a departure from the concept of civil procedural liability as a special type of legal liability and establishment of procedural compulsion measures in the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, which do not provide for additional obligations for the participants of the civil process (2004 – till present).

Based on the analysis of the legal nature of the procedural compulsion measures in civil proceedings, it has been established that civil procedural compulsion shall be physical or moral (psychological) influence of the state on the participants of the civil process and other persons present in the courtroom for ensuring their proper behaviour during the civil trial which is applied in the form of statutory restrictions of the rights directly by the court or by its order by other authorized persons in the cases when the authority of the law and the court and assurances of the necessity to fulfil the statutory provisions are insufficient.

The procedural compulsion measures in civil proceedings shall be classified as follows: a) by the form of illegal behaviour of the offender with regard to the measures to be applied against illegal actions of the person (warning and removal from the courtroom); measures to be applied against unlawful inaction (provisional seizure of evidence for the study by the court and compulsory process); b) by the procedural tendency (procedural compulsion measures to be applied against the offenders of the order in the courtroom (warning and removal from the courtroom); procedural compulsion measures ensuring the process of providing proofs (provisional seizure of evidence for the study by the court and compulsory process); c) by the place of committed offense (responsive measures to the offence committed in the courtroom (warning, removal from the courtroom); responsive

measures to violations committed after the trial (compulsory process, provisional seizure of evidence for the study by the court)).

The features of application of such procedural compulsion measures as a warning, removal from the courtroom, provisional seizure of evidence for the study by the court and compulsory process have been singled out.

It has been well argued that warning as the procedural compulsion measure in civil proceedings includes simultaneous notification of the offender of the inadmissibility of illegal behaviour, demand for refraining from taking certain measures or for taking certain measures in order to prevent the offense, and notification of the application of more strict measures in case of continuation of the offence.

Further impetus has given to the position that the main purpose of the removal of the offender from the courtroom shall be deprivation of his/her physical possibility to violate the established order and commit unlawful actions, which, consequently, promotes provision of the relevant conditions for continuation of the trial.

It has been well argued that in case of application of such a procedural compulsion measure as removal from the courtroom against other participants of the civil process, except for the witness, the court shall declare a break in order to remove them.

It has been substantiated that in cases where removal from the courtroom is not associated with the participants of the civil process but other persons present in the courtroom, the term of removal from the courtroom shall be limited to the end date of the specific trial. If such procedural compulsion measure is applied against the participant of the civil process, the court shall determine the term by the relevant order for which a person shall be removed from the courtroom.

It has been proved that the provisional seizure of evidence for the study by the court as a procedural compulsion measure shall be applied given to the following specific grounds: a) failure to submit evidence required by the court; b) procedural form of non-submitted evidence shall be written or material means of

proving; c) failure to submit evidence required by the court without good reason or failure to notify the court of the reasons for failure to submit such evidence.

The special grounds for using compulsory process with regard to the persons participating in certain categories of cases have been determined. It has also been established that the special grounds for compulsory process of the defendant to the court in the cases for acknowledgement of paternity shall be: a) initiation of the proceeding for acknowledgement of paternity; b) rendering of the court order on carrying out forensic and biological (forensic and genetic) expertise; c) avoidance of forensic and biological (forensic and genetic) expertise by the defendant.

However, in cases involving restrictions of civil capacity of an individual or acknowledgment of its incapacity, the special grounds for application of such a procedural compulsion measure as the compulsory process with regard to the person in relation to whom the statement of acknowledgment of the person partially incapacitated or incapable, shall be as follows: a) initiation of the proceeding on restriction of civil capacity of an individual or acknowledgment of his/her incapacity; b) avoidance of the person against whom the proceeding restriction of his/her civil capacity or acknowledgment of his/her incapacity, from passing the expertise; c) rendering of the court order with the participation of the clinical psychiatrist on compulsory referral of the individual to undergo forensic and psychiatric expertise.

The practical significance of the obtained results consists in the use and possibility of the use of the developed proposals and conclusions: in research work – in the course of carrying out further research in the field of civil procedural law; in law-making activity – in the course of improvement of civil procedure law of Ukraine; in law-enforcement activity – in the process of consideration and settlement of civil cases, as well as in the course of preparation of scientific and practical comments to the Civil Procedure Code of Ukraine; in scientific and methodical activity – when teaching the academic discipline «Civil Process» and the relevant special courses; in the course of preparation of research and methodology and didactic materials on the specified subjects.

Keywords: civil proceedings, civil procedural compulsion, procedural compulsion measures, civil procedural liability, grounds for the application of procedural compulsion measures in civil proceedings, civil procedural obligation, orders of the presiding judge, violation of the order in the courtroom, contempt of court, court administrator, warning, removal from the courtroom, provisional seizure of evidence for the study by the court, compulsory process.

List of publications of the applicant associated with the topic of the Thesis

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Куцик К. В. Класифікація заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 24–28.
2. Куцик К. В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород, 2016. Вип. № 41, т. 1. С. 116–121.
3. Куцик К. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу у цивільному процесі України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. № 23. С. 133–136.
4. Куцык Е. В. Привод в гражданском процессе Украины : понятие, основания и порядок применения // Право и закон : междунар. науч.-практ. журн. 2016. № 3 (5). С. 49–55.
5. Куцик К. В. Заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 19–23.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

1. Куцик К. В. Загальна характеристика заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. Ч. 2. С. 124–126.
2. Куцик К. В. Цивільний процесуальний примус як вид державного примусу // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.). / [ред. кол. : Черней В. В., Гусарев С. Д., Чернявський С. С.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. С. 171–174.
3. Куцик К. В. Привід як один із заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 4 груд. 2015 р.). Кіровоград, 2015. С. 103–105.
4. Куцик К. В. Еволюція правового регулювання заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Законодавство України : історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4–5 груд. 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя, 2015. С. 51–54.
5. Kutsyk K. The use of procedural compulsion in civil proceedings : national and international experience // Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 49–51.
6. Куцик К. В. До питання класифікації заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Наукові пошуки у III тисячолітті : соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 22–23 квіт. 2016 р.). Кіровоград, 2016. С. 292–294.

7. Куцик К. В. Ухвали про застосування заходів процесуального примусу як різновид судових рішень // Цивільний процес на зламі століть : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цив. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. Харків : Право, 2016. С. 112–114.

8. Куцик К. В. Гарантії дотримання прав людини під час застосування заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листоп. 2016 р.) / [редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 82–84.

9. Куцик К. В. Примус у цивільному судочинстві : поняття та співвідношення із категорією цивільної процесуальної відповідальності // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [ред. кол. В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 151–154.

10. Куцик К. В. Визначення поняття «неповага до суду» // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листоп. 2016 р.) / [редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. Ч. 1. С. 157–161.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.....	30
1.2. Методологія дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.....	37
1.3. Еволюція правового регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України	46
Висновки до розділу 1	61
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
2.1. Поняття і сутність заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві	64
2.2. Класифікація заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві	82
2.3. Правові підстави застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві	89
Висновки до розділу 2	99
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ВИДИ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
3.1. Попередження і видалення із залу судового засідання.....	103
3.2. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом.....	122
3.3. Привід.....	131

Висновки до розділу 3	145
ВИСНОВКИ	152
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
ДОДАТКИ.....	185

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
ЄС	Європейський Союз
КК	Кримінальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	Міністерство внутрішніх справ
РБ	Республіка Білорусь
РФ	Російська Федерація
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року, як основну мету вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні визначає забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд. Поряд із цим, необхідність справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави закріплена у ст. 1 ЦПК України.

Проте реалізація окреслених завдань іноді супроводжується протиправною поведінкою або бездіяльністю деяких учасників цивільного процесу або інших осіб, присутніх у судовому засіданні, що негативним чином впливає на належну процедуру розгляду і вирішення цивільних справ. У таких випадках раціональним інструментом протидії вчиненню правопорушень, а, отже, важливим засобом забезпечення ефективності здійснення правосуддя у цивільних справах є застосування процесуального примусу у вигляді закріплених у ЦПК України заходів.

Законодавець визначає заходи процесуального примусу як встановлені законом процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. І незважаючи на те, що застосування заходів процесуального примусу спрямовано, перш за все, на відновлення порядку під час здійснення правосуддя у цивільних справах, у більшості випадків процесуальний примус тягне негативні наслідки як для загального перебігу цивільного судочинства (зокрема, збільшується тривалість розгляду

цивільної справи), так і для окремих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (заходи процесуального примусу застосовуються всупереч волі та бажанню правопорушника шляхом вжиття заходів фізичного чи психологічного впливу, що завжди пов'язане з певними обмеженнями його прав, свобод та інтересів).

Правообмежувальний характер інституту процесуального примусу зумовлює наявність перманентного інтересу науковців до дослідження цієї правової категорії. На важливості визначення сутності заходів процесуального примусу, а також необхідності встановлення чітких правових підстав застосування кожного окремого заходу процесуального примусу у своїх наукових працях у різні часи наголошували такі вчені, як: С. С. Бичкова, В. Б. Баранкова, В. І. Бобрик, С. Я. Вавженчук, С. В. Васильєв, Є. В. Васьковський, О. В. Гетманцев, М. О. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. С. Захарова, Я. П. Зейкан, О. С. Іоффе, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, В. А. Кройтор, В. О. Кучер, І. М. Лукіна, Д. Д. Луспеник, Я. Я. Мельник, Ю. Д. Притика, О. В. Рожнов, В. І. Тertiшніков, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Ю. С. Червоний, Н. А. Чечіна, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та ін.

Водночас, відсутність комплексного монографічного дослідження, присвяченого інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України, а також недосконалість законодавчої конструкції зазначеного процесуального інституту, зумовлена наявністю колізій та прогалин у правовій регламентації матеріально-правових підстав та процесуального механізму застосування заходів процесуального примусу у цивільному процесуальному законодавстві, свідчать про необхідність системного аналізу цілої низки загальнотеоретичних і практичних питань даної проблематики.

Беручи до уваги зазначене, розроблення теоретичних основ інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2016 рр.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України, а також вироблення на цій підставі науково-обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію цивільного процесуального законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві;
- визначити методологію дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві;
- простежити еволюцію правового регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України;
- визначити поняття і сутність заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві;
- розробити класифікацію заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві;

- встановити правові підстави застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві;
- визначити сутність попередження та видалення із залу судового засідання як заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві, встановити правові підстави та виявити особливості їх застосування до учасників цивільного процесу та осіб, присутніх у залі судового засідання;
- визначити сутність тимчасового вилучення доказів для дослідження судом як заходу процесуального примусу в цивільному судочинстві, встановити правові підстави та виокремити особливості його застосування;
- визначити сутність приводу як заходу процесуального примусу в цивільному судочинстві, встановити правові підстави та виявити особливості його застосування до учасників цивільного процесу;
- розробити пропозиції, спрямовані на оптимізацію цивільного процесуального законодавства України у контексті правового регулювання інституту заходів процесуального примусу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із застосуванням заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.

Предметом дослідження є заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві України.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, метод аналізу і синтезу, а також логічний метод застосовувалися для вироблення цілісного уявлення про інститут заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві (*підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2*). Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію правового регулювання, а також дослідити розвиток наукових поглядів на прояви неповаги до суду та передбачених заходів реагування на неї у цивільному судочинстві (*підрозділи 1.1, 1.3, 2.1*). За допомогою порівняльно-правового методу виокремлено загальне і особливе у правовому

регулюванні інституту заходів процесуального примусу у вітчизняному і зарубіжному цивільному процесуальному законодавстві, а також у наукових поглядах з окресленої проблематики (*підрозділи 1.1, 1.3, 2.1*). Використання діалектичного методу дозволило визначити стан наукових досліджень даної проблематики (*підрозділ 1.3*), а формально-логічного методу – окреслити коло обставин, які сприяли формуванню інституту заходів процесуального примусу у національному цивільному судочинстві (*підрозділи 1.1, 1.3, 2.1*). Методи індукції та дедукції застосовувались для виокремлення загальних та спеціальних підстав застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві (*підрозділи 2.2, 2.3, 3.1–3.4*). З’ясування зв’язків між правовою природою заходів процесуального примусу і підставами та умовами, необхідними для їх застосування, здійснювалось шляхом застосування методу системного аналізу (*підрозділи 2.1, 2.3, 3.1–3.4*). Метод юридичного моделювання застосовувався для розроблення пропозицій щодо оптимізації чинного цивільного процесуального законодавства України у контексті правового регулювання заходів процесуального примусу (*підрозділи 2.1, 2.3, 3.1–3.4*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

- 1) встановлено, що неповагою до суду як однією із форм протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства є будь-які діяння учасників цивільного процесу та (або) осіб, присутніх у залі судового засідання, що прямо чи опосередковано спрямовані на порушення встановлених у суді правил, і супроводжуються зневажливим ставленням до інституту правосуддя у цілому;

2) обґрунтовано, що доктринальне значення класифікації заходів процесуального примусу залежно від форми прояву протиправної поведінки (заходи процесуального примусу, що застосовуються за протиправні дії особи; заходи процесуального примусу, що застосовуються за протиправну бездіяльність) полягає у тому, що така класифікація дозволяє провести чітку диференціацію підстав застосування заходів процесуального примусу залежно від наявності динамічної складової у поведінці учасників цивільного процесу, що, своєю чергою, є визначальним фактором у виборі конкретного заходу процесуального примусу, який буде застосовано судом;

3) доведено, що повторність як підставу для застосування до порушника видалення із залу судового засідання варто розглядати крізь призму поведінки конкретної особи, до якої вже було застосовано попередження, але яка своїми діями (аналогічними, або будь-якими іншими) продовжує перешкоджати нормальному ходу цивільного судочинства, ігноруючи загрозу застосування процесуального примусу, яка містилась в ухвалі про застосування стосовно неї попередження;

4) аргументовано, що у разі застосування такого заходу процесуального примусу як видалення із залу судового засідання до інших учасників цивільного процесу, окрім свідка, суд має оголосити перерву з метою проведення їх заміни;

5) обґрунтовано, що у випадках, коли видалення із залу судового засідання стосується не учасників цивільного процесу, а інших осіб, присутніх у судовому засіданні, строк видалення має обмежуватися терміном закінчення конкретного судового засідання. Якщо ж цей захід процесуального примусу застосовується до учасника цивільного процесу, то суд повинен у відповідній ухвалі визначити строк, на який особа видаляється із залу судового засідання;

6) виокремлено спеціальні підстави застосування приводу до осіб, які беруть участь у певних категоріях цивільних справ. Встановлено, що спеціальними підставами приводу відповідача у справах про визнання

батьківства, материнства є: а) відкриття провадження у справі про визнання батьківства, материнства; б) постановлення судом ухвали про проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи; в) ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи. Водночас, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною спеціальними підставами застосування до особи, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною, такого заходу процесуального примусу як привід, є: а) відкриття провадження у справі про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною; б) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, від проходження експертизи; в) постановлення у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра ухвали про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу;

удосконалено:

7) наукові погляди щодо розуміння цивільного процесуального примусу як фізичного або морального (психологічного) впливу держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правообмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими особами у випадках, коли авторитет закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми;

8) науковий підхід до періодизації еволюції правового регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві, у межах якої доцільно виокремити такі етапи: а) зародження правового регулювання інституту заходів процесуального примусу, що характеризувалося появою перших правових норм, які здійснювали правове регулювання спеціалізованого захисту судових органів (IX ст. – XIII ст.); б) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в

литовсько-польську добу та за часів козацтва, особливістю якого стала поява інститутів майнової та кримінальної відповідальності за різні прояви неповаги до суду (XIII ст. – XVI ст.); в) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу за часів перебування України у складі Російської імперії, яке характеризувалося посиленням кримінальної відповідальності, що наставала за будь-які прояви, які б свідчили про неповагу до суду, незалежно від того, чи були вони вчинені під час судового розгляду, чи поза ним (XVI ст. – початок XX ст.); г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала як регламентація інститутів кримінальної та адміністративної відповідальності, що застосовувалася до осіб, які порушили встановлені у суді правила, так і запровадження нової форми цивільної процесуальної відповідальності – цивільних процесуальних штрафів (початок XX ст. – 2004 р.); г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства України, що характеризується відходом від концепції цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, та закріпленням у нормах ЦПК України заходів процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу (2004 р. – до сьогодні);

9) висновок про те, що поважною причиною неподання доказів суду є встановлені законом обмеження або спеціальний порядок їх подання;

10) розуміння заходів процесуального примусу як встановлених законом процесуальних дій, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, що не тягнуть для них негативних наслідків майнового характеру;

дістали подальшого розвитку:

11) висновок про те, що особливості інституту цивільного процесуального примусу зумовлені юридичною природою суспільних відносин, які він регулює. Виходячи з цього, необґрунтованим є ототожнення

понять «цивільний процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність», оскільки застосування процесуального примусу у цивільному процесі має допоміжне значення та не покладає на особу порушника додаткових обов'язків;

12) науковий підхід щодо класифікації заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві за такими критеріями: а) форма протиправної поведінки порушника: заходи, що застосовуються за протиправні дії особи (попередження і видалення із залу судового засідання); заходи, що застосовуються за протиправну бездіяльність (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід); б) процесуальна спрямованість: заходи процесуального примусу, що застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання (попередження і видалення із залу судового засідання); заходи процесуального примусу, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід); в) місце вчинення правопорушення: заходи реагування на порушення, вчинені у залі суду (попередження, видалення із залу судового засідання); заходи реагування на порушення, вчинені поза судовим засіданням (привід, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом);

13) наукове судження, що змістом попередження як заходу процесуального примусу в цивільному судочинстві є одночасно: інформування порушника про недопустимість вчинення протиправних діянь, вимога про утримання від конкретних дій або виконання дій для припинення правопорушення, а також повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі продовження правопорушення;

14) положення про те, що основною метою видалення порушника із залу судового засідання є позбавлення його фізичної можливості порушувати встановлений порядок і вчиняти протиправні дії повторно, що, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для продовження судового розгляду справи.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції: ч. 3 ст. 50, ст. 68, частини 1, 2 ст. 92, ч. 2 ст. 93, ч. 2 ст. 239 ЦПК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

- *у науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права;
- *у законотворчій діяльності* – в процесі удосконалення цивільного процесуального законодавства України;
- *у правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ, а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до ЦПК України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність постійно діючого третейського суду при Юридичній Корпорації «Принцип»);
- *у навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільний процес», а також відповідних спецкурсів; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 02 червня 2017 року).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на 10 наукових конференціях та наукових читаннях: VII всеукраїнській науково-теоретичній конференції, присвяченій Дню юриста України «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 року); XI всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій Дню української писемності та мови «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 27 листопада 2015 року); IV всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства» (м. Кіровоград, 4 грудня 2015 року);

міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення» (м. Запоріжжя, 4–5 грудня 2015 року); всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки» (м. Харків, 14 квітня 2016 року); міжнародній науково-практичній конференції «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри» (м. Кіровоград, 22–23 квітня 2016 року); науково-практичній конференції, присвяченій 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Цивільний процес на зламі століть» (м. Харків, 20–21 жовтня 2016 року); VI наукових читаннях, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листопада 2016 року); VIII всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 24 листопада 2016 року); XII всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 30 листопада 2016 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (224 найменування на 24 сторінках) та додатків (на 3 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінок, із них основного тексту – 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1 Стан наукової розробки проблеми заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві

У розбудові України як демократичної, правової держави визначальна роль належить судовій владі, на яку Конституцією покладено здійснення правосуддя. Якість і оперативність судового захисту прав багато в чому залежить від процесуального регламенту, який, як свідчить судова практика, потребує вдосконалення.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 55 Конституції України гарантує захист прав і свобод людини і громадянина судом. Справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб є одним з основних завдань цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК України).

У зв'язку із цим, як вважає М. І. Сірий, судова влада має вважатися «соціальним авторитетом аполітичного наповнення» [149, с. 5]. Суспільна довіра та повага до судової влади є гарантіями ефективності правосуддя. Чинна Конституція України пішла шляхом максимального розширення функцій суду, визнаючи судову систему самостійною гілкою державної влади та поширюючи її юрисдикцію на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124). Суспільну значущість функціонування судів підсилює і положення вже згаданої ст. 55 Основного Закону. Право на справедливий

судовий розгляд гарантується ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), яка вказує, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Швидкому та об'єктивному розгляду справ сприяє також належне дотримання учасниками цивільного процесу, а також особами, присутніми в залі судового засідання, їхніх обов'язків, передбачених цивільним процесуальним законодавством. Як стверджує М. М. Ясинок, хоча процесуальні обов'язки і мають місце у кожному судовому процесі на рівні процесуальних правовідносин, їх безумовне виконання тягне за собою виникнення, розвиток чи закінчення цілого ряду юридичних фактів, які формують собою матерію цивільного процесу [106, с. 26].

У правовій доктрині існують чисельні погляди на зміст і поняття не лише процесуального обов'язку, а обов'язку юридичного взагалі.

Так, у теорії права Н. В. Вітрук стверджує, що юридичний обов'язок є «соціально обумовлена і гарантована необхідна можливість в поведінці особи ...» [24, с. 253–254].

С. С. Алексєєв вважає, що ця правова категорія характеризується, насамперед, наданою суб'єкту права мірою не тільки необхідної, а й належної поведінки [2, с. 68].

У свою чергу В. Н. Протасов визначає, що «обов'язок може бути покладено лише на право- і дієздатну особу як суб'єкта права з метою задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта, оскільки він існує у правовідносинах, а тому належна поведінка має свої межі (міру) і не може існувати поза зв'язком з суб'єктивним юридичним правом. Водночас, його реалізація завжди забезпечена можливістю державного примусу» [137].

За таких обставин, у теорії права виділяються такі ознаки, що характеризують категорію юридичного обов'язку: 1) державна необхідність; 2) задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта; 3) існування у рамках правовідношення, в межах, які визначені законом (нормою права);

- 4) неможливість функціонування поза зв'язком із суб'єктивним правом;
- 5) можливість забезпечення державним примусом [194, с. 34].

Натомість, у теорії цивільного процесу при формулюванні поняття обов'язку вчені-процесуалісти зосереджуються, з одного боку, на особливостях цивільних процесуальних правовідносин, з іншого – на особливостях цивільної процесуальної норми та спрямованості на об'єкт самих обов'язків [106, с. 42].

Так, Т. І. Євстіфєєва визначає цивільний процесуальний обов'язок як встановлений нормами цивільного процесуального законодавства спосіб необхідної поведінки зобов'язаної особи, який забезпечується можливістю застосування на випадок його порушення, цивільних процесуальних санкцій [40, с. 68].

На думку С. С. Бичкової, під поняттям юридичного цивільного процесуального обов'язку осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, слід розуміти міру необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки зазначених суб'єктів цивільних процесуальних відносин, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного цивільного процесуального права і забезпечена можливістю застосування у встановлених законом випадках заходів процесуального примусу [8, с. 72].

Таким чином, наявність процесуальних прав в учасників судового процесу пов'язується з їх обов'язками виконувати вимоги щодо задоволення процесуальних інтересів інших його учасників, а останні, у разі потреби, можуть скористатися правом звернення до суду за сприянням виконанню цих обов'язків, у тому числі із застосуванням примусових заходів. Це може бути здійснено і за ініціативи самого суду в інтересах всебічного і об'єктивного розгляду справи і ухвалення судових рішень, заснованих на законі. Як зазначив М. Юнусов, «процесуальні обов'язки – це не тільки необхідна та належна поведінка, але й активна частина процесуальних дій» [221, с. 48].

Однак при здійсненні цивільного процесу трапляються випадки, коли особи, які беруть участь у справі, та інші учасники цивільного процесу,

порушують приписи норм цивільного процесуального законодавства, протидіють самому процесу здійснення правосуддя, зловживають своїми правами. Раціональним інструментом протистояння несумлінній поведінці учасників процесу, а отже, важливим засобом забезпечення ефективності правосуддя у даному випадку є застосування заходів процесуального примусу.

Слід звернути увагу на те, що у науці цивільного процесуального права ще не достатньо досліджена область процесуального примусу, чітко не вироблені рекомендації щодо застосування відповідних заходів.

На даний час прослідковується два основних підходи в дослідженні цього правового явища.

Сутність одного підходу полягає в тому, що заходи процесуального примусу розглядаються як міра цивільної процесуальної відповідальності. Якщо звернутись до положень ЦПК УРСР 1963 р., то можна помітити, що на той час у цивільному процесуальному законодавстві УРСР була передбачена можливість накладення судового штрафу на осіб, які беруть участь у справі, або ж інших осіб. Суд, встановивши невиконання особою процесуального обов'язку, виходячи із конкретних обставин, мав право накласти штраф на порушника. Таким чином, передбачені ЦПК УРСР 1963 р. судові штрафи були покликані дисциплінувати учасників процесу, сприяти правильному і швидкому вирішенню цивільних справ, посиленню виховного впливу правосуддя по цивільних справах на громадян і посадових осіб [154, с. 190]. Діючи на майнову сферу особи вони були карою за невиконання конкретних процесуальних обов'язків, сприяли зміцненню дисципліни в судочинстві та підвищували його ефективність [198, с. 151–152].

При цьому варто погодитись із М. Й. Штефаном про те, що штрафна (каральна) відповідальність нетипова для цивільного процесу, оскільки штраф – захід адміністративно-правового характеру [216, с. 237].

Можливо, саме цей факт став одним із визначальних при прийнятті нового ЦПК України у 2004 році.

На думку сучасних процесуалістів, у новому ЦПК України законодавець відійшов від концепції наявності цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що була реалізована в попередньому ЦПК УРСР 1963 р. Вважається, що чинний ЦПК України закріплює в своїх нормах лише заходи процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу. Заходи ж відповідальності, що передбачають покладання на правопорушника нового обов'язку (наприклад, відшкодувати збитки, сплатити штраф, відбути адміністративний арешт), повністю винесені за межі норм цивільного процесуального законодавства [81, с. 52].

Проте, все ж деякі науковці (С. В. Васильєв [17, с. 106], І. М. Лукіна [95, с. 38], В. А. Кройтор [95, с. 38]) розглядають заходи процесуального примусу як складову цивільної процесуальної відповідальності. Зокрема, І. М. Лукіна та В. А. Кройтор наполягають, що ні одна галузь права не може нормально функціонувати без існування власного інституту юридичної відповідальності [95, с. 31]. Кожна галузь права характеризується своїм видом відповідальності як одним із категорій галузевої самостійності. Тому і цивільне процесуальне право не є винятком [95, с. 32]. Вони дають визначення цивільній процесуальній відповідальності, розглядаючи її як встановлені нормами цивільного процесуального права заходи процесуального примусу, що застосовуються судом у встановленому законом порядку до учасників цивільного процесу (осіб, які беруть участь у справі та інших учасників цивільного процесу) за вчинення цивільного процесуального правопорушення у вигляді позбавлення порушника суб'єктивного цивільного процесуального права чи покладання на нього нових або додаткових обов'язків [95, с. 38].

Така позиція має право на існування, враховуючи історію формування інституту заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві. Тривалий час реагування на порушення порядку в судовому засіданні, перешкоджання здійсненню судочинства здійснювалось лише в рамках,

передбачених для реагування на прояви неповаги до суду – від штрафної відповідальності, визначеної у цивільному процесуальному законодавстві, до кримінальної, передбаченої кримінальним законодавством.

Наприклад, ще донині неповага до суду як кримінальне правопорушення, що виражається в образі суду, та (або) учасників процесу, міститься у кримінальному законодавстві пострадянських країн (Азербайджану (ст. 289 КК), РБ (ст. 391 КК), Вірменії (ст. 343 КК), Казахстану (ст. 410 КК), Киргизстану (ст. 321 КК), Таджикистану (ст. 355 КК), РФ (ст. 297 КК)) [213, с. 201–208].

У різний час питаннями організації та особливостей діяльності, принципів, методів і прийомів судового процесу, пов'язаних із забезпеченням поваги до суду, займалися: Є. В. Васьковський [18], М. Г. Коротких [64], Т. К. Агузаров [1], В. В. Гречишнікова [34], О. Кузьменко [76], О. О. Марченко [98], І. Я. Русенко [143] та ін.

Питання відповідальності за неповагу до суду були предметом монографічних досліджень В. В. Гречишнікової («Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на встановлений порядок здійснення правосуддя в Україні», 2011 р.) [33], Ю. В. Калашник («Юридична відповідальність за прояв неповаги до суду», 2014 р.) [53].

Тож, як бачимо, деякі сучасні дослідники заходи реагування на прояви неповаги до суду розглядають виключно у контексті адміністративної відповідальності. Такий стан наукових досліджень, на наш погляд, можна пояснити тим, що на протязі тривалого часу заходи реагування на прояви неповаги до суду асоціювались із відповідною статтею КУпАП (ст. 185-3).

Водночас, достатньо наукових праць вчених і у теорії цивільного процесуального права, які дотримуються вже згаданої нами вище точки зору про існування цивільної процесуальної відповідальності. Прихильниками цього напрямку є В. В. Бутнев [15, 16], С. В. Васильєв [17], М. Л. Гальперін [26], М. О. Гетманцев [29], І. М. Зайцев [23], Д. А. Ліпінський [92],

М. В. Кузнєцов [73], М. Й. Штефан [214], Г. М. Вєтрова [22], А. В. Юдін [219], І. М. Лукіна та В. А. Кройтор [95].

Інша група вчених заперечує існування відповідальності у цивільному судочинстві та визнає лише конституційну, цивільно-правову, кримінальну та адміністративну відповідальність (В. В. Молчанов [100], М. Х. Фарукшин і І. С. Самощенко [189], С. С. Бичкова [8], В. І. Бобрик [197], В. В. Комаров [136], Д. Г. Нохрін [104], О. В. Рожнов [136]). При цьому зазначені вчені вважають, що чинний ЦПК України закріплює в своїх нормах лише заходи процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків учасників цивільного процесу. Заходи ж відповідальності, що передбачають покладання на правопорушника нового обов'язку (наприклад, відшкодувати збитки, сплатити штраф, відбутися адміністративний арешт), повністю винесені за межі норм цивільного процесуального законодавства.

У свою чергу В. В. Комаров звертає увагу на те, що існування цивільної процесуальної відповідальності зумовлює існування, відповідно, цивільного процесуального правопорушення, якого законодавством, однак, не передбачено. Окрім цього, встановлення процесуальної відповідальності має пов'язуватись з наслідками нездійснення або неналежного здійснення особистого інтересу, що в цілому не відповідає теорії юридичної відповідальності. Крім того, примус щодо сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, і які мають юридичну заінтересованість у вирішенні справи, до реалізації своїх прав та виконання своїх обов'язків під загрозою застосування процесуальної відповідальності, не відповідає ні методу правового регулювання цивільних процесуальних відносин, ні принципам цивільного процесу та протирічить загальній конструкції юридичної відповідальності [77, с. 462].

Відсутність єдиного наукового підходу до юридичної природи заходів процесуального примусу у цивільному процесі України, на жаль, не стала «рушійною силою» для предметних монографічних досліджень даної проблематики. Необхідно констатувати, що на даний час у науці сучасного

цивільного процесуального права відсутнє комплексне дослідження інституту заходів процесуального примусу, які застосовуються у цивільному судочинстві. На нашу думку, настільки низький ступінь наукової розробки зазначеної тематики пояснюється тим, що правова регламентація застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві пов'язана із прийняттям у 2004 році ЦПК України.

Таким чином, з огляду на викладене можна стверджувати, що інститут заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві є новою і теоретично не розробленою проблематикою для науки цивільного процесуального права, що потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого зумовлюється відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній тематиці.

1.2 Методологія дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві

Розглянувши у попередньому підрозділі нашого дисертаційного дослідження стан наукової розробки проблеми, варто зупинитись на методології проведення дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.

Методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, форми і методи будь-якої цілеспрямованої діяльності. Методологія наукового пізнання – це наука про структуру, принципи, форми і способи наукового пізнання, а також комплекс ідей, покладених в основу методології. «Коротше кажучи, це сукупність методів (методика), які застосовуються при проведенні наукових досліджень, в тому числі і на дисертаційному рівні, в межах певної науки і які складають її методологію» [72, с. 63–64].

В. М. Шейко визначає методологію як вчення про правила мислення при створенні теорії науки, це концептуальний виклад мети, змісту, методів

дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища [212, с. 56].

У наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження [41, с. 25].

Таким чином методологія являє собою сукупність певних принципів, логічних прийомів, спеціальних методів пізнання окремих матеріальних та процесуальних явищ, зумовлених її філософським та соціальним змістом. Загальнофілософська методологія як концептуальний підхід наукового дослідження ґрунтується на загальнофілософських законах і критеріях і, разом із тим, визначає загальну стратегію дослідження й інтерпретацію його результатів. Зокрема, без таких філософських категорій, як частина і ціле, необхідне і випадкове, реальне і можливе, причина і наслідок важко уявити конкретно-наукові дослідження [12], у тому числі й при дослідженні історії становлення інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.

Характеризуючи методологію юридичної науки, П. М. Рабінович зазначає, що це система філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, метафізичний), методів (загальнонаукових, групових та спеціальних) та засобів науково-юридичного дослідження (емпіричні та теоретичні), а також вчення про їх використання у пізнанні право-державних закономірностей [138, с. 215].

У сфері дослідження державно-правових явищ найважливіше значення має глибоке засвоєння і використання об'єктивних законів філософії правових явищ, використання методології філософії права, тобто «систематизованої сукупності пізнавальних засобів, що дозволять досліджувати багатогранну правову реальність у її різноманітних зв'язках з

іншими сферами громадського життя, а також теоретичний аналіз, рефлексію цих засобів» [191, с. 214].

Проект концепції правової методології як науки про правові методи свого часу сформував сербський дослідник Р. Лукіч. Так, до її структури він зарахував розвиток, взаємозв'язок, застосування, взаємозв'язок між методами та іншими явищами, а також юридичну техніку, тобто методи практичного застосування права [93, с. 57].

Значення методології у вивченні заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві має велику вагу. У сучасну епоху до методології пред'являються досить серйозні вимоги. Успіх будь-якого дослідження вимагає чіткого методологічного підходу до вивчення відповідних проблем, комплексного використання взаємодоповнюючих один одного способів вивчення явищ об'єктивної дійсності, що мають загальну ідеологічну базу на основі логічної єдності підходів в осмисленні змісту об'єктів, що підлягають вивченню [108, с. 69].

За своєю суттю методологія, фактично, є сукупністю методів дослідження, які, як правило, розглядають як систему заходів, прийомів чи операцій практичного або теоретичного опанування дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Метод – це спосіб дослідження, інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Фактично різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень [101, с. 20].

Метод має містити в собі наукові знання: істинність (правдивість, чесність), базуватися на законодавстві та судовій практиці, об'єктивно відображати сутність процесів, що відбуваються у сфері судочинства, адекватно відображати їх у свідомості дослідника, який, звичайно, має бути відповідним чином підготовленим до сприйняття та використання цього методу. У перекладі з грецької «методос» – «шлях дослідження». Це

систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети, у тому числі й при вирішенні питань державно-правового характеру. Планомірна дорога наукового пізнання й установлення істини становить методологію [107, с. 21–22].

Для дослідження історії розвитку заходів реагування за порушення порядку під час здійснення цивільного судочинства, вчинення проявів неповаги до суду, а також здійснення порівняльного аналізу їх застосування у судочинстві України до прийняття нового ЦПК України у 2004 році та після, з урахуванням зарубіжного досвіду – необхідно використовувати специфічні методи, прийоми, засоби, які дозволяють більш глибоко дослідити це соціально-правове явище: вивчити, проаналізувати та виробити прогнози для його удосконалення та подальшого розвитку.

Розглядаючи будь-яке правове явище, варто звернути увагу на те, що загальноприйнятим є виокремлення цивілізаційного та формаційного підходів до проблеми.

На теперішній час в юриспруденції актуалізується застосування цивілізаційного підходу, що надає можливість використати досягнення різноманітних правових систем сучасності, знайти їх спільні та відмінні риси, забезпечити можливості використання позитивних рис одних систем для найбільш оптимального функціонування інших систем [161, с. 17].

У свою чергу, формаційний підхід є переважно онтологічним аналізом історико-правового процесу, тобто виявленням його глибинних, сутнісних підстав. Згідно із цим підходом історико-правовий процес підпорядковується незалежному від свідомості людей процесу зміни суспільно-економічних формацій. Формаційний аналіз – це розріз історико-правового процесу «по вертикалі». Він розкриває рух права від початкових, простих (нижчих) ступенів або форм до ступенів усе більш складних, розвинених, тоді як цивілізаційний підхід – це аналіз історико-правового процесу «по горизонталі» [139, с. 9–10].

Отже, можна дійти висновку про те, що цивілізаційний аналіз впливає з існування різних цивілізацій, кожній із яких притаманний власний шлях історичного розвитку. На відміну від формаційного підходу, цивілізаційний відкидає обов'язковість проходження кожним суспільством однакових етапів історичного розвитку. Таким чином він надає можливість вивчення багатоваріантності шляхів суспільно-історичної еволюції різних регіонів планети, країн і народів, тоді як у формаційному підході універсальність цієї еволюції досягається ціною позбавлення народів їх історичної індивідуальності.

В ході дослідження заходів процесуального примусу в межах цивілізаційного наукового аналізу нами було використано загально-логічні методи аналізу (поділу предмета дослідження на частини) та синтезу (складання цих частин в одне ціле). Такий підхід дозволив виробити цілісне уявлення про предмет наукового дослідження (заходи процесуального примусу) і, водночас, чітко виокремити його складові частини.

Очевидно, що для того, аби з'ясувати сутність предмета дослідження, необхідно теоретично відтворити реальний історичний процес його розвитку, але це є можливим лише тоді, коли відомою є сутність цього предмета: пізнання сутності предмета дослідження передбачає не тільки знання історії його виникнення та розвитку, але й знання його сутності як суспільного явища [147, с. 75].

Заходи реагування на осіб, які вчиняли порушення під час здійснення судочинства, тією чи іншою мірою проявляли неповагу до суду, перешкоджали або ж протиправно втручались в перебіг судового процесу змінювались разом із тим, як змінювався суспільний устрій та формувались відповідні правові норми. Так, формування цього явища відбувалося в рамках історичних процесів становлення держави і права на території сучасної України – від давньоруських часів і до теперішнього часу. Історичний огляд правових джерел щодо відповідальності за порушення, вчинені в ході здійснення судочинства, дозволить вивчити це явище не лише

у статиці, але й у динаміці, а також розкрити властивості його сучасного стану.

Таким чином, використаний нами історико-правовий метод дозволяє простежити історичний розвиток досліджуваних нами явищ. Зокрема, використання указанного методу може виявитися корисним для простеження генезису нормативного регулювання та наукових поглядів щодо інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.

Для історико-правового дослідження мають цінність такі процедури цього методу: описання норм права, які передбачають заходи реагування на порушення, вчинені під час здійснення судочинства; визначення переліку діянь, які підпадають під поняття неповаги до суду та встановлення їхніх ознак; з'ясування підстав виникнення порушень, що перешкоджають нормальному перебігу судочинства та здійснення спроб пояснити причини їх виникнення тощо.

Розвиток розуміють як закономірну зміну, у процесі якої виникає щось нове, необхідне. Розуміти світ у процесі його зміни і розвитку допомагає діалектика. Діалектика – це спосіб мислення, за якого різні явища, предмети розглядаються у їх взаємозв'язку, у взаємодії протилежних сил, тенденцій, у процесі зміни, розвитку [107, с. 26].

«На кожній сходинці подальшого визначення всезагальне підіймає вище всю масу свого попереднього змісту і не тільки нічого не втрачає внаслідок свого діалектичного руху вперед, не тільки нічого не залишає позаду себе, але й забирає із собою все набуте і збагачується та укріплюється в собі», зазначав свого часу Г. Гегель [28, с. 315].

Діалектичний підхід до вивчення суспільних явищ має прояв, зокрема, у дії філософського закону заперечення заперечення, коли, зокрема, явища далекого минулого набувають актуальності і втілюються в наступні історичні епохи з урахуванням особливостей цивілізаційного розвитку. Так, передові ідеї судочинства античних часів, які, здавалося би були втрачені в період середньовічного варварства, були використані в наступні історичні періоди з

відповідними корективами. Особливо наочною і очевидною є дія закону заперечення заперечення як філософського підґрунтя розвитку суспільно-правових явищ [107, с. 26–27].

Так, на протязі тривалого часу території сучасної України перебували у складі імперій – Російської, Австро-Угорської. Панування тоталітаризму у подальші роки перешкоджало розгортанню демократичних процесів. Відповідно, демократія при здійсненні судочинства також була відсутня – суди виконували здебільшого каральну функцію. Це зумовило і відносну жорсткість діючих на той час заходів реагування за порушення порядку під час здійснення судочинства та прояви неповаги до суду – від штрафної відповідальності, передбаченої ЦПК України 1963 р., до кримінальної – визначеної у кримінальних кодексах радянського періоду.

В подальшому розвиток демократичних процесів у незалежній Україні зумовив демократизацію законодавства. Так, вже у ЦПК України 2004 року законодавець відійшов від існування окремого виду відповідальності за порушення поведінки під час здійснення судочинства. Передбачивши існування інституту заходів процесуального примусу як специфічних заходів реагування за протиправну поведінку, законодавець відкинув можливість притягнення порушників до додаткової цивільної процесуальної відповідальності.

Таким чином названий процес становлення інституту заходів процесуального примусу є яскравим проявом дії філософського закону заперечення заперечення. Загальним діалектичним законом прийнято вважати закон переходу кількісних змін у якісні, коли в результаті реформ виникає нова правова реальність у тій чи іншій сфері суспільного життя і юридичної практики.

Поряд із використанням методу діалектики важливо оперувати також і спеціально-науковими методами. Такі методи дослідження дозволяють уникнути зведення наукового дослідження до простого коментування законодавства і практики його застосування. За їх допомогою здійснюється

аналіз ефективності застосування судами заходів процесуального примусу під час цивільного судочинства.

Зокрема, в ході підготовки дисертаційного дослідження нами було використано порівняльно-правовий метод.

К. Цвайгерт і Х. Кьотц вважають, що «порівняльне право», як одна з форм функціонування порівняльного методу, є не що інше, як порівняння різних правових систем, існуючих в державах світового співтовариства» [195, с. 9]. Його застосування надає «можливість вивчити форми і процес формування правових інститутів, які розвиваються паралельно і, судячи з усього, за своїми внутрішніми законами. Ці закони ще належить визначити, потім виявити шляхом детального зіставлення відмінностей, ступеня їх схожості і тим самим зміцнити віру в існування єдиного для всіх почуття справедливості» [195, с. 10–11]. «Адже не секрет, що «право» як таке, використовується у світі в самих різних сенсах, кожен з яких містить у собі, однак, «загальний компонент того, що називається правом, а саме – загальне правило поведінки» [97, с. 82].

Отже, порівняльно-правовий метод припускає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів та виявлення між ними схожостей і відмінностей [14, с. 26]. Цей метод може бути застосовано для виявлення загального та особливого у правовому регулюванні інституту заходів процесуального примусу у вітчизняному та зарубіжному цивільному процесуальному законодавстві, а також у наукових поглядах з окресленої проблематики.

Використання формально-логічного (догматичного) методу здійснюється для вивчення та пояснення самого права в різних його проявах. При цьому розглядаються і зовнішня, і внутрішня форми права (або ж сама його «догма»). Формальна логіка при застосуванні в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення державно-правової дійсності. Праву властиві такі риси, як формальна визначеність, логічна послідовність викладу приписів і норм [20, с. 6]. Отже, використання формально-логічного (догматичного) методу дозволить нам окреслити коло обставин, які сприяли

формуванню інституту заходів процесуального примусу, а також виокремити етапи його розвитку.

Логічний метод сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного – це метод теоретичного відтворення генези предмета. Відповідно до цього методу пізнання здійснюється в два етапи. На першому етапі пізнання об'єкта сприймається як певне неподільне ціле. На другому – за допомогою аналізу об'єкт пізнається конкретними частинами. Абстрактне розуміється як однобічність знання, а конкретне – як його повнота, змістовність. Таким чином, відбувається рух від менш змістовного знання до більш змістовного [210, с. 371]. У нашому дослідженні інституту заходів процесуального примусу ми використовуватимемо логічний метод для того, щоб виокремити етапи еволюції правового регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві.

Метод системного аналізу є науковим методом пізнання, що являє собою послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Він опирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів [54, с. 21]. Застосування вказаного методу у межах наукового дослідження процесуальних особливостей застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві є необхідним для визначення зв'язків між підставами та умовами, необхідними для застосування заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві.

Як зазначається в юридичній літературі, метод індукції полягає у формулюванні висновків на підставі обмеженого кола спостережень за повторюваними подіями. Водночас, дедукція – це метод дослідження, за якого окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів) [210, с. 370]. Застосування методів індукції та дедукції під час дослідження заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві дозволить нам виокремити процесуальні особливості застосування передбачених законодавством заходів реагування до осіб, які

перешкоджають здійсненню цивільного судочинства або порушують встановлені правила поведінки під час судового засідання.

Особливу роль у дослідженні передбачених ЦПК України заходів процесуального примусу має метод юридичного моделювання, оскільки однією із задач дослідження є розробка пропозицій щодо оптимізації чинного цивільного процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів України.

Варто також зауважити, що у процесі дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України залежно від його завдань та цілей можуть використовуватися й інші методи наукового пізнання.

1.3 Еволюція правового регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України

Форми державного устрою і державного правління певною мірою впливають на способи та методи забезпечення поваги до судової влади. На ранніх стадіях розвитку державності переважали примус і застосування кари, проте в подальшому, у процесі розвитку громадянського суспільства, більшість громадян свідомо з повагою відносились до судової влади, порядку та форм здійснення судочинства. Проте дотримання відповідних правил поведінки під час здійснення судочинства, повага до суду та інших учасників процесу притаманні далеко не кожному. У зв'язку із цим, до таких громадян доводиться застосовувати заходи примусу, а у деяких випадках – і відповідальності.

Розглядаючи еволюцію правового регулювання цивільного судочинства України, не можна оминати увагою той факт, що впродовж століть на теренах сучасної України досить відчутним був вплив інших держав, який певною мірою позначився і на механізмі правового

регулювання окремих процесуальних інститутів, у тому числі такого впливу зазнав і інститут заходів процесуального примусу.

То якими ж були передумови появи на Землі судової влади? З духовної точки зору це передусім закон Мойсея, який нібито було надано ізраїльському народу у пустелі Сінай, але призначався не тільки йому, але й усьому світові [6, с. 14–15].

Зважаючи на те, що у пустелі під орудою Мойсея опинилася значна кількість людей, керівництво ними в екстремальній ситуації вимагало додержання певних правил поведінки. Яким чином він керував ними та ким був для них? Відповідь знаходиться у гл. 18 книги «Вихід» Старого Заповіту: «13. На другий день сів Мойсей судити людей, що стояли навкруги нього зранку до вечора. 14. Побачив тесть Мойсея все, що він чинив з людьми, та й каже: що це ти таке виробляєш з людьми? Для чого сидиш сам, а всі люди стоять коло тебе зранку до вечора? 15. І каже Мойсей тестеві своєму: люди приходять до мене просити суду у Бога. 16. Коли зайде в них якийсь спір, приходять до мене, і я розсуджую між сторонами й з'ясовую їм установи й закони Божі» [5, с. 20–21].

Вивчаючи Старий Заповіт, можна знайти там положення про керівну роль суду, його неупередженість та незалежність. Окрім цього, аналізуючи біблійські історії, знаходимо там також норми, які тепер містяться в усіх процесуальних кодексах різних країн, про те, що учасники цивільного процесу, передусім свідки, дають пояснення, показання, відповідають на запитання та ставлять запитання стоячи і лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. Це є виявом поваги до незалежної судової влади.

В подальшому, в міру суспільного розвитку розвивались і судові системи: відбувався відхід від релігійних канонів і перехід до правових норм, які регулювали порядок здійснення судочинства, а також права і обов'язки осіб, які брали у ньому участь.

Велику роль у цьому відіграли правові звичаї Стародавньої Греції і Стародавнього Риму.

Про відповідальність за неповагу до суду, щоправда, у спотвореному вигляді, йдеться у згадуванні про один з найдавніших судових процесів – суд над Сократом, який був притягнутий до відповідальності за неповагу до суду. Так, у 399 р. до н. е. філософа та вчителя Сократа «журі присяжних» у складі 500 жителів Афін звинуватило у тому, що він не шанує богів, яким поклоняються афіняни, та вводить до пантеону нових богів. Суд вирішив, що своїми діями Сократ збиває з пантелику та навіть розбещує молодь, і запропонував йому сплатити штраф. У відповідь філософ запропонував, навпаки, нагородити його за заслуги перед Грецією. Це розізлило суддів і вони засудили філософа до смертної кари за державну зраду [159].

Перший письмовий звід римського права (451–450 рр. до н. е.) – знаменитий Закон XII таблиц містив нормативні приписи про відповідальність за неявку до суду. Зокрема, у Таблиці I Законів XII таблиц зазначено: «1. Якщо викликають (кого-небудь) на судоговоріння, нехай (викликаний) йде, якщо (він) не йде, нехай (той, хто викликав) підтвердить (свій виклик) при свідках, а потім веде його примусово. 2. Якщо (викликаний) вигадує причини (для неявки) або намагається сховатися, нехай (той, хто його викликав) накладе на нього руку» [44].

Крім того, слід згадати про той факт, що у IV–VI ст. ст. у Візантії спостерігався високий рівень розвитку правової думки. Юристи були не просто зберігачами античних правових і культурних традицій – вони адаптували римське право до нових потреб суспільства, вносячи до нього зміни і вставки (інтерполяції) з класичних текстів римських юристів. Таким чином, готувався ґрунт для проведення великомасштабних кодифікаційних робіт. Саме у Візантії в середині VI ст. н. е. під керівництвом видатного юриста Трібоніана було здійснено всеосяжну систематизацію римського права, підсумком якої став Звід законів Юстиніана (*Corpus juris civilis*). Ця кодифікація аж до XI ст. залишалася не тільки найважливішим джерелом

права Візантії, але й фундаментом, на якому сформувалася правова система Візантії [42].

Так, зокрема у Книзі Другій (Титул V) Дигестів Юстиніана також наявний припис про відповідальність за неявку до суду: «Якщо хто-небудь, викликаний до суду, не прийде, то він буде присуджений (компетентним суддею) до штрафу, але недосвідченим людям слід надати поблажливість; рівним чином якщо для позивача не має значення, щоб його супротивник з'явився саме в призначений час, то претор (суддя) звільняє (відповідача) від покарання, якщо в цей день (указаний для явки в суд) суд не відбувається. Поряд із цим, Титул VII Книги Другої містить положення щодо відповідальності осіб, які затримують силою того, хто викликається до суду, а Титул XI – якщо хто-небудь не виконає обіцянки з'явитися до суду [39].

Досліджуючи еволюцію правового регулювання заходів процесуального примусу не можна не згадати і про найдавніший збірник записів німецького звичаєвого права – Салічну правду, написану у 507–511 роках. Основний зміст документа – норми, присвячені судовому процесові, які визначають штрафи за вчинені в його ході правопорушення. Зокрема, розділ I Салічної правди містив правило про те, «якщо хто буде викликаний на суд за законами короля, і не з'явиться, присуджується до сплати 15 солідів» [145]. Розділ XLIX Салічної правди було присвячено відповідальності свідків за перешкоджання судочинству. Розділ LVI Салічної правди регулював відповідальність за неявку до суду та невиконання проголошеної постанови. Салічна правда також містила норму і щодо відповідальності за перешкоджання здійсненню правосуддя: «якщо хто посміє затримати загін переслідування, коли він йде по слідах, або напасти на нього, той повинен сплатити 63 соліди» [145].

У німецькому середньовічному збірникові правових норм – Саксонському зерцалі (1220–1235 рр.) також містилися норми щодо відповідальності за неповагу до суду та перешкоджання здійсненню судочинства. При цьому слід зазначити, що, незважаючи на жорсткість

покарань, притаманних епосі середніх віків, вже тоді серед заходів реагування на неявку за викликом до суду переважала саме майнова відповідальність у вигляді штрафу.

На території сучасної України формування правових норм, що здійснювали правове регулювання порядку розгляду і вирішення цивільних справ, пов'язане із князюванням Володимира Великого (980–1015 рр.). Саме цей період став початком нового етапу в історії Київської Русі: було проведено низку реформ (адміністративну, військову, релігійну), запроваджено нове зведення законів усного звичаєвого права, названого літописцем «Уставом земленим», який надалі ліг в основу першого на Русі писаного зібрання юридичних норм – «Правди Ярослава» (1016 р.) [13, с. 51].

З іменем князя Ярослава Мудрого пов'язано створення першого писаного зведення законів Київської Русі – «Руської правди» [13, с. 54]. Цей правовий документ дійшов до нашого часу у 106 списках, які прийнято поділяти на три редакції – Коротку, Розширену та Скорочену [13, с. 82], або Коротку, Просторову та Широку Правду [146, с. 63]. Щоправда, їх положеннями не було чітко визначено правову регламентацію здійснення правосуддя та критеріїв правового захисту. Суд не був відділений від княжої адміністрації (за винятком церковного суду та верві – громадського суду). Безпосередні судові функції княжої юрисдикції виконували так звані огнищани – вищі службовці, які здійснювали судочинство від імені княжої влади на рівні вільних мужів [146, с. 63], а також тиуни – княжі службовці, які входили до апарату намісника й виконували частину судових функцій на місцях [109, с. 117].

Положеннями пунктів 21 і 22 Руської Правди було встановлено покарання за посягання на життя і здоров'я, власність огнищанина та тиуна у зв'язку з їх особливим правовим та соціальним статусом як представників судової влади [144]. З огляду на викладене, слушним є висновок Г. Є. Бершова про те, що саме в текстах Руської Правди, як одного з найдавніших джерел права на теренах Української держави, з'явилися

первинні зародки спеціалізованого захисту судових органів в особах їх службовців – тиунів та огнищан – від втручання у їх діяльність. Вчинення цих злочинів безпосередньо пов’язувалося з їх судовими функціями [7].

Питанню захисту суддів від посягань на їх незалежність, честь і гідність було приділено увагу у так званих Литовських статутах, які діяли в Україні у XVI столітті – в час, коли вона перебувала у складі Великого Князівства Литовського. «Той, хто погрожував судді, повинен був не тільки відсидіти шість тижнів, але й після відбуття цього терміну – представити гідних поручителів, щоб судді були в покої...» [157].

В статутах 17 і 18 розділу 6 Литовського Статуту 1529 р. уперше було регламентовано відповідальність за неналежну поведінку усіх учасників судового процесу. Зміст відповідних правових норм полягав у такому: «Если бы кто в суде схватил рукой другого, толкнул, дернул или ударил, но не ранил и тем произвел бы в суде беспорядок, тот должен заплатить штраф двенадцать рублей грошей, а тому за бесчестье – в зависимости от сословия того. Если же кто-нибудь перед судом обнажил бы саблю или меч, то, хотя бы никого и не ранил, ему отрубают руку. А если бы ранил кого-нибудь перед судом, тот подлежит смертной казни» [157].

У статуті 18 Литовського Статуту 1529 р. були вказані заходи реагування за словесні образи учасників судового процесу та суддів, включаючи при цьому дії насильницького характеру. На той час положення статуту 18 було новелою, так як навіть за лайливі слова на адресу іншої сторони або суддів передбачалося покарання у вигляді ув’язнення на термін 6 тижнів [157].

У II Литовському Статуті 1566 р. (розділ 4) особлива увага була приділена нормам, які забезпечували дотримання порядку під час судового розгляду та передбачали заходи реагування у разі його порушення. Зокрема, передбачалась майнова відповідальність за неявку до суду для відповіді на заявлений позов. Окрім того, коли б хто-небудь, з’явившись до суду, під час судового засідання або хоча б на вулиці суддю, підсудка чи писаря або кого-

небудь із урядників образив ганебними словами, той ув'язнювався на 6 тижнів. Якби поранив – в подвійному розмірі відшкодовував зі свого майна пораненому завдану шкоду, а сам підлягав покаранню у вигляді смертної кари. А коли б убив, такий життя і честь свою втрачає, а дітям чи близьким родичам вбитого половина з майна злочинця в подвійному розмірі повинна бути виплачена [158].

Внаслідок невідворотних суспільно-політичних та економічних процесів на території України у період кінця XV–XVI ст. ст. відбулося виникнення такого явища як козацтво, осередком якого була Запорізька Січ (Січ). Універсальним джерелом права на Січі було козацьке звичаєве право: воно регламентувало процедуру виборів козацької старшини, судочинство, правила воєнних дій, порядок землекористування, порядок укладання окремих видів договорів, види злочинів і систему покарань [107, с. 47]. На Січі склалася і досягла значного розвитку своєрідна система кримінального права. Злочинними визнавалися діяння, що посягали на військово-політичні, економічні, соціальні й моральні основи січової громади, завдавали шкоди життю, здоров'ю, честі і гідності особи. Крім того, слід звернути увагу на те, що сучасні дослідники серед об'єктів посягання виокремили такий вид злочинів як «проти порядку управління й суду» (непокоря органам військово-адміністративної влади, підроблення документів, кривоприсяга й кривосвідчення в суді) [48, с. 230–231].

Оскільки тривалий період часу значна частина українських земель перебувала під владою царської Росії, то й судочинство здійснювалось у відповідності до норм права, які діяли у Російській імперії. Зокрема у положеннях Російського Соборного Уложення 1649 р. містилися норми про відповідальність за неповагу до суду. Так, у статті 105 глави 10 «Про суд» передбачалася відповідальність за бійку між сторонами в суді – при цьому на винуватців покладалася подвійна відповідальність: за неправомірні дії проти іншої особи та за порушення порядку в суді. Статтею 106 глави 10 «Про суд» Соборного Уложення 1649 р. було передбачено відповідальність за образу

судді [151]. Отже, норми Соборного Уложення 1649 р. передбачали більш ніж вагомі заходи покарання, причому відповідальність наступала як за вчинення порушення під час судового розгляду, так і поза судовим процесом.

Значну кількість норм щодо судового процесу містив і перший кодекс українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., який використовувався у Гетьманщині – козацькій державі, що існувала на території України у XVII–XVIII ст. ст. Цей кодекс було складено на основі литовських та німецьких джерел: Литовського статуту, Саксонського зерцала та Хельмінського права [68, с. 36–37]. Питанням судочинства у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. було присвячено окрему частину – артикул 5 «О безопастве судей и другихъ судовихъ чиновниковъ во время суда» глави 7 «О судахъ, судіяхъ и другихъ персонахъ къ суду надлежащихъ, и о содержаніи правнаго порядка въ дѣлахъ судебныхъ», який включав два пункти: «1. Кто би дерзнулъ в судебную избу съ огненнымъ оружіемъ, вніти и кого изъ судовихъ персонъ словесно обезчестить. 2. Которий би продержатель судію или кого другого отъ членовъ судовихъ въ судебной избѣ ругалъ, ударилъ, ранилъ или въ смерть убилъ» [114, с. 91–92]. Отже, присутність у залі суду зі зброєю, а також інші дії, що свідчили б про фізичне або психологічне насильство щодо судді або інших судових представників, навіть і без висловлювання відповідних погроз, підлягали покаранню. Таким чином, суд захищався від втручання у його діяльність безпосередньо під час судового процесу, однак не мав відповідного захисту поза ним.

На початку XIX ст. вийшли у світ «Собрание малороссийских прав» (1807 р.) Ф. Давидовича та «Свод местных законов западных губерний» (1837 р.) А. Повстанського. У «Собрании малороссийских прав» (1807 р.) Ф. Давидовича знаходимо низку положень про відповідальність у вигляді штрафу за образу честі лавника (лавник – це член магістрату, присяжний засідатель у міському суді (лаві) у містах з елементами магдебурзького самоуправління) [152, с. 149].

Систематизація російського законодавства, проведена за часів царя Миколи I у галузі кримінального права завершилася виданням «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. Так, судочинству надавали настільки вагомого значення, що будь-які прояви, які б свідчили про неповагу до суду, підлягали кримінальному покаранню [173].

Значні зміни в судоустрій та судочинство Росії, у складі якої у XIX ст. перебували землі сучасної України, внесла судова реформа 1864 р. Олександра II. Ця реформа, як зауважує В. В. Комаров, відзначалася вузькостановою системою, великою кількістю судових інстанцій, інквізиційним характером судочинства [61, с. 13].

З цього приводу Л. Таль писав: «Небагато є моментів та подій у нашому минулому, до яких так охоче повертається думка, про які так радісно згадувати, як велика подія 20 листопада 1864 року, що відбила заклик Царя-Визволителя розглянути проекти статутів, установити в Росії суд скорий, правий, ласкавий і рівний для всіх підданих; піднести судову владу, дати їй належну самостійність і затвердити в народі повагу до закону, без якого неможливий суспільний добробут» [160, с. 1485–1490].

Є. В. Васьковський також зазначав, що в галузі розвитку громадянського процесуального права судовою реформою 1864 р. Росія випередила навіть деякі західноєвропейські держави [19, с. 9–10].

Так, в результаті судової реформи основним нормативним актом, що регулював цивільне судочинство, став Статут цивільного судочинства 1864 р. Він сприйняв принципи кодифікації цивільного процесу Франції і фактично ґрунтувався на Цивільному процесуальному кодексі Французької республіки 1806 р. Статут цивільного судочинства 1864 р. передбачав, що будь-який спір про право цивільне підлягає вирішенню судовими установами, він виходив з принципів винятковості судової влади, її незалежності, єдиного і рівного для всіх суду [61, с. 13–14].

Поряд із Статутом цивільного судочинства 1864 р., на території Західної України аж до її приєднання до УРСР у другій половині 40-х рр.

XX ст. діяв Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 р. Питання забезпечення громадського порядку при проведенні судових засідань також були відображені у такому судоустрійному акті як Урядження судових установ від 20 листопада 1864 р. [142, с. 153].

Наступні суттєві зміни у порядку здійснення судочинства відбулись внаслідок революційних подій 1917 року. Одними з найголовніших та перших правових актів радянської судової системи стали Декрет № 1 та Декрет № 2 про суд. Декрет № 1 проголосив скасування усіх існуючих у Росії до його прийняття судових установ, а Декретом № 2 були створені окружні народні суди як суди першої інстанції для цивільних і кримінальних справ, що не були віднесені до підвідомчості місцевих судів за Декретом № 1. Декрет № 2 допускав застосування судами дореволюційних законів, але лише у частині, якої не скасовано декретами радянської влади і яка не суперечила соціалістичній правосвідомості. У статті 8 Декрету № 2 прямо підкреслювалося, що в судочинстві суди керуються Судовими статутами 1864 р. (із застереженням «оскільки вони не скасовані декретами ... і не суперечать правосвідомості трудящих класів») [38].

Остаточна заборона на застосування судами «старих» норм відбулась 30 листопада 1918 р., коли ВЦВК було затверджено Положення про народні суди, у примітці до ст. 22 якого прямо містилася заборона на посилання у рішеннях і вироках на «закони повалених урядів» [38].

У постреволуційний період на території України певний час (1917–1920 рр.) функціонували уряди національно-демократичної орієнтації. В той час на підконтрольних їм територіях в основному діяли норми судочинства, які з'явилися після судової реформи 1864 р., у тому числі спрямовані на забезпечення авторитету суддів. Проте в умовах частоті змінюваності влади в центрі і на місцях та її розбалансованості під впливом революційних подій якісь чіткі тенденції розвитку законодавства про судоустрій і судочинство не проглядалися.

Таким чином, у 20-х роках ХХ ст. судова влада на території України стала цілком «прорадянською»: цивільне судочинство здійснювалося на основі Тимчасового положення про народний суд і революційних трибуналів української РСР (1919 р.), Положення Ради народних комісарів «Про народний суд» (1920 р.), а також Тимчасової інструкції «Про основні норми цивільного процесу» (1923 р.).

Першим кодифікованим актом у сфері цивільного судочинства УРСР став ЦПК УРСР 1924 р., який проголосив принципи диспозитивності, рівності сторін перед законом і судом, активності суду, що розглядав справу, змагальності, гласності, національної мови судочинства, усності, безпосередності, безперервності. 11 вересня 1929 року був прийнятий новий ЦПК УРСР, який не змінив форми існуючого цивільного судочинства, по суті змістовно та структурно дублюючи ЦПК 1924 р.

Варто зазначити, що незважаючи на наявність кодифікованого акту, на підставі якого здійснювалося цивільне судочинство, норми, які передбачали заходи реагування за перешкоджання здійсненню судочинства чи за неповагу до суду, містились у КК УРСР 1922 р. [70]. Це пояснювалося тим, що внаслідок деструктивних процесів, зумовлених більшовицькою революцією 1917 р., суд став каральним знаряддям у руках правлячої еліти.

Зокрема, КК УРСР 1922 р. передбачав кримінальну відповідальність за публічну образу окремих представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків. Очевидно, що відповідальність за образу судді, залежно від кваліфікації дій винного, могла також наступати за дії, які розцінювалися як контрреволюційна діяльність або як злочини проти порядку управління. У той же час глава 5 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи» КК УРСР містила норми, що передбачали відповідальність за образу, завдану комусь дією, а також усно або у письмовій формі [70, с. 388–389].

Однак КК УРСР 1927 р. у главі 2 «Злочини проти порядку управління» встановив відповідальність за публічну образу представників влади при

виконанні ними службових обов'язків. Спеціальної норми про відповідальність за образу судді або учасника судового розгляду у цьому кодексі також не було. Відсутність спеціальної норми, яка передбачає відповідальність за образу судді або будь-кого з учасників судового розгляду, була пов'язана з тим, що суд не розглядався як специфічний орган держави, що являв собою частину загальнодержавного механізму, і судова влада як окрема форма державного регулювання правовідносин не виділялася [25, с. 245].

У кінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. в Радянському Союзі і союзних республіках проводилися широкомасштабні законодавчі роботи. Їх результатом, зокрема, стало прийняття Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік. На їх базі Верховні Ради союзних республік приймали цивільні процесуальні кодекси.

Цивільний процесуальний кодекс УРСР був прийнятий 18 липня 1963 р. і введений в дію з 1 січня 1964 р. У порівнянні з ЦПК УРСР 1924 р. та 1929 р., ЦПК УРСР 1963 р. був значно досконалішим законодавчим актом як з точки зору юридичної техніки, так і змісту його інститутів та окремих норм [61, с. 23].

У ЦПК УРСР 1963 р. знайшла своє відображення відповідальність за порушення порядку під час здійснення судочинства або ж перешкоджання його здійсненню. Зокрема, у ЦПК УРСР 1963 р. були передбачені цивільні процесуальні штрафи – самостійна галузева відповідальність у вигляді заходу майнового впливу, що застосовувався судом до осіб, які не виконали покладених на них цивільних процесуальних обов'язків. У ЦПК УРСР 1963 р. цивільні процесуальні штрафи встановлювались за: неявку в суд свідка (ст. 44); неподання на вимогу суду письмових і речових доказів (ст. ст. 48, 53); порушення вжитих судом заходів по забезпеченню позову (ст. 153); неповідомлення особами, які беруть участь у справі, про зміну своєї адреси (ст. 95); порушення порядку під час розгляду справи (ст. 164); неявку в судові засідання будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, та їх

представників (ч. 6 ст. 172, ч. 1 ст. 174). Водночас, єдина для всіх зазначених правопорушень штрафна санкція набувала особливостей залежно від суб'єктного складу, підстав відповідальності, умов і процесуального порядку застосування.

В той же період був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., до якого було включено главу 8 «Злочини проти правосуддя», але стаття 173 «Завідомо незаконний арешт, затримання або привід», стаття 174 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» та стаття 175 «Примушення давати показання» були спрямовані на захист осіб, щодо яких здійснюється правосуддя, а не на захист самих учасників судового розгляду, передусім осіб, які безпосередньо здійснюють правосуддя [69].

Подальший крок в еволюції правового регулювання інституту заходів процесуального примусу датований 1990 р., коли практично за рік до ліквідації Союзу РСР було видано Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» від 4 травня 1990 р. [120]. У результаті в КУпАП з'явилася стаття 185-3 «Прояв неповаги до суду», а також ст. ст. 185-4–185-6, які за змістом наближалися до ст. 185-3 цього Кодексу.

Такі суттєві зміни в законодавстві із цих питань були пов'язані із необхідністю виконання положень Закону СРСР «Про відповідальність за неповагу до суду» від 2 листопада 1989 р. [119]. Відповідно до цього Закону неповагою до суду вважалися: втручання у вирішення судових справ, погроза стосовно судді або народного засідателя, образа судді або народного засідателя, невиконання судового рішення, безпосередній прояв неповаги до суду, перешкоджання явці до суду народного засідателя, невжиття заходів щодо окремої ухвали (постанови) суду чи подання судді.

Як слушно відмічає В. В. Комаров, після отримання Україною незалежності в українській правовій системі відбулися зміни, у тому числі й ті, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з розвитком цивільного процесуального законодавства. Вони здійснювалися відповідно до Концепції

судово-правової реформи в Україні, затвердженої постановою Верховної Ради України «Про Концепцію правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р. [129]. Вона передбачила основні принципи судово-правової реформи при формуванні незалежної судової влади, перебудову судової системи, створення нового законодавства і вдосконалення форм судочинства [61, с. 26].

Конституція України, прийнята в 1996 році, закріпила належні умови реалізації правосуддя по цивільних справах. Однак, слід погодитися з позицією К. В. Гусарова, що ще й досі багато конституційних положень не втілено повною мірою в цивільному процесуальному законодавстві [37, с. 161].

18 березня 2004 року Верховною Радою України було прийнято нині діючий ЦПК України. Глава 9 Кодексу присвячена заходам процесуального примусу, які у ст. 90 визначені як процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

Оскільки інститут заходів процесуального примусу був відсутній у ЦПК УРСР 1963 р., а деякі порушення, що мали своїм проявом неповагу до суду, взагалі були кримінально-караними, наразі перед науковцями існує дилема: заходи процесуального примусу є видом цивільної процесуальної відповідальності або ж формою реагування на протиправну поведінку порушника, яка не покладає на нього додаткових обов'язків.

Зокрема вважається, що у ЦПК України законодавець відійшов від концепції наявності цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що була реалізована у його правопереднику – ЦПК УРСР 1963 р. Чинний ЦПК України закріплює в своїх нормах лише заходи процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу. Заходи ж відповідальності, що передбачають покладання на правопорушника нового обов'язку (наприклад, відшкодувати збитки, сплатити штраф, відбутися

адміністративний арешт), повністю «винесені» за межі норм цивільного процесуального законодавства.

Таким чином, провівши аналіз відповідних нормативно-правових актів, ми простежили еволюцію правового регулювання інституту заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві України. Водночас, переводячи свій погляд на наукову доктрину, можна констатувати, що досліджуючи проблему відповідальності за неповагу до суду, вчені по-різному підходили до періодизації розвитку законодавчих положень, що стосувалися відповідальності за неповагу до суду.

Наприклад, В. В. Гречишникова, досліджуючи історичні аспекти правового забезпечення здійснення правосуддя, виділила чотири періоди розвитку відповідальності за правопорушення, що посягали на встановлений порядок здійснення судочинства: доімперський; царсько-російський; радянський; сучасний період [33, с. 43].

Ю. В. Калашник виокремлює шість періодів становлення і розвитку юридичної відповідальності за неповагу до суду: князівський; литовсько-польський; козацько-гетьманський; імперський; радянський; сучасний [52, с. 160].

Вбачається, зазначені вище вчені у наведених періодизаціях еволюції правового регулювання інституту заходів процесуального примусу залишили поза увагою найдавніші джерела права, які, поза сумнівом, відіграли важливу роль у формуванні шанобливого ставлення до суду, дотримання установлених правил поведінки під час здійснення судочинства.

Враховуючи наведене, а також на підставі системного аналізу нормативного регулювання інституту заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві України доцільно виокремити наступні *етани еволюції його правового регулювання*:

а) зародження правового регулювання інституту заходів процесуального примусу, що характеризувалося появою перших правових

норм, які здійснювали правове регулювання спеціалізованого захисту судових органів (IX ст. – XIII ст.);

б) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в литовсько-польську добу та за часів козацтва, особливістю якого стала поява інститутів майнової та кримінальної відповідальності за різні прояви неповаги до суду (XIII ст. – XVI ст.);

в) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу за часів перебування України у складі Російської імперії, яке характеризувалося посиленням кримінальної відповідальності, що наставала за будь-які прояви, які б свідчили про неповагу до суду, незалежно від того, чи були вони вчинені під час судового розгляду, чи поза ним (XVI ст. – початок XX ст.);

г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала як регламентація інститутів кримінальної та адміністративної відповідальності, що застосовувалася до осіб, які порушили встановлені у суді правила, так і запровадження нової форми цивільної процесуальної відповідальності – цивільних процесуальних штрафів (початок XX ст. – 2004 р.);

г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства України, що характеризується відходом від концепції цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, та закріпленням у нормах ЦПК України заходів процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу (2004 р. – до сьогодні).

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз теоретико-правових та методологічних засад дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві дозволив нам дійти таких висновків:

1. Інститут заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві є новою і теоретично не розробленою проблематикою для науки цивільного процесуального права, що потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого зумовлюється відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній тематиці.

2. Основою методології дослідження інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві стали загальнонаукові (узагальнення, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, системного аналізу, діалектики, моделювання) та спеціальні методи пізнання правових явищ (історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний (догматичний) та логічний методи), що зумовлено юридичною природою заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві, а також низкою особливостей суспільних відносин, які виникають у зв'язку із їх застосуванням під час судового розгляду цивільних справ.

3. Правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України пройшло декілька *етапів*, серед яких доцільно виокремити:

а) зародження правового регулювання інституту заходів процесуального примусу, що характеризувалося появою перших правових норм, які здійснювали правове регулювання спеціалізованого захисту судових органів (IX ст. – XIII ст.);

б) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в литовсько-польську добу та за часів козацтва, особливістю якого стала поява інститутів майнової та кримінальної відповідальності за різні прояви неповаги до суду (XIII ст. – XVI ст.);

в) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу за часів перебування України у складі Російської імперії, яке характеризувалося посиленням кримінальної відповідальності, що наставала за будь-які прояви, які б свідчили про неповагу до суду, незалежно від того, чи були вони вчинені під час судового розгляду, чи поза ним (XVI ст. – початок XX ст.);

г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала як регламентація інститутів кримінальної та адміністративної відповідальності, що застосовувалася до осіб, які порушили встановлені у суді правила, так і запровадження нової форми цивільної процесуальної відповідальності – цивільних процесуальних штрафів (початок ХХ ст. – 2004 р.);

г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства України, що характеризується відходом від концепції цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, та закріпленням у нормах ЦПК України заходів процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу (2004 р. – до сьогодні).

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1 Поняття і сутність заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві

Цивільне процесуальне законодавство наділяє учасників процесу широкою низкою прав щодо захисту своїх інтересів під час здійснення цивільного судочинства. Разом з тим, вони зобов'язані добросовісно користуватись наданими їм цивільними процесуальними правами. Зловживання такими правами з боку осіб, які беруть участь у справі, а також невиконання своїх процесуальних обов'язків іншими учасниками цивільного процесу (свідками, експертами, перекладачами, спеціалістами, особами, які надають правову допомогу) має наслідком затягування розгляду цивільної справи, а також відволікання великої кількості осіб від виконання покладених на них обов'язків. Для протидії таким негативним явищам цивільне процесуальне законодавство України передбачає застосування до порушників заходів процесуального примусу.

Слід звернути увагу на те, що на сьогодні у науці цивільного процесуального права відсутній єдиний підхід до розуміння юридичної природи та сутності заходів процесуального примусу.

Зокрема, наукові погляди на вищевказану проблематику знайшли своє відбиття у дослідженнях таких українських науковців як С. С. Бичкова [197, с. 319], В. І. Бобрик [11, с. 17], В. В. Комаров [136, с. 374], О. В. Рожнов [77, с. 462], В. І. Тертишніков [163, с. 132], Г. В. Чурпіта [9, с. 17], які пропонують розглядати процесуальний примус у цивільному судочинстві як спосіб забезпечення порядку у судовому засіданні та недопущення порушення прав учасників цивільного процесу. Водночас, С. В. Васильєв [17, с. 106], М. О. Гетманцев [29, с. 73], І. М. Лукіна [95, с. 38], В. А. Кройтор [95, с. 38],

О. О. Штефан [218, с. 117], М. Й. Штефан [215, с. 485] та інші ототожнюють процесуальний примус із поняттям цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності за недотримання встановлених у суді правил.

При цьому слід відзначити, що не було однастайності із даної проблематики і в ході прийняття чинного ЦПК України. Так, попередньо глава 9, яка нині регулює підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу, мала назву «Заходи процесуальної відповідальності», яку, однак, у другому читанні законопроекту було запропоновано змінити на існуючу тепер – «Заходи процесуального примусу».

Виходячи із наведеного, існує необхідність у вирішенні наукового завдання щодо з'ясування поняття та юридичної природи процесуального примусу, який застосовується у цивільному судочинстві, а також визначення на основі порівняльного аналізу співвідношення категорій «процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність».

Відповідно до ч. 3 ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Крім того, у ст. 162 ЦПК України закріплені обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання.

Дотримання відповідних приписів цивільних процесуальних норм є однією з умов виконання завдань цивільного судочинства. Проте, в умовах існування конфлікту між сторонами процесу, його диспозитивності та можливості використовувати для захисту своїх прав різноманітні процесуальні засоби, ймовірний вихід за чіткі процесуальні приписи, що призводить до їх порушення.

Як поширені обставини, які ускладнюють досягнення цілей правосуддя, дослідники називають «процесуальні порушення» (Н. О. Чечіна [208, с. 53], В. В. Бутнєв [16, с. 16], Г. М. Ветрова [22, с. 71] та ін.), «правові аномалії» (Н. В. Кузнецов [73, с. 6]), «зловживання цивільними

процесуальними правами» (А. В. Юдін [220, с. 10]), «перешкоджання здійсненню правосуддя з боку осіб, які беруть участь у справі» (А. І. Приходько [116, с. 76]). Всі ці категорії відбивають явища єдиної природи – несумлінну поведінку учасників процесу, що зумовлює настання відповідних заходів реагування – заходів процесуального примусу, передбачених ЦПК України [90, с. 117].

У ЦПК України заходи процесуального примусу виокремлені в окрему однойменну главу. Стаття 90 ЦПК України дає визначення заходам процесуального примусу, якими є встановлені Кодексом дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Однак, незважаючи на законодавче закріплення, у науці й досі не знайшло свого відображення єдине уніфіковане тлумачення даного поняття.

У філологічній літературі «примус» визначають як натиск з чийогось боку [165, с. 362] або зумовлену кимось або чимось необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання; натиск, обумовлений законом [115].

У теорії права під примусом розуміють конкретні засоби впливу, які пов'язані з обмеженням в тій чи іншій формі свободи особи. Ще давньокитайський філософ Конфуцій приділяв увагу примусу «як наріжному каменю соціальної організації суспільства», зокрема зазначаючи, що без «лі» (що означало норму, правило, церемоніал) не може бути порядку, а, отже і процвітання у державі: «Лі – встановлений порядок речей» [55, с. 13–14].

Також примус характеризують як такий засіб, котрий застосовується лише до конкретних суб'єктів права, які порушили юридичні норми, з метою примусити виконувати правові приписи, не допустити нових порушень, виховати винних осіб і оточуючих [140, с. 29].

Так, наприклад Р. О. Кабальський вказує на те, що дотримання норм права пов'язане з вимогою уповноваженого суб'єкта виконати правовий обов'язок. Невиконання такого обов'язку викликає протидію з боку

уповноважених суб'єктів та спричиняє можливість застосування примусу [49, с. 94].

Поширена також думка, згідно з якою примус є однією зі стадій механізму правозастосування, до яких належать: 1) владна діяльність компетентних органів і осіб по здійсненню своїх повноважень; 2) діяльність, направлена в сферу суспільних відносин інших суб'єктів права, 3) надання їм допомоги і створення умов для нормального використання прав, виконання обов'язків, дотримання основних вимог, 4) здійснення примусового впливу на суб'єктів права з метою підпорядкування їх поведінки вимогам закону [65, с. 44].

А Ю. С. Шемшученко взагалі відносить примус до методів діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування та засобів, за допомогою яких здійснюється безпосередній вплив на волю і поведінку громадян, здійснюється забезпечення організованості, дисципліни і правопорядку в суспільстві [222, с. 493].

На наш погляд, найбільш повно відображає сутність примусу визначення В. В. Серьогіної, відповідно до якого примус – це фізичний, психічний або інший вплив уповноважених на те органів держави, посадових осіб, представників громадськості на свідомість і поведінку суб'єктів шляхом застосування до них у встановленому процесуальному порядку примусових заходів, передбачених у санкціях (диспозиціях) правових норм і пов'язаних з настанням для них негативних наслідків особистого, майнового або організаційного порядку з метою боротьби із правопорушеннями, охорони суспільної безпеки і правопорядку» [148, с. 36].

Характеризуючи примус, що застосовується до порушника суб'єктом владних повноважень (у даному випадку – судом), слід з'ясувати сутність поняття «державний примус».

Звертаючись до дослідження державного примусу, необхідно відзначити наступні визначення, запропоновані науковцями, що розробляли

проблематику державного примусу як в загальнотеоретичному, так і галузевому значеннях.

Так, С. С. Алексєєв вважав, що «державний примус, виражений у праві – це зовнішній вплив на поведження, засноване на організованій силі держави, наявності в нього «речовинних» знарядь влади й спрямований на зовні безумовне (непохитне) утвердження державної волі» [3, с. 106].

Б. Т. Базилев відзначає, що «державний примус є здійснюваний компетентними органами й посадовими особами владний вплив у вигляді приписання певного поведження (психічний примус) або у формі безпосередньої дії (фізичний примус)» [4, с. 40].

На думку Н. В. Хорошак, державний примус має загальний характер і спрямований на усі сфери суспільних відносин, водночас у кожній з них він набуває специфічного прояву, наповнюється особливим змістом. Саме тому на доктринальному рівні виділяють галузеві види примусу, такі як: кримінальний примус; примус, що реалізується у адміністративних, фінансових, екологічних, митних, цивільних та інших правовідносинах [55, с. 37].

Отже, державний примус – це діяльність компетентних державних органів чи посадових осіб, яка спрямована на охорону та відновлення порушених прав чи інтересів, забезпечується за допомогою примусового впливу на суб'єктів права з метою підпорядкування їх поведінки нормам права [90, с. 118].

Виходячи із вищевикладеного поняття державного примусу, можна сформулювати поняття примусу процесуального, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства.

Так, процесуальний примус як один із видів державного примусу є невід'ємною складовою механізму цивільного процесуального регулювання. Учасники цивільного процесу та інші особи, присутні у залі судового засідання, мають надані державою права та покладені нею ж обов'язки. При цьому, норми ЦПК України щодо процесуального примусу визначають межі

здійснення зазначеними особами процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків. Наділяючи правами та обов'язками, держава розраховує на виконання нормативних приписів завдяки самосвідомості суб'єктів. Однак, у випадку порушення учасниками цивільного процесу та (або) іншими особами, присутніми у залі судового засідання, встановлених у суді правил процесуальний примус у вигляді закріплених у ЦПК України заходів, стає реально діючою та вагомою гарантією виконання та дотримання правових норм усіма суб'єктами цивільних процесуальних відносин, окрім суду [197, с. 319].

Із даного приводу В. В. Бутнєв зазначив: «Примус у механізмі правового регулювання процесуальних відносин не займає провідного місця з тієї причини, що необхідність у його застосуванні виникає лише тоді, коли у цьому механізмі виникає зрив, збій, який необхідно усунути за допомогою заходів державного примусу. Він застосовується на основі закону у конкретних, індивідуальних відносинах, які (у своїй більшості) виникають у зв'язку з правопорушеннями і застосуванням санкцій» [15, с. 49].

Вбачається, будучи різновидом державного примусу, цивільний процесуальний примус як один із видів державного примусу, характеризується такими ж ознаками, як і державний примус. Зокрема, це:

- 1) правовий характер, оскільки такий примус здійснюється на підставі та в рамках права; спрямованість на охорону та відновлення порушених прав та інтересів учасників процесу;
- 2) специфічна форма правозастосовчої діяльності спеціально уповноваженого державного органу (суду);
- 3) примусовий характер, оскільки застосовується всупереч волі та бажанню відповідних суб'єктів та являє собою вплив на їхню свідомість і поведінку. При цьому примус може набувати форм фізичного або морального (психологічного) впливу, однак, незважаючи на відмінності цих форм всі вони є результатом зовнішнього примусового впливу, пов'язаного з обмеженням волі суб'єкта та іншими правообмеженнями;

4) підставою його застосування є вчинення певного порушення.

Водночас, примус, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства, має свої, притаманні лише йому *особливості*, зумовлені юридичною природою цивільних процесуальних правовідносин [89, с. 173].

Зокрема:

1) метою застосування цивільного процесуального примусу є реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді, а також припинення правопорушень, які протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства та (або) порушують права і інтереси учасників процесу;

2) цивільний процесуальний примус має місце у разі, коли авторитету закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів недостатньо;

3) процесуальний примус у цивільному судочинстві проявляється у вигляді застосування відповідних заходів, тобто здійснюється у певній, передбаченій законом, процесуальній формі.

Крім того, цивільний процесуальний примус повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу. При цьому загальна спрямованість примусу повинна визначатися завданнями судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [201, с. 202].

Отже, **цивільним процесуальним примусом** є фізичний або моральний (психологічний) вплив держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правообмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими особами у випадках, коли авторитет

закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми [87, с. 152].

Як співвідносяться цивільний процесуальний примус і цивільна процесуальна відповідальність?

Деякі вчені підтримують позицію, згідно якої процесуальний примус, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства, є тотожним поняттю цивільної процесуальної відповідальності [29, с. 73]. Так, як вже відмічалось, ще у ЦПК УРСР 1963 р. була закріплена концепція наявності цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що виражалась у формі цивільних процесуальних штрафів. Передбачена ЦПК УРСР 1963 р. цивільна процесуальна відповідальність являла собою захід майнового впливу, який застосовувався судом до осіб, котрі не виконали покладені на них конкретні процесуальні обов'язки. Зокрема, у ЦПК УРСР 1963 р. цивільні процесуальні штрафи встановлювались за: неявку в суд свідка (ст. 44); неподання на вимогу суду письмових і речових доказів (ст. ст. 48, 53); порушення вжитих судом заходів по забезпеченню позову (ст. 153); неповідомлення особами, які беруть участь у справі, про зміну своєї адреси (ст. 95); порушення порядку під час розгляду справи (ст. 164); неявку в судові засідання будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, та їх представників (ч. 6 ст. 172, ч. 1 ст. 174).

Отже, саме з моменту законодавчої регламентації у ЦПК УРСР 1963 р. цивільної процесуальної відповідальності відповідна проблема почала активно обговорюватися у правознавстві.

Вперше поняття «цивільна процесуальна відповідальність» було вжито у спільній роботі Н. О. Чечиної та П. С. Елькінда ««Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности» (1973 р.) [209, с. 33–41], присвяченій кримінальній та цивільно-процесуальній відповідальності. В подальшому зазначена проблематика привернула до себе увагу інших науковців. Низка учених (В. В. Бутнев [16, с. 20], С. В. Васильєв [17, с. 106], І. М. Зайцев [43, с. 93], І. М. Лукіна [95, с. 38]), визнають

існування цивільної процесуальної відповідальності та розглядають її як складову частину більш широкого складу – процесуальної відповідальності, що становить самостійний вид юридичної відповідальності.

Інша група вчених (Б. Т. Базилев [4, с. 41], І. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин [189, с. 187], С. С. Бичкова [197, с. 318], В. І. Бобрик [10, с. 21], В. В. Комаров [136, с. 373], Д. Г. Нохрін [104, с. 76]) заперечує існування цивільної процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності.

Дійсно, для більшості галузей права характерна наявність однойменних видів юридичної відповідальності. Їх поняття співвідносяться із загальнотеоретичним поняттям юридичної відповідальності як окреме із загальним. Відповідно, поняття цивільної процесуальної відповідальності повинно виводитися з більш загального поняття юридичної відповідальності.

Слід погодитись із висловленою в юридичній літературі позицією, що специфіка цивільної процесуальної відповідальності повинна визначатись, виходячи із особливостей цивільного процесуального права, серед яких: метод правового регулювання, цивільні процесуальні відносини, правовий статус учасників процесу, характер застосовуваних санкцій. Виходячи з цього, цивільною процесуальною відповідальністю є встановлені нормами цивільного процесуального права заходи процесуального примусу, що застосовуються судом у встановленому законом порядку до учасників цивільного процесу (осіб, які беруть участь у справі та інших учасників процесу) за вчинення цивільного процесуального правопорушення у вигляді позбавлення порушника суб'єктивного цивільного процесуального права чи покладання на нього нових або додаткових обов'язків [95, с. 38].

Однак, на підставі вищевикладеного, для існування цивільної процесуальної відповідальності особи, що зловживає своїми процесуальними правами або не виконує покладені на неї обов'язки, постає необхідність виокремлення окремого виду правопорушення, що має самостійний

характер – цивільного процесуального правопорушення, якого законодавством не передбачено.

При цьому встановлення цивільної процесуальної відповідальності має пов'язуватися з наслідками нездійснення або неналежного здійснення особистого інтересу, що в цілому не відповідає теорії юридичної відповідальності. Крім того, примус щодо сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, і які мають юридичну заінтересованість у вирішенні справи, до реалізації своїх прав та виконання своїх обов'язків під загрозою застосування заходів процесуальної відповідальності не відповідає ні методу правового регулювання цивільних процесуальних відносин, ні принципам цивільного процесу та протирічить загальній конструкції юридичної відповідальності [136, с. 373–374].

Водночас, якщо під час здійснення цивільного судочинства мають місце порушення адміністративного, кримінального або цивільно-правового характеру, то за цих обставин слід говорити про обрання до правопорушника мір відповідальності, передбачених цивільним, адміністративним, кримінальним законодавством, а також нормативними актами про статус окремих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, що передбачають їх дисциплінарну відповідальність (прокурорів, адвокатів та ін.).

Так, якщо в діях чи бездіяльності особи, яка не виконує процесуальних обов'язків, наявні ознаки адміністративного правопорушення (наприклад, непокори розпорядженню головуючого), суд одночасно із застосуванням заходів процесуального примусу вирішує питання щодо застосування до такої особи адміністративної відповідальності відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Наявність в діях порушника ознак злочину зобов'язує суд повідомити про цей злочин відповідні правоохоронні органи в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Про порушення процесуальних обов'язків особами, участь у цивільному процесі для яких є службовою (посадовою) або

професійною діяльністю, що пов'язано із порушенням правил відповідної професійної етики та дисципліни, суд може повідомити органи, які відповідно до законодавства уповноважені притягати таких осіб до дисциплінарної відповідальності: щодо адвокатів – кваліфікаційно-дисциплінарну комісію (ст. 33 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), щодо працівників прокуратури – відповідного прокурора (ст. 10 Дисциплінарного статуту прокуратури України).

Крім того, відповідно до ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження може бути притягнуто і суддю. При цьому, як стверджує О. С. Захарова, питання дисциплінарної відповідальності суддів не можна механічно розглядати в окреслених межах, їх слід розглядати в значно ширшому аспекті. Вони стосуються не тільки порушення суддею посадових обов'язків, але й порушення ним вимог щодо його статусу та присяги судді [47, с. 21].

Тому, з огляду на вищевикладене, можна говорити про відсутність потреби в існуванні власне цивільної процесуальної відповідальності, оскільки якщо під час здійснення цивільного судочинства і виникають підстави для притягнення осіб до юридичної відповідальності, то у кожному конкретному випадку вона застосовується за допомогою правових засобів інших галузей права – кримінального, адміністративного, цивільного тощо [87, с. 153–154].

Таким чином, на наш погляд, досліджуючи питання сутності заходів впливу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, необхідно оперувати саме поняттям процесуального примусу, а не відповідальності, оскільки саме воно найбільш точно і правильно характеризує метод правового регулювання, який застосовується законодавцем для регламентації відповідного процесуального інституту [90, с. 120].

Далі в межах цього підрозділу дисертаційного дослідження перейдемо до з'ясування сутності категорії «заходи процесуального примусу».

Поняття заходів процесуального примусу законодавцем чітко визначене у ч. 1 ст. 90 ЦПК України – це встановлені ЦПК України процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

В юридичній літературі з приводу сутності цієї правової категорії панують різні думки.

Так, Є. О. Харитонов розглядає заходи процесуального примусу як реакцію суду на ті правопорушення, що їх допустили учасники процесу або інші особи, присутні в залі судового засідання, та які заважають подальшому розглядові справи [193].

М. О. Гетманцев під заходами процесуального примусу розуміє встановлені процесуальним законодавством процесуальні можливості, що можуть бути застосовані судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила поведінки або перешкоджають здійсненню судочинства [29, с. 75].

І. М. Лукіна пропонує вважати заходами процесуального примусу нормативно визначені способи впливу як майнового, так і немайнового характеру на учасників процесу, які скоїли процесуальні правопорушення. Підставою застосування заходів процесуального примусу є порушення встановлених у суді правил, у тому числі й тих, що встановлюються безпосередньо судом [94, с. 7].

При цьому у більшості своїй представники наукової доктрини виокремлюють такі основні ознаки заходів процесуального примусу: це процесуальні дії; право їх застосовувати має лише суд, який розглядає цивільну справу; про їх застосування суд постановляє ухвалу в судовому засіданні; ці дії застосовуються у зв'язку з процесуальними порушеннями осіб – учасників цивільного процесу або інших осіб, присутніх у залі судового засідання (недотриманням встановлених у суді правил або

протиправним перешкоджанням здійсненню цивільного судочинства); ці заходи мають особистий немайновий характер, оскільки їхній вплив спрямований безпосередньо на особу порушника, а не на його майно; вони мають примусовий характер, тобто застосовуються до порушника без його згоди; ці дії спрямовані на забезпечення нормального ходу судового розгляду [197, с. 320].

Як нами уже було зазначено, заходи процесуального примусу згідно законодавчої дефініції (ч. 1 ст. 90 ЦПК України) є встановленими ЦПК України процесуальними діями, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

Виходячи з цього, **ознаками** заходів процесуального примусу слід вважати:

- 1) це встановлені ЦПК України процесуальні дії, до яких належать: а) попередження; б) видалення із залу судового засідання; в) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; г) привід;
- 2) це процесуальні дії, що застосовуються до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

Встановленими в суді правилами є закони та підзаконні нормативні акти загального характеру, що регулюють діяльність суду та державних установ загалом, правила розпорядку конкретного суду, правила, що визначають пропускний режим, інші локальні нормативні акти, затверджені головою суду чи зборами суддів відповідного суду. До правил суду належать також і ті, які встановлені головуючим для конкретної справи чи судового засідання. Наприклад, порядок дослідження доказів, черговість допиту свідків, правила користування засобами зв'язку та технічними засобами, місце для розташування телевізійних камер тощо.

Порушення встановлених у суді правил – це невиконання або неналежне виконання законів та підзаконних нормативних актів загального

характеру, що регулюють діяльність суду, а також невиконання розпоряджень головуєчого;

Протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства полягає у вчиненні умисних дій, унаслідок яких судочинство не може відбуватися взагалі або істотно ускладнюється. Сюди можна віднести хуліганські дії в приміщенні суду, образу судді чи інших учасників процесу. Також до проявів перешкоджання цивільному судочинству можна віднести неповагу до суду.

Одразу слід звернути увагу на те, що при визначенні поняття «заходи процесуального примусу» досить спірним у науковій доктрині визнається використання законодавцем словосполучення «протиправно перешкоджають», оскільки перешкоджання діяльності суду завжди є протиправним, і жодного правомірного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства не може бути в принципі [29, с. 74].

Водночас, на наш погляд, про «правомірне перешкоджання» здійсненню цивільного судочинства мова може йти у випадках зловживання учасниками цивільного процесу своїми процесуальними правами, коли їх поведінка є правомірною, такою, що відповідає всім приписам норм цивільного процесуального права, але, водночас, спрямована на створення перепон для подальшого перебігу провадження у справі, затягування цивільного процесу тощо.

У такому випадку слушною є думка С. С. Бичкової та Г. В. Чурпіти про те, що зловживання цивільними процесуальними правами слід розглядати як використання учасником цивільного процесу свого суб'єктивного цивільного процесуального права з метою, яка суперечить завданням цивільного судочинства [9, с. 17].

Таким чином, протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства полягає у діях (бездіяльності) учасників цивільного процесу, осіб, присутніх у судовому засіданні та інших осіб, які направлені на створення перешкод у досягненні завдань цивільного судочинства, а тому

використання в статті 90 ЦПК України словосполучення «протиправне перешкоджання» ще раз підкреслює, що підставою застосування заходів процесуального примусу є не дії (бездіяльність), а їх наслідки [141, с. 166].

Щодо форм протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства – найбільше питань у правозастосовній практиці виникає щодо визначення змісту поняття «неповага до суду» [78, с. 160].

У п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» зазначено, що неповага до суду може виражатись у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача, у непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого, порушенні порядку під час судового засідання, а також у вчиненні будь-ким інших дій, які свідчать про явну зневагу (підкреслено автором – К. Куцик) до суду або встановлених у суді правил.

У термінологічній літературі «зневага» означає не просто неповагу, а вияв презирства, навмисне приниження чиеїсь гідності, образливі слова і вчинки [21, с. 460], тобто зневага є найвищим проявом неповаги і, очевидно, має спричиняти більш серйозні правові наслідки для правопорушника. Однак, у згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України поняття «неповага» та «зневага» окремо не розмежовуються: у Постанові же йдеться про те, що у кожному випадку, коли буде встановлено, що особа учинила умисні дії, які свідчать про неповагу до суду, необхідно вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності за статтею 185-3 КУпАП.

У частинах 4, 5 ст. 67 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» як неповага до суду кваліфікується відмова роботодавця в увільненні від роботи присяжного на час виконання ним обов'язків зі здійснення правосуддя, а також неприбуття присяжного в судові засідання без поважних причин.

Якщо звернутись до законодавства ЄС, то можна побачити, що у деяких європейських країнах ознаки неповаги до суду визначаються на основі аналізу судової практики. Як неповага до суду розцінюється:

лихослів'я на адресу суду; образа судді як такого у зв'язку з виконанням службових обов'язків або оспорювання його неупередженості та чесності; непокоря наказам суду; навмисна або ненавмисна поведінка, здатна перешкодити процесу відправлення правосуддя в конкретному судовому розгляді; образа присутніх у будівлі суду, проведення демонстрацій у суді [113]; втручання у відправлення правосуддя: передчасні публікації у пресі, переговори з присяжними, тиск на сторони та свідків, недозволена поведінка у суді, непідкорення наказу суду [51].

Цікавою, на наш погляд, є норма про неповагу до суду, згадана у постанові Європейського Суду з прав людини від 26 квітня 1979 р. (скарга № 6538/74) у справі «Санді таймс» (The Sunday Times) проти Сполученого Королівства. Так, у п. 51 постанови зазначено, що суддя Баклей у справі «Вайн продактс лтд.» проти Грін (1966 р.) сформулював норму про неповагу до суду таким чином: «Поява коментарів про поточний судовий процес у будь-якій формі, здатній завдати шкоди справедливому розглядові справи, буде з боку будь-якої газети неповагою до даного суду. Відбутися таке може по-різному ... Може статися так, що коментар спричинить у той чи інший спосіб тиск на одну із сторін у даній справі, як-то: завадить їй вести судовий процес, спонукає її погодитися на мирову угоду на таких умовах, які за інших обставин вона не стала б розглядати, або вплине іншим чином на ведення справи, де вона повинна бути вільна у виборі засобів обвинувачення і захисту, користуючись при цьому порадами, але не піддаючись тиску» [113].

У настільній енциклопедії «Britannica» під «неповагою до суду» (contempt) у праві розуміють свідому непокору суду, судді або судовому органу, а також відкрите вираження неповаги до них. Фізична або словесна дія, єдиною метою якої є образа суду або порушення ходу судового розгляду, розцінюється як кримінальне правопорушення: за таким порушенням слідує покарання, крім цього винного примушують підкоритися розпорядженню суду. У США комітет при Конгресі може примусити свідка з'явитися для надання свідчень. Свідок, який не з'явився в комітет, або іншим чином

перешкоджає комітету виконувати свої обов'язки, може бути обвинувачений в неповазі до нього [223, с. 1311].

У Оксфордській енциклопедії неповагою до суду вважається неналежне ставлення або непокора суду. Це означає невиконання розпоряджень суду, зокрема, порушення судової заборони. До протиправної неповаги належить також поведінка, що створює упереджену думку, образливу або таку, що перешкоджає здійсненню правосуддя як в окремих випадках, так і в цілому, а також грубі образи на адресу судді чи обвинувачення його в упередженості [105, с. 173].

З'ясовуючи зміст поняття «неповага» варто звернутись і до мовно-термінологічних роз'яснень. В «Академічному тлумачному словникові української мови» за редакцією І. К. Білодіда, під «неповагою» розуміється зневажливе, нечемне ставлення до кого-, чого-небудь [150, с. 356]. Аналогічне тлумачення цього поняття надано й у «Великому тлумачному словникові сучасної української мови» за редакцією В. Бусела [21, с. 773]. У «Тлумачному словнику» Д. Ушакова під «неповагою» розуміється відсутність належної поваги, нешанобливість, зневажання [188].

Представники наукової доктрини під неповагою до суду розуміють спектр дій і вчинків як учасників процесу, так і слухачів, які заважають судді вести процес або свідчать про зневажливе ставлення до судочинства (це може бути некоректна поведінка присутніх у залі, образливі висловлювання щодо суду, непокора суду, зневажливе ставлення до зауважень суду, хамство, вигуки) (І. Я. Русенко) [143]; діяння (у формі дії чи бездіяльності) юридичної особи або фізичної особи (у тому числі посадової особи), яка здатна усвідомлювати свої дії, що полягають у винному невиконанні обов'язків, установлених правовими актами (рішеннями, ухвалами, розпорядженнями, дорученнями, усними зауваженнями, попередженнями тощо) суду, прийнятими у зв'язку із здійсненням його керівної процесуальної діяльності у цивільному судочинстві (М. Л. Гальперін) [26, с. 7]; порушення норм процесуального закону і загальних правил судочинства, у тому числі рішень,

ухвал, розпоряджень, попереджень та інших управлінських судових актів (Л. А. Остафійчук) [107, с. 98].

Системний аналіз законодавчих норм, наукової доктрини, а також судової практики дає підстави для висновку про те, що під *неповагою до суду* як однією із форм протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства слід розуміти будь-які діяння учасників цивільного процесу та (або) осіб, присутніх у залі судового засідання, що прямо чи опосередковано спрямовані на порушення встановлених у суді правил і супроводжуються зневажливим ставленням до інституту правосуддя у цілому;

3) це процесуальні дії, які застосовуються виключно судом.

Виключне право на застосування заходів процесуального примусу належить суду, який від імені держави ухвалює рішення щодо обрання заходів реагування відносно осіб, які своїми протиправними діями або ж перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, або ж порушують встановлені у суді правила. Крім цього, коли мова про йде про порушення, вчинені безпосередньо в залі судового засідання, суд повинен не тільки відреагувати на вчинені правопорушення, але й негайно забезпечити відновлення порядку та вжити заходів, спрямованих на недопущення подібних порушень у подальшому. Все це досягається шляхом негайного постановлення ухвали про застосування заходів процесуального примусу;

4) це процесуальні дії, які мають особистий немайновий характер.

Відповідно до положень ст. ст. 90–94 ЦПК України заходи процесуального примусу застосовуються безпосередньо до особи порушника та не тягнуть за собою негативних матеріальних наслідків.

Однак, на даний час актуальною є думка щодо необхідності доповнення переліку заходів процесуального примусу ще одним видом – штрафом, який застосовуватиметься судом за невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом,

або неподання таких доказів без поважних причин; невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, доповнення до відзиву іншому учаснику справи у встановлений судом строк тощо [95, с. 145–146].

На наш погляд, такий вид заходів процесуального примусу як штраф (санкція майнового характеру), дійсно, може суттєво вплинути на стан дотримання учасниками цивільного процесу порядку під час здійснення цивільного судочинства. Водночас, як зазначалося вище, штрафний характер властивий для інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, кримінальної), на противагу яким заходи процесуального примусу є заходами особистого немайнового характеру, що застосовуються до осіб з метою відновлення порядку під час розгляду і вирішення цивільної справи, а не притягнення їх до юридичної відповідальності. Виходячи з цього, вважаємо, що недоцільно розширювати перелік заходів процесуального примусу таким заходом майнового характеру як штраф.

Завершуючи аналіз виокремлених нами ознак заходів процесуального примусу, пропонуємо визначити *заходи процесуального примусу* в цивільному судочинстві як встановлені законом процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, що не тягнуть для них негативних наслідків майнового характеру.

2.2 Класифікація заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві

Види заходів процесуального примусу передбачені статтею 91 ЦПК України. До них законодавець відносить: попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід.

Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі існує декілька підходів до класифікації заходів процесуального примусу. Як правило, такі заходи класифікують за формою прояву протиправної поведінки [102, с. 190–191], а також за їхньою процесуальною спрямованістю [203, с. 214–215].

Зокрема, залежно від того, *у якій формі проявляється протиправна поведінка порушника*, заходи процесуального примусу поділяються на:

- 1) заходи, що застосовуються за протиправні дії особи;
- 2) заходи, що застосовуються за протиправну бездіяльність.

Класифікуючи заходи процесуального примусу таким чином, слід з'ясувати, які дії та, відповідно, бездіяльність можуть вважатися протиправними під час здійснення цивільного судочинства.

Так, законодавством не передбачено, які дії можуть бути кваліфіковані як порушення порядку в залі судового засідання. І в цьому немає практичної потреби, оскільки перелік таких конкретних дій був би досить «об'ємним». Тому в кожному конкретному випадку суд вирішує, чи порушує особа встановлений порядок. При цьому суд, як правило, керується своїм внутрішнім переконанням про громадський порядок. Судова практика показує, що як порушення порядку в залі судового засідання, здебільшого, розцінюються суперечки та сварки між сторонами, гучні репліки, жвава жестикуляція присутніх тощо [203, с. 214–215].

З огляду на викладене, активні умисні дії особи, спрямовані на порушення встановлених правил поведінки у суді, є протиправними та тягнуть за собою застосування заходів процесуального примусу. Це, зокрема, можуть бути дії, спрямовані на протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства, внаслідок яких судочинство не може відбутися взагалі або істотно ускладнюється (хуліганські дії в приміщенні суду, образа судді чи інших учасників процесу, псування обладнання або меблів, пошкодження електричних мереж суду, неправдиві повідомлення про наявність вибухових чи отруйних речовин, порушення санітарного чи протиепідемічного законодавства тощо) [66, с. 273].

Окрім цього, активні умисні дії, у разі вчинення яких суд може застосувати до порушника заходи процесуального примусу, можуть проявлятися у формі неповаги до суду.

Що стосується протиправної бездіяльності, у випадку якої суд також може застосувати заходи процесуального примусу, то тут мова йде про ухилення особи від виконання покладених на неї цивільних процесуальних обов'язків. Така бездіяльність, як уже зазначалося, може проявлятися у формі злісного ухилення від явки до суду свідка, потерпілого, позивача, відповідача, неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання.

Розглянемо зазначені прояви протиправної бездіяльності учасників цивільного процесу на прикладі протиправної бездіяльності свідка, адже саме неявка свідка може суттєво вплинути на подальший розгляд справи, особливо якщо він є єдиною особою, якій відомі певні обставини.

Так, стаття 50 ЦПК України передбачає, що свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд. Таким чином, стаття 50 ЦПК України покладає на свідка два основних обов'язки: 1) з'явитися до суду у визначений час; 2) завчасно повідомити суд про неможливість прибуття за його викликом.

Неналежне виконання свідком покладених на нього обов'язків тягне за собою настання наслідків, передбачених ст. 170 ЦПК України (постановлення однієї з двох можливих ухвал: про продовження судового розгляду; про відкладення розгляду справи на певний строк). Одночасно із з'ясуванням можливості продовження судового розгляду суд вирішує питання про притягнення свідка, який не з'явився у судові засідання, до відповідальності, передбаченої ст. 185-3 КУпАП.

Крім цього, належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини своєї неявки, може бути підданий приводу (ст. 94 ЦПК України).

Щодо неподання без поважних причин письмових чи речових доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 137 ЦПК України, у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. Частина 2 ст. 137 ЦПК України передбачає, що у разі якщо особи не мають можливості подати доказ, який вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, вони зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня отримання ухвали.

Таким чином, у даному випадку протиправна бездіяльність може проявлятися у двох формах: 1) неповідомлення суду про неможливість подати докази; 2) неподання доказів, у тому числі і з причин, визнаних судом неповажними. Як захід реагування на подібні прояви протиправної бездіяльності суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення таких доказів для дослідження судом (ст. 93 ЦПК України).

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що доктринальне значення класифікації заходів процесуального примусу залежно від форми прояву протиправної поведінки полягає у тому, що така класифікація дозволяє провести чітку диференціацію підстав застосування заходів процесуального примусу залежно від наявності динамічної складової у поведінці учасників цивільного процесу, що, своєю чергою, є визначальним фактором у виборі конкретного заходу процесуального примусу, який буде застосовано судом [84, с. 26].

Класифікуючи заходи процесуального примусу за другим виокремленим нами критерієм – їхньою процесуальною спрямованістю – за основу слід брати мету їх застосування. У відповідному контексті ми поділяємо позицію більшості науковців, відповідно до якої заходи

процесуального примусу залежно від процесуальної спрямованості доцільно диференціювати на 2 групи:

1) заходи процесуального примусу, що застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання (попередження і видалення із залу судового засідання);

2) заходи процесуального примусу, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід) [197, с. 321; 204, с. 155; 163, с. 132].

Зокрема, такі заходи процесуального примусу як попередження та видалення із залу судового засідання можуть бути застосовані судом до осіб за порушення порядку під час судового засідання або не виконання розпоряджень головуючого.

У разі порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого застосовується попередження про неприпустимість порушення порядку і можливість видалення порушника із залу судового засідання. У разі повторного вчинення зазначених дій суд вправі видалити особу із залу судового засідання.

Попередження і видалення із залу судового засідання можуть застосовуватись щодо учасників цивільного процесу, а також будь-кого із осіб, присутніх у залі судового засідання. Так, наприклад, якщо після застосування до перекладача попередження, він продовжує порушувати порядок під час судового засідання або не виконувати розпорядження головуючого, суд має оголосити перерву і надати час для його заміни. Вважається, що заміна може бути здійснена щодо всіх осіб, які в судовому засіданні виконують свої професійні обов'язки, якщо їх видалення призведе до неможливості подальшого розгляду справи [203, с. 215].

Таким чином, основний зміст такого заходу процесуального примусу як попередження проявляється в офіційному, від імені держави, осуді протиправних дій правопорушника судом та попередженні його про недопустимість такої поведінки в майбутньому. Водночас, застосування до

особи заходу процесуального примусу у вигляді видалення особи із залу судового засідання можливе лише у разі повторного вчинення порушення після того, як суд застосував попередження.

Отже, ключовою ознакою, на підставі якої попередження та видалення із залу судового засідання об'єднують в одну групу заходів процесуального примусу, є вчинення порушення безпосередньо у залі судового засідання [84, с. 26].

Виходячи з наведеного, вбачається, що ще одним критерієм, на підставі якого можна класифікувати заходи процесуального примусу, є *місце вчинення правопорушення* – безпосередньо у залі суду, або поза ним. З огляду на зазначене, визначені законодавцем заходи процесуального примусу відповідно до вищевказаного критерію можна умовно поділити на:

- 1) заходи реагування на порушення, вчинені у залі суду (попередження, видалення із залу судового засідання);
- 2) заходи реагування на порушення, вчинені поза судовим засіданням (привід, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом) [84, с. 26–27].

Повертаючись до класифікації заходів процесуального примусу залежно від їх процесуальної спрямованості, проаналізуємо ті з них, які забезпечують процес доказування.

Відповідно до ст. 57 ЦПК України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Виконання основних завдань цивільного судочинства, визначених у ст. 1 ЦПК України, залежить від ефективності процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення об'єктивної істини у справі, тобто від процесу доказування. У ЦПК України (ст. ст. 57–60, 50–53, 131–150 та ін.)

встановлено процесуальний порядок одержання, дослідження та оцінки доказів.

Відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України, докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Отже, розподіл обов'язків по доказуванню у цивільній справі здійснюється на підставі одного з основних принципів цивільного судочинства – принципу змагальності, відповідно до якого кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України (ч. 3 ст. 10 ЦПК України).

Подання доказів особами, які беруть участь у справі, передбачає їх передачу в розпорядження суду. Так, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Докази подаються у строк, встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для їх подання. У разі подання доказів з порушенням зазначених вимог, вони не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин (ст. 131 ЦПК України). При цьому суд повинен сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснювати особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяти здійсненню їх прав у випадках, встановлених ЦПК України (ч. 4 ст. 10 ЦПК України). Якщо у осіб, які беруть участь у справі, є складнощі щодо отримання доказів, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати ці докази (ч.1 ст. 137 ЦПК України) [203, с. 161].

У разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом (ч. 1 ст. 93 ЦПК України). Крім того, у випадку відсутності у судовому засіданні належно викликаного свідка та неповідомлення такого про причини його неявки, суд може постановити ухвалу про привід свідка через органи

Національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (ч. 1 ст. 94 ЦПК України).

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що ключовою функцією таких заходів процесуального примусу як привід та тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є забезпечення процесу доказування [80, с. 294].

2.3 Правові підстави застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві

Як слушно зазначає К. В. Гусаров, функції правосуддя – це основні напрямки його діяльності. Враховуючи конституційні засади розподілу влад, в кожній процесуальній галузі права (цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінальному процесуальному та адміністративному процесуальному) існують певні особливості змісту вказаної функції. Це обумовлює галузеву особливість тієї чи іншої функції правосуддя в кожній галузі права [35, с. 24].

Відповідно до ст. 1 ЦПК України одним із основних завдань цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Проте, реалізація окреслених завдань іноді супроводжується протиправною поведінкою або бездіяльністю деяких учасників цивільного процесу (осіб, присутніх у судовому засіданні), що негативним чином впливає на належну процедуру розгляду і вирішення цивільних справ. Реакція на таку протиправну поведінку або бездіяльність полягає у застосуванні судом до порушників заходів процесуального примусу.

Заходи процесуального примусу мають певні негативні наслідки як для суб'єктів, щодо яких їх застосовано, так і для загального перебігу цивільного судочинства, зокрема: в результаті протиправної поведінки або бездіяльності

збільшується тривалість розгляду цивільної справи; відбувається порушення розумних строків розгляду справи; виявляється неможливим планування суддею послідовності та тривалості розгляду справ протягом робочого дня тощо.

Враховуючи надзвичайно важливу роль належного використання всіма учасниками цивільних процесуальних правовідносин своїх процесуальних прав та виконання своїх процесуальних обов'язків, законодавець досить ґрунтовно і вичерпно регламентує підстави та порядок їх застосування.

Слід звернути увагу на те, що застосування заходів процесуального примусу судом здійснюється всупереч волі та бажанню правопорушника шляхом вжиття заходів фізичного чи психологічного впливу та завжди пов'язане з деякими обмеженнями прав і свобод. Відтак, застосовуючи заходи процесуального примусу, суд повинен посилатися на передбачені законодавством підстави [79, с. 82].

Дослідження правових підстав застосування заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві займає чільне місце у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. При цьому правова доктрина вказує на відсутність традиційного визначення єдиної підстави для застосування передбачених ЦПК України заходів процесуального примусу, що характерно, наприклад, для кримінальної та адміністративної відповідальності. Так, підстави застосування кожного із передбачених законодавцем заходів процесуального примусу закріплені в окремих статтях ЦПК України, що не випадково, оскільки кожний захід процесуального примусу має власні, лише йому притаманні підстави застосування.

Відповідно до теорії цивільного процесуального права виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин залежить від певних умов, які в юридичній науці називають або підставами [155, с. 57] або передумовами [156, с. 13] виникнення правовідносин. У деяких випадках у юридичній літературі визнають існування як передумов, так і підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин [153, с. 38].

Якщо звернутись до словників, то поняття «передумова» «Академічний тлумачний словник української мови» визначає як попередню умову існування, виникнення чого-небудь [110]. Поняття «підстава» означає те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь [111].

На наш погляд, характеризуючи заходи процесуального примусу доцільно використовувати саме поняття «підстави», оскільки це саме ті обставини, на які посилається суд при постановленні ухвали про застосування заходів процесуального примусу до порушника.

Сучасні науковці пропонують розглядати підстави застосування заходів процесуального примусу в двох аспектах. По-перше, в загальноюридичному як сукупність правових норм, відповідно до яких вони встановлюються й застосовуються; по-друге, в спеціальному, цивільному процесуальному, як сукупність передбачених цивільним процесуальним законодавством конкретних обставин, які зумовлюють виникнення підстав для застосування заходів процесуального примусу [202, с. 159].

Так, Ю. Ю. Цал-Цалко до підстав застосування заходів процесуального примусу відносить: реалізацію принципу поваги до суду; виховну мету; дотримання порядку в судовому засіданні; необхідність забезпечення додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій; необхідність дотримання адвокатами, прокурорами правил професійної етики; спрямованість на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи [202, с. 159].

На наш погляд, коли виникає потреба у застосуванні заходів процесуального примусу, суд повинен обов'язково враховувати наявність сукупності обставин, необхідних для того, аби це застосування було правомірним. Зокрема, у ч. 1 ст. 90 ЦПК України наголошується на можливості застосування заходів процесуального примусу у випадках порушення встановлених у суді правил або протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства. Водночас, у нормах кожної зі статей ЦПК України, які регулюють порядок застосування заходів процесуального

примусу, додатково конкретизується, за яких саме умов кожен конкретний захід необхідно застосовувати [224, с. 49–50].

Наприклад, застосування приводу свідка, який не з'явився до суду, здійснюється у випадку його неявки у судове засідання. Не з'явившись у судове засідання, свідок не тільки не виконує свій процесуальний обов'язок, але й проявляє неповагу до суду. Отже, вже сам факт неявки свідка в судове засідання свідчить про можливість застосування до нього заходів процесуального примусу. Однак, у ст. 94 ЦПК України законодавець конкретизує, який саме свідок підлягає приводу: таким є належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або ж не повідомив про причини неявки.

Таким чином, з огляду на викладене, під *підставами застосування заходів процесуального примусу* треба розуміти сукупність передбачених ЦПК України обставин, необхідних і достатніх для правомірного застосування судом заходів процесуального примусу.

Як нами уже було зазначено, *загальними підставами* застосування заходів процесуального примусу є порушення встановлених у суді правил або протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства. Зазначені обставини як підстави застосування заходів процесуального примусу мають універсальний характер і конкретизуються в інших нормах ЦПК України, які передбачають *спеціальні підстави* застосування того чи іншого заходу процесуального примусу. Таке розмежування є не випадковим, оскільки кожний захід процесуального примусу має власні, лише йому властиві підстави застосування.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦПК України, до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження.

Законодавством не передбачено, які дії можуть бути кваліфіковані як порушення порядку в залі судового засідання, тому в кожному конкретному

випадку суд вирішує, чи порушує особа встановлений порядок, керуючись при цьому своїм внутрішнім переконанням про громадський порядок. Судова практика показує, що як порушення порядку в залі судового засідання, здебільшого, розцінюються суперечки та сварки між сторонами, гучні репліки, жвава жестикуляція присутніх тощо [203, с. 214–215].

Розпорядження головуєчого – це усні владні вказівки суду учасникам процесу, спрямовані на забезпечення порядку в судовому засіданні [204, с. 298].

Відповідно до ч. 2 ст. 160 ЦПК України головуєчий керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого (ч. 3 ст. 162 ЦПК України).

Отже, сукупність дій учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, що порушують громадський порядок та, тим самим, перешкоджають нормальному веденню судового розгляду цивільних справ, а також невиконання зазначеними особами вказівок головуєчого щодо забезпечення належного порядку в судовому засіданні, є підставами для застосування судом заходів процесуального примусу [85, с. 134].

Повторне порушення порядку під час судового засідання або невиконання учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми в судовому засіданні, розпоряджень головуєчого є підставою для видалення порушника із залу судового засідання.

При цьому слід врахувати, що зважаючи на відмінності у

процесуальних функціях, які виконують особи, щодо яких застосовано вказаний захід процесуального примусу, відрізнятимуться і процесуальні наслідки видалення кожного з них із залу судового засідання.

Так, застосування даного заходу процесуального примусу до осіб, які беруть участь у справі, позбавляє їх процесуальних прав у сфері доказування та, тим самим, впливу на розвиток процесу.

Видалення перекладача із залу судового засідання унеможливило наступний всебічний та неупереджений судовий розгляд справи без надання стороні можливості користуватись послугами особи, що є носієм зрозумілої їй мови. Саме тому, відповідно до ч. 2 ст. 92 ЦПК України у разі видалення із залу судового засідання перекладача має бути оголошена перерва з обов'язковим встановленням часу для його заміни.

Особливу увагу суд повинен звертати на наявність підстав під час видалення із залу судового засідання законних представників, оскільки наслідком застосування до них такого заходу процесуального примусу є позбавлення права на захист осіб, представництво інтересів яких вони здійснюють [77, с. 469].

Підставою застосування такого заходу процесуального примусу як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, є протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства у формі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення про причини їх неподання (ч. 1 ст. 93 ЦПК України).

Варто зазначити, що використання зазначеного вище заходу процесуального примусу можливе лише за умови, що неподані докази раніше були витребувані судом, тобто має місце невиконання законних вимог суду. Саме тому умовою застосування тимчасового вилучення доказів для дослідження судом є наявність ухвали суду про витребування письмових чи речових доказів (ст. 137 ЦПК України), що має характер владного правозастосовного акта, на підставі якого у певної особи виникає обов'язок

надати суду витребуваний доказ або повідомити про причини його неподання.

Також важливе значення для можливого тимчасового вилучення відповідних доказів має характер причин неподання витребуваних судом доказів. За умови вочевидь несуттєвих обставин, на які особа посилається як на причину невиконання нею вимог суду, є всі підстави для застосування тимчасового вилучення доказів для їх дослідження судом. У такому випадку суд постановляє ухвалу про тимчасове вилучення письмового чи речового доказу, що є підставою примусового здійснення відповідного обов'язку. При цьому неповідомлення причин неподання речових чи письмових доказів прирівнюється до відсутності поважних причин, які унеможливлювали передання до суду цих доказів у встановлений строк.

Отже, у випадку невиконання ухвали суду про витребування письмових чи речових доказів для дослідження судом, неповідомлення про причини невиконання такої ухвали або визнання їх судом неповажними, до особи, на яку було покладено обов'язок надати витребуваний доказ, може бути застосовано захід процесуального примусу у вигляді тимчасового вилучення доказів для їх дослідження судом [85, с. 134].

Підставою для застосування такого заходу процесуального примусу як привід свідка є низка процесуальних фактів: дотримання встановленого законом порядку виклику свідка до суду; відсутність поважних причин неявки свідка до суду; неповідомлення свідком причин неявки до суду.

Відповідно до ч. 3 ст. 74 ЦПК України, свідкам надсилаються повістки про виклик до суду. Судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за три дні до судового засідання (ч. 4 ст. 74 ЦПК України). Окрім цього, відповідно до ч. 6 ст. 74 ЦПК України, свідки можуть бути повідомлені або викликані до суду телеграмою, факсом чи за допомогою інших засобів зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику.

Також судова повістка про виклик в суд повинна містити відомості, передбачені ч. 1 ст. 75 ЦПК України, зокрема, роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається, і про обов'язок повідомити суд про причини неявки. Порядок вручення судових повісток визначений у статті 76 ЦПК України.

Таким чином, якщо усі вищезазначені умови виклику свідка до суду дотримані та у матеріалах справи наявні докази, що підтверджують цей виклик, свідок вважається викликаним належним чином. Його неявка в судове засідання у встановлений час є підставою для застосування щодо нього заходу процесуального примусу у вигляді приводу.

У випадку неповідомлення свідком про причини своєї неявки в судове засідання йдеться про невиконання ним передбаченого ч. 3 ст. 50 ЦПК України обов'язку завчасно повідомити суд у разі неможливості прибуття за викликом.

Окрім цього, дії свідка, який всупереч вимогам ч. 2 ст. 50 ЦПК України не з'явився до суду у визначений час, можуть бути підставою для застосування щодо нього приводу у випадку, коли повідомлені ним причини неявки визнані судом неповажними.

Законодавство не містить переліку поважних причин, а отже, визначення поважності певних обставин як підстав неявки до суду здійснюється на розсуд останнього. Як правило, на практиці до кола поважних причин суди відносять, зокрема, хворобу, яка підтверджується медичною довідкою, перебування у службовому відрядженні тощо. Одночасно слід зауважити, що суд не зобов'язаний сам з'ясовувати причини неявки належно сповіщеного свідка, оскільки обов'язок повідомити про ці причини і надати відповідні докази покладений на сторони спору.

Окрім цього, у ч. 4 ст. 94 ЦПК України зазначений вичерпний перелік осіб, щодо яких привід не може бути застосовано. Зокрема, це особи, які не можуть бути допитані відповідно до статті 51 ЦПК України, а також

малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди першої і другої груп, особи, які доглядають дітей віком до 6 років або дітей-інвалідів.

Виходячи з наведеного, можна виділити такі підстави застосування приводу свідка у цивільному процесі: 1) дотримання встановленого законом порядку виклику свідка, що полягає у повідомленні останнього про час та місце судового засідання шляхом вручення повістки, телеграми, надсилання факсу чи повідомлення іншим засобом зв'язку з дотриманням порядку, визначеного у ст. 76 ЦПК України, а також роз'яснення при цьому наслідків неявки в судове засідання; 2) відсутність завчасного повідомлення свідком про неможливість прибуття за викликом; 3) неприбуття свідка у судове засідання з причин, що визнані судом неповажними; 4) свідок не підпадає під категорію осіб, до яких не дозволяється застосовувати цей захід.

В. В. Комаров та В. В. Баранкова як основну підставу застосування приводу свідка визначають наявність доказів, які підтверджують належність виклику свідка до суду [77, с. 470]. На наш погляд, не варто виділяти лише одну умову для застосування приводу, оскільки наявність кожної із зазначених нами умов свідчить про неналежне виконання свідком своїх процесуальних обов'язків, що є перешкодою для нормального ходу цивільного судочинства (швидкого та об'єктивного розгляду та вирішення судом цивільної справи), а тому, відповідно, є підставою для застосування щодо нього заходу процесуального примусу у вигляді приводу.

Розглядаючи підстави застосування такого заходу процесуального примусу як привід свідка, не можна оминати увагою того факту, що у ЦПК України законодавець також передбачив можливість застосування вищевказаного заходу процесуального примусу й до відповідача. Так, відповідно до ч. 2 ст. 146 ЦПК України суд має право постановити ухвалу про примусовий привід відповідача у разі його ухилення від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 239 ЦПК України у виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Відповідно до п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду № 5 від 12.06.2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» під час обговорення в попередньому судовому засіданні питання про призначення експертизи, а також в ухвалі про її призначення суд повинен роз'яснити наслідки ухилення від участі в експертизі. Застосування таких наслідків можливе лише після постановлення ухвали про призначення експертизи та підтвердження факту ухилення особи від участі в експертизі.

Оскільки у ЦПК України законодавцем окремо не виписані підстави та порядок здійснення приводу відповідача, а також особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) то, очевидно, такий привід має здійснюватися за наявності тих же умов, що і привід свідка (ст. 94 ЦПК України).

Таким чином, за аналогією з традиційним визначенням єдиної підстави притягнення до юридичної відповідальності, якою є правопорушення у розумінні винного, протиправного діяння, яке тягне за собою застосування заходів примусового впливу, що характерно для всіх видів юридичної відповідальності, ЦПК України як підстави застосування заходів процесуального примусу передбачає:

а) порушення встановлених у суді правил, що знаходить прояв у порушенні порядку під час судового засідання чи не виконанні розпоряджень головуєчого;

б) протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства, яке полягає, зокрема в неподанні без поважних причин письмових чи

речових доказів, що витребувані судом та неповідомленні причин їх неподання; неявці без поважних причин у судові засідання (на проведення експертизи) свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) або неповідомлення про причини неявки свідка [85, с. 135].

Висновки до розділу 2

Дослідження загальних положень щодо заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві – їх поняття, класифікації, правових підстав застосування, дозволило нам дійти таких висновків:

1. ***Цивільний процесуальний примус*** – фізичний або моральний (психологічний) вплив держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правообмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими особами у випадках, коли авторитет закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми.

2. Метою застосування цивільного процесуального примусу є охорона та відновлення порушених прав та інтересів учасників цивільного судочинства, шляхом припинення правопорушень, які протиправно перешкоджають здійсненню судочинства, а також належне реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді.

3. Особливості цивільного процесуального примусу зумовлені юридичною природою суспільних відносин, які він регулює. Тому необґрунтованим є ототожнення поняття «цивільний процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність», оскільки застосування процесуального примусу у цивільному процесі має допоміжне значення та не

покладає на особу порушника додаткових обов'язків. Отже, для акцентування на сутності заходів впливу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, необхідно оперувати саме поняттям процесуального примусу, а не відповідальності, оскільки саме воно найбільш точно і правильно відбиває метод правового регулювання, який застосовується законодавцем для регламентації відповідного процесуального інституту.

4. *Заходи процесуального примусу* в цивільному судочинстві – встановлені законом процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, що не тягнуть для них негативних наслідків майнового характеру.

5. *Ознаки заходів процесуального примусу*: 1) це встановлені ЦПК України процесуальні дії, до яких належать: а) попередження; б) видалення із залу судового засідання; в) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; г) привід; 2) це процесуальні дії, що застосовуються до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства; 3) це процесуальні дії, які застосовуються виключно судом; 4) це процесуальні дії, які мають особистий немайновий характер.

6. *Неповага до суду* як одна із форм протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства – будь-які діяння учасників цивільного процесу та (або) осіб, присутніх у залі судового засідання, що прямо чи опосередковано спрямовані на порушення встановлених у суді правил і супроводжуються зневажливим ставленням до інституту правосуддя у цілому.

7. Заходи процесуального примусу можуть бути *класифіковані* за:

- формою протиправної поведінки порушника на: а) заходи, що застосовуються за протиправні дії особи (попередження і видалення із залу

судового засідання); б) заходи, що застосовуються за протиправну бездіяльність (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід);

- процесуальною спрямованістю на: а) заходи процесуального примусу, що застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання (попередження і видалення із залу судового засідання); б) заходи процесуального примусу, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід);

- місцем вчинення правопорушення на: а) заходи реагування на порушення, вчинені у залі суду (попередження, видалення із залу судового засідання); б) заходи реагування на порушення, вчинені поза судовим засіданням (привід, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом).

8. Доктринальне значення класифікації заходів процесуального примусу залежно від форми прояву протиправної поведінки полягає у тому, що така класифікація дозволяє провести чітку диференціацію підстав застосування заходів процесуального примусу залежно від наявності динамічної складової у поведінці учасників цивільного процесу, що, своєю чергою, є визначальним фактором у виборі конкретного заходу процесуального примусу, який буде застосовано судом.

9. **Підстави застосування заходів процесуального примусу** – сукупність передбачених ЦПК України обставин, необхідних і достатніх для правомірного застосування судом заходів процесуального примусу.

10. Зазначені у ч. 1 ст. 90 ЦПК України підстави застосування заходів процесуального примусу є загальними і конкретизуються у відповідних нормах ЦПК України, які передбачають спеціальні підстави застосування того чи іншого заходу процесуального примусу. Таке розмежування є не випадковим, оскільки кожний захід процесуального примусу має власні, лише йому властиві підстави застосування.

11. За аналогією з традиційним визначенням єдиної підстави притягнення до юридичної відповідальності, якою є правопорушення у розумінні винного, протиправного діяння, яке тягне за собою застосування

заходів примусового впливу, що характерно для всіх видів юридичної відповідальності, ЦПК України як *загальні підстави* застосування заходів процесуального примусу передбачає:

а) порушення встановлених у суді правил, що знаходить прояв у порушенні порядку під час судового засідання чи не виконанні розпоряджень головуючого;

б) протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства, яке полягає, зокрема в неподанні без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом та неповідомленні причин їх неподання; неявці без поважних причин у судові засідання (на проведення експертизи) свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) або неповідомлення про причини неявки свідка.

РОЗДІЛ 3

ОКРЕМІ ВИДИ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1 Попередження і видалення із залу судового засідання

Цивільні процесуальні обов'язки як складова правового статусу учасників цивільного процесу визначають вид і міру їх поведінки, виступають засобом забезпечення процесуальної рівноправності, виражають найбільш істотні зв'язки між учасниками цивільного процесу з урахуванням інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави [99, с. 1].

У ч. 3 ст. 27 ЦПК України закріплена вимога щодо добросовісності здійснення цивільних процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, а у ст. 162 ЦПК України додатково конкретизовано обов'язки осіб, присутніх в залі судового засідання.

Добросовісність – це властивість, що передбачає чесне, старання і сумлінне виконання своїх обов'язків за належного і сумлінного здійснення наданих прав. У контексті характеристики зазначеного вище цивільного процесуального обов'язку таку властивість належить розуміти як використання наданих особі прав виключно для досягнення встановленої законом процесуальної мети [9, с. 12].

Я. Я. Мельник, досліджуючи цивільні процесуальні обов'язки, зазначає, що окремої уваги заслуговують обов'язки щодо дотримання процесуально необхідної поведінки в ході цивільного процесу. Під такими обов'язками варто розуміти необхідність безпосереднього виконання розпоряджень головуєчого, додержання встановленого порядку в залі судових засідань, утримання від вчинення будь-яких дій, що свідчитимуть про неповагу до суду тощо [99, с. 6]. У випадку невиконання зазначених обов'язків законодавцем передбачена можливість застосовування до

порушника заходів процесуального примусу, передбачених ст. 92 ЦПК України, серед яких – попередження.

Попередження – наперед зроблене повідомлення про щось; наказ, вказівка зробити щось; погроза; один із видів адміністративного стягнення; запобігання вияву чогось небажаного [165, с. 345].

У ЦПК УРСР 1963 р. застосування попередження передбачалось статтею 164, якою встановлювались заходи відповідальності до порушників порядку в судовому засіданні – особі, яка порушила порядок під час судового засідання, головуєчий від імені суду робив попередження. У випадку невиконання розпоряджень головуєчого прокурором або адвокатом їм також робилось попередження. При подальшому невиконанні зазначеними особами розпоряджень головуєчого слухання справи за ухвалою суду могло бути відкладено, якщо неможливо було без завдання шкоди для справи замінити одну особу іншою.

У нині діючому ЦПК України попередження застосовується до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуєчого (ч. 1 ст. 92).

У науці цивільного процесуального права по-різному розглядають правову природу такого заходу процесуального примусу як попередження.

Так, В. В. Бутнєв пропонує кваліфікувати попередження як захід процесуального захисту інтересів правосуддя, «...поскольку предупреждение не связано ни с лишением процессуальных прав, ни с возложением дополнительных обязанностей» [15, с. 45]. Водночас, А. В. Юдін відносить попередження до засобів відповідальності особи, тому що воно представляє собою офіційне засудження суб'єкта за його неналежну поведінку [219, с. 342].

Низка науковців схильється до того, що попередження за своєю суттю скоріше є запобіжним (превентивним) заходом, за допомогою якого суд попереджає особу, винну у порушенні порядку під час судового засідання,

про неприпустимість таких дій у майбутньому, необхідність дотримуватися встановленого порядку та виконувати розпорядження головуєчого і який, водночас, передує застосуванню щодо порушника інших заходів впливу (М. В. Кузнєцов [73, с. 13], О. Г. Новиков [103, с. 81], В. М. Кравчук та О. І. Угриновська [66, с. 274]).

М. Й. Штефан розглядає попередження тільки як погрозу вжиття такого заходу як видалення із залу судового засідання. Застосуванню судом цього заходу обов'язково повинне передувати попередження [214, с. 197–198]. Водночас, група науковців (В. В. Комаров [136, с. 379], Є. О. Харитонов [204, с. 156], В. О. Кучер [200, с. 240]) вважають, що попередження є не погрозою, а способом роз'яснення порушнику того, що його поведінка не відповідає встановленим в суді правилам і що йому слід припинити вчинення подібних дій, інакше він буде підданий більш суворому примусовому заходу.

Аналіз різних течій наукової доктрини дає підстави стверджувати, що змістом попередження як заходу процесуального примусу у цивільному судочинстві є одночасно: інформування порушника про недопустимість вчинення протиправних діянь, вимога про утримання від конкретних дій або виконання дій для припинення правопорушення, а також повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі продовження правопорушення. Воно не покладає на особу порушника додаткового обтяження і не позбавляє останнього його цивільних процесуальних прав, проте застосування попередження уже є несприятливим наслідком, який свідчить про осуд поведінки порушника. Юридичне значення попередження полягає в тому, що із оголошенням попередження нерозривно пов'язана можливість подальшого застосування більш суворих заходів впливу у вигляді видалення із залу судового засідання [83, с. 20].

Видалення із залу судового засідання також є одним із заходів процесуального примусу, передбачених ст. 92 ЦПК України. Цей захід, як і попередження, застосовується судом до правопорушника у випадку невиконання ним розпоряджень головуєчого або ж порушення порядку під

час судового засідання, при цьому ключовою відмінністю видалення із залу судового засідання від такого заходу процесуального примусу як попередження є застосування його у випадку повторності вчинення протиправного діяння. Тобто у разі, коли особа порушила встановлені у суді правила або ж не виконала розпорядження головуєчого в судовому засіданні і до неї було застосовано попередження, яке, однак, особою було проігноровано та вчинення протиправної поведінки повторилось, суд вправі видалити порушника із залу судового засідання.

Єдиний підхід до розуміння правової природи такого заходу процесуального примусу як видалення із залу судового засідання у науковій доктрині також відсутній. Серед деяких науковців поширена думка про те, що видалення із залу суду є позбавленням права учасників процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, відповідно, брати участь або ж бути присутніми при розгляді судової справи (В. В. Бутнев [15, с. 37], А. Г. Новиков [103, с. 83], С. Я. Вавженчук [196, с. 190], В. І. Тertiшніков [163, с. 133], С. О. Кузніченко [74, с. 77]).

Так, М. Й. Штефан розглядаючи видалення із залу судового засідання в якості заходу процесуальної відповідальності, відзначає його направленість на припинення подальшого здійснення прав на участь в судовому засіданні, прав здійснювати процесуальні дії, що направлені на реалізацію їх процесуальних функцій [214, с. 342].

Інші науковці (І. М. Лукіна, В. А. Кройтор [95, с. 121], Є. О. Харитонов [201, с. 206], В. О. Кучер [200, с. 241], В. В. Комаров [136, с. 380]) відносять видалення із залу судового засідання до заходів припинення протиправної поведінки. Очевидно, що фактичне видалення порушника із залу судового засідання фізично унеможлиблює порушення цією особою встановленого порядку та, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для подальшого здійснення судового розгляду.

Зокрема, А. В. Юдін видалення із залу судового засідання розглядає як засіб впливу на порушника процесуальних норм, при використанні якого він

позбавляється фізичної можливості продовжувати правопорушення, а також потерпає від несприятливих наслідків, що пов'язані зі своїм невіданням подальшого ходу процесу. У видаленні як процесуально-примусовому засобі міститься негативна оцінка особи правопорушника, що полягає в обмеженні його процесуальних прав [219, с. 324].

Схожу позицію займає Г. Я. Тріпільський [102, с. 191], який вважає, що мета видалення полягає не тільки в забезпеченні порядку та покарання правопорушника шляхом позбавлення його права бути присутнім у судовому засіданні і впливати на його результат, але і забезпеченні нормального перебігу судового розгляду, а тому може застосовуватись як до заінтересованих, так і незаінтересованих осіб у результаті справи.

Подібної точки зору дотримується і Ю. Ю. Цал-Цалко, який наводить, як аргумент, наступний приклад. У випадку, якщо суддя зробить особі попередження, що має бути обов'язково зафіксовано в журналі судового засідання (а саме кому й за які дії було зроблено попередження) і ця особа продовжує порушувати порядок під час судового засідання й не реагує на зроблене попередження головуючого, судовий розпорядник може видалити особу (правопорушника) із залу судового засідання на підставі ухвали суду про застосування відповідного заходу процесуального примусу [202, с. 160–161].

Існує також позиція, що видалення із залу судового засідання є заходом не припинення, а відкладення розгляду справи – заходом попередження (превенції, забезпечення). Видалення сторони, яка має ще не досліджені судом докази, у разі завершення судового розгляду в цьому ж судовому засіданні являє собою захід відповідальності. Видалення інших осіб – захід забезпечення порядку судового розгляду й у той же час – захід відповідальності [103, с. 122].

Ми вважаємо, що для того, аби з'ясувати (зрозуміти) правову природу такого заходу процесуального примусу як видалення із залу судового засідання варто вирішити питання: що є основною метою застосування

зазначеного заходу процесуального примусу – забезпечення підтримки правопорядку під час здійснення судового розгляду чи покарання правопорушника (якщо взагалі припинення неправомірної поведінки можна вважати покаранням).

Видалення із залу судового засідання є передбаченим процесуальним законодавством України заходом процесуального примусу, який застосовується до осіб, присутніх у залі судового засідання (осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу, інших осіб, присутніх у судовому засіданні) за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуєчого (невиконання обов'язку додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил) [75, с. 357].

Виходячи із мети застосування заходів процесуального примусу, які спрямовані на забезпечення належного дотримання встановлених в суді правил та безперешкодного здійснення цивільного судочинства, саме підтримання порядку у залі судового засідання є визначальним. Отже, ухвалюючи рішення про застосування до порушника заходу процесуального примусу у вигляді видалення із залу судового засідання, суд керується необхідністю забезпечення належного порядку під час судового розгляду для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Своїми діями суд припиняє протиправну поведінку особи та, видаляючи її із залу судового засідання, тим самим позбавляє її можливості вчинити протиправні дії повторно.

Як визначено у ч. 1 ст. 92 ЦПК України, попередження застосовується до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання

ними розпоряджень головуючого, а видалення із залу судового засідання – у разі повторного вчинення зазначених дій.

Відповідно до ст. 130 Конституції України держава взяла на себе обов'язок щодо забезпечення, зокрема, належних умов для функціонування судів.

Судова влада посідає особливе місце серед гілок державної влади, оскільки саме суд наділений усіма необхідними важелями для забезпечення захисту соціальних і правових цінностей суспільства, прав людини і громадянина, що гарантовані Конституцією України, через здійснення справедливого судочинства. Не можна не погодитись із переконанням Л. Тація про те, що суд – це основна, найбільш авторитетна і дієва інстанція, куди особа може звернутися по захист своїх життєво важливих інтересів, і саме суд повною мірою може надати їй такий захист [162, с. 75–76].

Тому цілком виправданими і правомірними є вимоги законодавства про взаємну повагу представників громадянського суспільства до суду та суддів як ключових осіб, котрим державою надано право на вирішення питань правового характеру.

Повноваження суду, перш за все представляються як суб'єктивні права і обов'язки виконувати покладені на нього функції. Кожне право являється одночасно обов'язком і навпаки – обов'язок суду в той же час є і його правом. Разом взяті вони формують повноваження. Як відзначає К. В. Гусаров, за своєю суттю повноваження суду можуть бути предметними і функціональними. Предметними повноваженнями є такі повноваження органу судової влади, які визначають межі юрисдикції зазначеного суб'єкта правовідносин. Функціональні повноваження – це різного роду дії такого судового органу в процесі здійснення правосуддя, пов'язані з прийняттям рішень судом по керівництву процесом [36, с. 49].

Виходячи з цього, головуючий в судовому засіданні повинен керувати судовим засіданням таким чином, щоб забезпечити умови для повного, всебічного і об'єктивного з'ясування обставин справи, для встановлення

дійсних (наявних) взаємовідносин сторін, а також зобов'язаний забезпечити дотримання сторонами, іншими учасниками процесу та особами, присутніми в залі судового засідання, визначеного порядку.

Відповідно до п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12.06.2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», виконуючи вимоги ст. 167 ЦПК України, головуючий має роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, зокрема ті, що передбачені ст. ст. 10, 11, 27 і 31 ЦПК України, а також попередити про те, що вони зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки. Таким чином, завдання суду полягає не лише у наданні допомоги сторонам у захисті їх прав та охоронюваних законом інтересів, але і в здійсненні контролю за добросовісним виконанням сторонами (та, очевидно, іншими учасниками цивільного процесу) їхніх обов'язків. Зокрема, це стосується їхньої поведінки, пов'язаної із порядком, який повинен дотримуватись під час судового засідання.

Належне виконання функцій головуючого в судовому засіданні останньому допомагає здійснювати судовий розпорядник (ст. 49 ЦПК України). Вимоги судового розпорядника, пов'язані з виконанням обов'язків, зазначених у частині 1 ст. 49 ЦПК України, є обов'язковими для учасників цивільного процесу, тому варто погодитись із думкою С. Я. Фурси [192, с. 225], а також В. В. Комарова та О. В. Рожнова [77, с. 230] про те, що невиконання розпоряджень судового розпорядника є невиконанням вимог суду, що призводить до усіх відповідних правових і процесуальних наслідків.

Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України тільки факт протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства може бути підставою застосування заходів процесуального примусу. Тобто перешкоджання нормальному веденню судового розгляду цивільних справ повинно бути пов'язане з порушенням конкретної норми ЦПК України.

Цивільне процесуальне законодавство (ст. 162 ЦПК України) зобов'язує учасників цивільного процесу, а також інших осіб, присутніх в залі судового засідання, дотримуватись встановлених правил поведінки у суді, обумовлених необхідністю створення та підтримання ділової обстановки у залі судового засідання, послідовністю всіх процесуальних дій. Це стосується як обов'язку дотримуватись порядку в залі судового засідання, беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого, так і обов'язку дотримуватись так званих «ритуальних норм» – соціальних норм, які визначають правила поведінки людей при здійсненні обрядів і охороняються заходами морального впливу [190, с. 56] (наприклад, у ч. 1 ст. 162 ЦПК України – особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі судового засідання, заслуховують стоячи. Особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи).

Щодо протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства можна навести такий приклад із судової практики. Так, 28 липня 2014 року, розглядаючи цивільну справу про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, Дарницький районний суд м. Києва постановив ухвалу про застосування до представника заявника заходу процесуального примусу у вигляді попередження за порушення останнім встановленого порядку вручення процесуальних документів, а саме відволікання учасників процесу від отримання копій ухвал [177].

Під розпорядженнями головуєчого розуміють усні веління, накази головуєчого судді учасникам процесу та іншим особам, які присутні в залі судового засідання, спрямовані на забезпечення порядку в судовому засіданні та проведення самого судового засідання у встановленому законом та судом порядку.

Встановлені в суді правила включають у себе загальні правила поведінки у суді і спеціальні правила поведінки учасників процесу та інших

осіб, присутніх у судовому засіданні та обов'язковість розпоряджень головуючого в судовому засіданні. На даний час загальні правила поведінки у суді встановлюються самими суддями і, відповідно, в кожному суді діють свої правила. Як наслідок, відсутність єдиних і загальнообов'язкових нормативно визначених правил поведінки в суді не дає можливості вважати їх порушення способом порушення встановлених у суді правил, що є підставою для застосування заходів процесуального примусу.

З огляду на викладене, варто погодитись із Т. О. Коломоець та Ю. В. Калашник, що створення єдиної для всіх видів судочинства нормативної основи, яка буде регламентувати правила поведінки в суді, є об'єктивно необхідним [60, с. 80].

Очевидно, що особи, які вперше приходять до суду, можуть і не знати правил поведінки в суді, тому такі правила, а також заходи процесуального примусу, які можуть бути застосовані до осіб у разі їх порушення, повинні бути роз'яснені завчасно судовим розпорядником, а також розміщені в коридорі приміщення суду біля входу у зал судового засідання.

Місце вчинення порушення, яким є зал судових засідань, – одна з ключових підстав застосування таких заходів процесуального примусу як попередження та видалення із залу судового засідання. Відповідно до ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові засідання проводяться виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Як правило, зал засідань – це окреме приміщення в адміністративній будівлі суду, в якому знаходиться стіл для суддів, секретаря, столи для сторін (навпроти одне одного), трибуна для свідків, крісла (лавки) для глядачів та учасників процесу. На жаль, не всі суди мають належним чином обладнані зали судових засідань в достатній кількості, тому досить часто судовий розгляд відбувається в кабінеті судді.

Водночас, дії, які полягають в очевидній неповазі до суду та принижують авторитет правосуддя, можуть вчинятися і поза межами залу судового засідання. Але в такому випадку до порушника будуть застосовуватися не заходи процесуального примусу, а він притягатиметься до адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 185-3 КУпАП за прояв неповаги до суду. Так, наприклад, Ю. В. Калашник у відповідному контексті наводить такий приклад: порушник, який відразу після розгляду справи, чи то був виведений, чи то вийшов із приміщення суду, вигукуючи «коментарі» через відкрите вікно, а суддя перебуває у залі судового засідання при виконанні своїх обов'язків і все це чує, має бути притягнутий до адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду [50, с. 258–259].

До обставин, які є підставами застосування заходу процесуального примусу у вигляді попередження, варто віднести сукупність дій учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, що порушують громадський порядок та, тим самим, перешкоджають нормальному веденню судового розгляду цивільних справ, а також невиконання зазначеними особами вказівок головуєчого щодо забезпечення належного порядку в судовому засіданні.

Так, наприклад, у справі, що була розглянута Дарницьким районним судом м. Києва за заявою ОСОБА_2, заінтересовані особи: ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, Орган опіки та піклування Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, підставою застосування до заінтересованої особи ОСОБА_3 заходу процесуального примусу у вигляді попередження стало «її втручання у здійснення цивільного судочинства у формі підказок та реплік з перевищенням голосу» [178].

У разі повторного вчинення зазначених протиправних дій особою, суд може застосувати щодо неї захід процесуального примусу у вигляді видалення із залу судового засідання [83, с. 21].

Повторність вчинення протиправної поведінки є визначальною обставиною при виборі заходу процесуального примусу, який має бути застосовано до особи правопорушника.

Розуміння категорії «повторності» має різне тлумачення у науковій літературі.

Так, В. М. Кравчук, О. І. Угриновська вказують, що повторним слід вважати вчинене також й інше порушення порядку, ніж те, за яке було застосоване попередження [66, с. 275].

Із цією думкою не погоджується С. Я. Вавженчук [196, с. 190], а також колектив науковців на чолі із В. О. Кучером [200, с. 241]. На їхню думку, повторність виникає тільки у тому випадку, коли особа, до якої вже застосовувалось попередження за порушення порядку або невиконання розпоряджень головуєчого у межах одного судового засідання вчиняє аналогічне порушення вдруге. Більше того, застосуванню видалення із залу судового засідання передують обов'язкове вчинення дії, яка піддана іншій мірі процесуального примусу – попередженню.

На наш погляд, ключовою у даному випадку є поведінка конкретної особи: якщо до певної особи уже було застосовано попередження, однак своїми діями (аналогічними, або ж будь-якими іншими) вона продовжує перешкоджати нормальному ходу цивільного процесу, ігноруючи загрозу застосування примусу, яка містилась в ухвалі про застосування щодо неї попередження, до неї варто застосувати такий захід процесуального примусу як видалення із залу судового засідання [83, с. 21].

Показовим у даному контексті є застосування видалення із залу судового засідання як заходу процесуального примусу Апеляційним судом Івано-Франківської області у справі за позовом ОСОБА_2 до ПАТ КБ «ПриватБанк», третя особа ОСОБА_5 про визнання незаконними дій ПАТ КБ «ПриватБанк» при укладенні та реалізації кредитного договору з усіма додатками, зобов'язання вчинити дії, поновити порушене право, а також визнання недійсним кредитного договору з усіма додатками. Так,

ухвалою Апеляційного суду Івано-Франківської області від 24 червня 2016 року представника ОСОБА_2 ОСОБА_3 було попереджено про неприпустимість порушень нею правил, встановлених ЦПК України для сторін та їх представників при розгляді цивільних справ. Однак, ОСОБА_3 і після оголошення ухвали про винесення їй попередження в судовому засіданні продовжувала вчиняти дії, які унеможлиблюють розгляд даної цивільної справи. Зокрема, ОСОБА_3: висловлювалась без дозволу головуєчого, ігнорувала його розпорядження, зокрема, передбачені ст. 160 ЦПК України; не давала головуєчому виконувати свої процесуальні обов'язки; безпідставно неодноразово, зокрема 17.06.2016 року, викликала у судові засідання та приміщення Апеляційного суду України наряд поліції та слідчо-оперативну групу поліції; у своїх висловах у судовому засіданні демонструвала неповагу до складу колегії суду, який, на її думку, незаконно не повернув справу Снятинському районному суду для виправлення у рішенні описки і неправомірно допустив в якості представника ПАТ КБ «ПриватБанк» ОСОБА_4. Зазначені дії стали підставою для постановлення Апеляційним судом Івано-Франківської області ухвали про застосування до ОСОБА_3 заходу процесуального примусу у вигляді видалення із залу судового засідання [175].

Попередження, як і видалення із залу судового засідання, застосовується щодо порушників порядку в залі судового засідання: ними можуть бути як особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу, так і інші особи, які не є учасниками цивільного процесу, але присутні в залі судового засідання.

Одним з питань, які не врегульовані цивільним процесуальним законодавством, є те, на який строк особа може бути видалена із залу судового засідання.

Слід зазначити, що строки в цивільному процесі відіграють важливу роль не лише в контексті своєчасного здійснення судочинства з мінімальними втратами часу, але й є визначальними категоріями при

забезпеченні гарантій здійснення суб'єктами цивільних процесуальних відносин суб'єктивних процесуальних прав і виконанні покладених на них цивільних процесуальних обов'язків [45, с. 142].

З цього приводу низка науковців (В. В. Комаров [136, с. 379], В. О. Кучер [200, с. 241], В. М. Кравчук та О. І. Угриновська [67, с. 408]) стверджує, що видалення із залу судового засідання має обмежуватися часом проведення процесуальних дій у судовому засіданні в даний момент, тобто до завершення розгляду справи, відкладення розгляду справи, зупинення провадження у справі.

Водночас, на противагу цій позиції О. М. Бандурка вказує на те, що суд (суддя) на власний розсуд має право видалити на час одного (декількох) судових засідань або позбавити права перебувати у залі судового засідання на весь час розгляду справи в суді [56, с. 793].

Існує також думка, що суд у разі видалення сторони, яка має інтерес у розгляді справи, повинен відкласти розгляд справи, а на наступний раз ця особа може брати участь у справі на загальних підставах, що знову ж таки не виключає можливість повторного вчинення порушення останньою [102, с. 192]. Однак В. А. Кузьменко переконує, що за таких умов можливий зрив судового засідання і, як наслідок, відкладення розгляду справи, а більш суворі санкції, що закріплені у ст. 185-3 КУпАП, можуть і не застосовуватись із певних обставин, що містяться у КУпАП, приміром, обставин, що мають значення для вирішення адміністративної справи – вік, з якого може наступити адміністративна відповідальність та ін. [75, с. 355].

Судова практика неоднозначно підходить до вирішення цього питання: суди подекуди обмежуються застосуванням видалення із залу судового засідання до закінчення судового засідання [176] або на весь час розгляду конкретної справи [186].

Якщо звернутись до зарубіжного досвіду, то законодавство окремих країн пострадянського простору передбачає можливість видалення особи із залу судового засідання не лише на час цього судового засідання, а й на

період всього судового розгляду. Така норма, наприклад, міститься у ч. 2 ст. 159 ЦПК РФ, ч. 4 ст. 272 ЦПК РБ, ч. 2 ст. 188 ЦПК Казахстану.

На нашу думку, у випадках, коли видалення із залу судового засідання стосується не учасників цивільного процесу, а інших осіб, присутніх у судовому засіданні, строк видалення із судового засідання має обмежуватися терміном закінчення конкретного судового засідання. Якщо ж цей захід процесуального примусу застосовується до учасника цивільного процесу, то суд повинен у відповідній ухвалі визначити строк, на який особа видаляється із залу судового засідання.

Виходячи з наведеного, пропонуємо оптимізувати цивільне процесуальне законодавство України у відповідному контексті. З цією метою правову норму, що її містить ч. 1 ст. 92 ЦПК України, вбачається, доцільно викласти у новій редакції: «1. До учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуєчого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із залу судового засідання. Про видалення із залу судового засідання суд постановляє ухвалу, в якій визначає строк, на який особа видаляється із залу судового засідання».

В цьому контексті слід звернути увагу на те, що визначений в ухвалі про застосування до особи видалення із залу судового засідання строк, на який особа видаляється із залу судового засідання, у більшості випадків, буде меншим, ніж мінімальний проміжок часу, яким відповідно ст. 68 ЦПК України можуть обраховуватися цивільні процесуальні строки – один день. Така «прихована» колізія, на наш погляд, може бути подолана шляхом внесення змін до правової норми, що її містить ст. 68 ЦПК України, і викладення її у такій редакції: «Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями, днями, годинами, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати».

Окрім цього, не варто забувати про суть та призначення як видалення із залу судового засідання, так і будь-яких інших заходів процесуального примусу, які не полягають у покаранні порушника, а спрямовані на створення належних умов для продовження розгляду справи. Видалений учасник цивільного процесу чи інша особа можуть бути повернуті у судові засідання, у тому числі у цьому ж судовому засіданні, шляхом задоволення клопотання про це особи, яка бере участь у справі, чи самої видаленої особи (наприклад, після оголошеної короткої технічної перерви у судовому засіданні).

Окремо законодавцем передбачені певні особливості застосування видалення із залу судового засідання щодо перекладача: у ст. 92 ЦПК України зазначено, що у разі повторного вчинення дій, передбачених частиною 1 вказаної статті, перекладачем, суд зобов'язаний оголосити перерву та надати час для його заміни в силу ч. 2 ст. 92 ЦПК України. Очевидно, що така позиція законодавця зумовлена тим, що видалення перекладача із залу судового засідання автоматично призведе до порушення права особи, яка користується його послугами, на участь у справі.

Окрім цього, наявність такого нормативно закріпленого положення обумовлена дією принципу мови, якою здійснюється судочинство, та необхідністю забезпечення прав осіб, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача.

Зважаючи на викладене, правова норма, що її містить ч. 2 ст. 92 ЦПК України, на наш погляд, потребує оптимізації. Застосування видалення із залу судового засідання до всіх інших учасників цивільного процесу, окрім свідка, без оголошення перерви та надання часу для їх заміни може як створити перешкоди розгляду справи у цілому, так і вплинути на можливість встановлення того чи іншого факту, що має значення для вирішення справи.

Враховуючи викладене, вважаємо, що у разі застосування такого заходу процесуального примусу як видалення із залу судового засідання до інших учасників цивільного процесу, окрім свідка, суд також має оголосити перерву з метою проведення їх заміни

Відтак, з метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України у зазначеному контексті доцільно викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 92 ЦПК України: «У разі повторного вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, перекладачем або будь-яким іншим учасником цивільного процесу, визначеним ст. 47 ЦПК України, окрім свідка, суд оголошує перерву і надає час для його заміни».

Про застосування заходів процесуального примусу у вигляді попередження або видалення із залу судового засідання суд постановляє ухвалу.

Зокрема, у разі застосування до порушника попередження суд постановляє ухвалу, у якій вказує на порушення, що стало підставою для застосування такого заходу процесуального примусу, і повідомляє про те, що у разі повторного вчинення такого порушення або його продовження особу буде видалено із зали судового засідання. Очевидно, що про даний акт повинен свідчити відповідний запис в журналі судового засідання, оскільки при повторному вчиненні порушення або продовженні протиправної поведінки суд може застосувати до порушника більш серйозніший захід процесуального примусу у вигляді видалення особи із залу судового засідання. При цьому наявність відомостей (у даному випадку – відповідної ухвали) підтверджуючих те, що особу вже було попереджено про незаконність допущення протиправної поведінки в залі судового засідання, однак вона проігнорувала це попередження, є необхідною.

Видалення із залу судового засідання як захід процесуального примусу в цивільному процесі застосовується судом шляхом постановлення ухвали, без виходу до нарадчої кімнати та із занесенням до журналу судового засідання.

У разі постановлення судом ухвали про видалення із залу судового засідання учасників судового процесу, інших осіб, які порушують порядок, виконання такого рішення забезпечує судовий розпорядник.

Відповідно до п. 5.1. Положення про службу судових розпорядників та організацію її діяльності, затвердженого Наказом Державної судової адміністрації від 14.07.2011 р. № 112, судові розпорядники мають право видаляти з приміщення суду та залу судового засідання за розпорядженням голови суду або головуєчого судді осіб, які відмовляються виконувати їх законні вимоги, проявляють неповагу до суду, порушують громадський порядок у приміщенні суду та процесуальний порядок здійснення судочинства тощо.

Крім того, саме на судового розпорядника покладена функція забезпечення виконання рішення про видалення із залу судового засідання учасників судового процесу, інших осіб, які порушують порядок і Інструкцією про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами, затвердженою Наказом Державної судової адміністрації України від 18 жовтня 2004 р. № 182/04 (далі – Інструкція). Інструкція надає судовому розпоряднику право (п. 2.8) видаляти з приміщення суду та залу судового засідання за розпорядженням голови суду, заступника голови суду, судді та головуєчого осіб, які відмовляються виконувати їхні законні вимоги, проявляють неповагу до суду, порушують громадський порядок у приміщенні суду та процесуальний порядок здійснення судочинства. При цьому судовому розпоряднику забороняється (п. 2.9 Інструкції) самостійно, без відповідного на те розпорядження головуєчого, видаляти із залу судового засідання учасників судового процесу, свідків та інших осіб, вилучати у них предмети, документи, за винятком очевидного наміру вчинення ними протиправних або інших дій, які можуть перешкодити розгляду справи.

У разі виявлення в приміщенні суду осіб, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння і порушують громадський порядок чи встановлений порядок діяльності суду, судовий розпорядник зобов'язаний з'ясувати причину їх перебування в приміщенні суду і у разі, якщо особи є учасниками судового процесу або свідками, повідомити про це головууючого або керівника служби. За розпорядженням головууючого або вказівкою голови суду, керівника служби про видалення зазначених осіб із приміщення запропонувати їм покинути приміщення та провести до виходу, а в разі відмови виконання законних вимог звернутись через голову суду, головууючого за допомогою до працівників судової міліції чи органів внутрішніх справ (на даний час – до поліцейських або військовослужбовців Національної гвардії України, що забезпечують охорону та пропускний режим в судах, інших органах та установах системи правосуддя) щодо видалення правопорушників із приміщення суду і вжиття до них заходів адміністративного впливу (п. 3.7 Інструкції)

У разі відсутності судового розпорядника здійснення вищевказаних функцій повинно покладатись на представників Служби судової охорони (ст. 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Проте, на даний час відповідно до п. 39 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» тимчасово, на період до початку виконання в повному обсязі повноважень Служби судової охорони, здійснення покладених на Службу функцій забезпечуватимуть підрозділи Національної поліції України та Національної гвардії України, до кола обов'язків яких належать охорона та забезпечення пропускнуго режиму в судах, інших органах та установах системи правосуддя.

Так, на виконання підпункту 1 п. 44 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. за поданням Державної судової адміністрації Вища рада юстиції рішенням від 26.12.2016 року № 3470/0/15-16 «Про затвердження

Тимчасового порядку забезпечення охорони судів, органів та установ системи правосуддя, а також підтримання громадського порядку в них» та МВС України наказом від 26 грудня 2016 року № 1352 «Про затвердження Тимчасового порядку забезпечення охорони судів, органів та установ системи правосуддя, а також підтримання громадського порядку в них» затвердили Тимчасовий порядок забезпечення охорони судів, органів та установ системи правосуддя, а також підтримання громадського порядку в них (далі – Тимчасовий порядок).

Зазначеним Тимчасовим порядком обов'язок по забезпеченню охорони приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, підтримання громадського порядку в них тимчасово (на період до початку виконання в повному обсязі повноважень Служби судової охорони) покладено на підрозділи Національної поліції України та Національної гвардії України. При вчиненні особами протиправних дій стосовно суддів, працівників апарату суду, учасників судового процесу, працівників інших органів і установ системи правосуддя, осіб, що перебувають у приміщеннях судів, органів та установ системи правосуддя, поліцейські та військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані невідкладно вжити заходи, передбачені законами України «Про Національну поліцію» та «Про Національну гвардію України».

3.2 Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом

Відповідно до ч. 1 ст. 60 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61 ЦПК України. Згідно ч. 2 ст. 60 ЦПК України докази подаються сторонам та іншими особами, які беруть участь у справі. Таким чином, цивільне процесуальне законодавство України розподіл обов'язків по доказуванню покладає на сторін та інших

осіб, які беруть участь у справі, що повною мірою відповідає засадам змагальності – основному принципу цивілістичного процесу [211, с. 42].

Крім того, особливість доказування полягає в тому, що воно виступає як право і обов'язок осіб, які беруть участь у справі. Сторони, подаючи докази, реалізують своє право на доказування (ст. 27 ЦПК України) і, одночасно, виконують обов'язок по доказуванню, оскільки ст. 60 ЦПК України закріплює правило, за яким кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень [217, с. 155].

Отже, ЦПК України покладає обов'язок щодо надання доказів на осіб, які беруть участь у справі, а обов'язок суду полягає лише у сприянні сторонам у витребуванні доказів. Так, відповідно до ч. ч. 1, 4–5 ст. 137 ЦПК України у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. Особи, які не мають можливості подати доказ, який вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня отримання ухвали. За неповідомлення суду про неможливість подати докази, а також за неподання доказів, у тому числі і з причин, визнаних судом неповажними, винні особи несуть відповідальність, встановлену законом, у тому числі до них може бути застосовано захід процесуального примусу у вигляді тимчасового вилучення доказів для дослідження судом.

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом – це захід процесуального примусу, спрямований на усунення перешкод у здійсненні судочинства шляхом тимчасового вилучення доказів для дослідження судом [196, с. 191]. Він полягає у відібранні за ухвалою суду документа чи іншого об'єкта матеріального світу, який може бути доказом у цивільній справі, від його володільця з метою дослідження його в суді. Тимчасове вилучення доказів виражається у припиненні володіння, а як наслідок – користування й

розпорядження особою, яка вчинила правопорушення, певною річчю або документом [204, с. 158].

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом як захід процесуального примусу застосовується за наявності таких спеціальних підстав:

1) неподання доказів, що були витребувані судом.

Неподання доказів – протиправна бездіяльність суб'єкта, який є володільцем письмових чи речових доказів, щодо виконання ухвали суду про витребування письмових чи речових доказів судом.

Розглядаючи зазначену підставу неподання доказів, що були витребувані судом, необхідно звернути увагу на те, що умовою застосування тимчасового вилучення доказів для дослідження судом є наявність ухвали суду про витребування письмових чи речових доказів, що має характер владного правозастосовного акта, на підставі якого у певної особи виникає обов'язок надати суду витребуваний доказ або повідомити про причини його неподання. За невиконання цього обов'язку без поважних причин суд постановляє ухвалу про тимчасове вилучення доказу, яка є підставою примусового здійснення цього обов'язку.

Так, наприклад, у справі, що була розглянута Орджонікідзенським районним судом м. Запоріжжя, за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до ОСОБА_3, треті особи Гаражний кооператив «Маяк», Гаражне товариство «Таврія», про визнання права власності в порядку спадкування за заповітом, усунення перешкод в користуванні власності перед початком розгляду справи по суті позивачем було подано заяву про витребування доказів, яка мотивована тим, що позивач неодноразово зверталася до третіх осіб Гаражного кооперативу «Маяк», Гаражного товариства «Таврія», членом якого був померлий ОСОБА_4, з метою отримання правовстановлюючих документів на гаражі, що належали померлому, але у задоволенні її вимог було відмовлено. Просила суд витребувати у третіх осіб правовстановлюючі документи на гараж № 106 у Гаражному кооперативі «Маяк» по вулиці

Промислова, 1-а, площею 24 кв. м, та гараж № 3 в Гаражному товаристві «Таврія» по вулиці Феросплавна, 38, площею 24 кв. м, що належали ОСОБА_4, який помер 1 лютого 2013 р. Ухвалою суду від 3 серпня 2016 року клопотання позивача про витребування доказів задоволено, внаслідок чого судом витребувані вищезазначені докази з Гаражного кооперативу «Маяк» та Гаражного товариства «Таврія». Проте, витребувані докази на виконання ухвали суду надані не були. Про причини неможливості їх надання суду не повідомлено. Невиконання ухвали про витребування доказів стало підставою для застосування Орджонікідзенським районним судом м. Запоріжжя заходу процесуального примусу у вигляді тимчасового вилучення правовстановлюючих документів на гараж № 106 у Гаражному кооперативі «Маяк» по вулиці Промислова, 1-а, площею 24 кв. м, та гараж № 3 в Гаражному товаристві «Таврія» по вулиці Феросплавна, 38, площею 24 кв. м, що належали ОСОБА_4, який помер 1 лютого 2013 р. для дослідження судом [184].

Окрім застосування цього заходу, винні особи можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду (ч. 1 ст. 185-3 КУпАП), що узгоджується з ч. 5 ст. 137 ЦПК України;

2) процесуальною формою неподаних доказів є письмові або речові засоби доказування.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК України, письмовими доказами є будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи. Перелік вказаних видів письмових доказів не є вичерпним. До них відносять також вирoki та рішення суду, інші судові постанови, протоколи вчинення процесуальних дій, протоколи судових засідань, додатки до протоколів (схеми, карти, плани, креслення).

Окрім цього, до письмових доказів відносять документи і матеріали, виконані у формі цифрового, графічного запису, зокрема отримані за

допомогою електронних документів (Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»).

Зокрема, стаття 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає правовий режим електронного документа і його копії: «Юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму».

Особливу увагу законодавець приділяє і правовому режиму електронного цифрового підпису. Так, у ст. ст. 3, 4 Закону України «Про електронний цифровий підпис» зазначено, що за певних умов електронний цифровий підпис прирівнюється до власного підпису. Електронний цифровий підпис використовується фізичними і юридичними особами – суб'єктами електронного документообігу для ідентифікації підписувача і підтвердження цілісності даних в електронній формі.

Речовими доказами відповідно до ст. 65 ЦПК України є предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. Ними також є магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи;

3) неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або неповідомлення суду про причини неподання таких доказів.

Важливе значення для можливого тимчасового вилучення доказів має характер причин неподання витребуваних судом доказів. За умови вочевидь несуттєвих обставин, на які особа посилається як на причину невиконання нею вимог суду, є всі підстави для застосування тимчасового вилучення доказів для їх дослідження судом.

Водночас, поважною причиною неподання доказів суду є встановлені законом обмеження або спеціальний порядок їх подання. Це стосується нотаріальної, адвокатської, банківської таємниці. У цих випадках суд

повинен керуватись не лише процесуальним законодавством, але і нормами спеціальних нормативних актів.

При цьому неповідомлення причин неподання речових чи письмових доказів прирівнюється до відсутності поважних причин, які унеможлилювали передання до суду цих доказів у встановлений строк.

За наявності зазначених спеціальних підстав суд постановляє ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом. Відповідно до ч. 2 ст. 93 ЦПК України в ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: ім'я (найменування) особи, у якій знаходиться доказ, її місце проживання (перебування) або місцезнаходження, назва або опис письмового чи речового доказу, підстави проведення його тимчасового вилучення.

Окрім цього, доцільним видається в ухвалі про тимчасове вилучення доказів для їх дослідження судом встановлювати строк та визначати орган, якому доручається її виконання. З цією метою пропонуємо викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 93 ЦПК України: «В ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: ім'я (найменування) особи, у якій знаходиться доказ, її місце проживання (перебування) або місцезнаходження, назва або опис письмового чи речового доказу, підстави проведення його тимчасового вилучення, строк виконання, орган, який має провести тимчасове вилучення письмового чи речового доказу».

У відповідному контексті є ще одне питання, яке потребує розв'язання. У зв'язку із тим, що порядок виконання ухвали суду про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом законодавцем не визначений, на який орган має покладатися її виконання? Сучасні процесуалісти пропонують застосовувати у даному випадку правила для виконання ухвал та постанов судів у цивільних справах, установлених Законом України «Про виконавче провадження» [66, с. 276].

Поряд із цим, С. Я. Фурса також звертає увагу на те, що у відповідній статті ЦПК України нічого не сказано про те, яким чином та ким повинно проводитись таке вилучення. Виходячи з ч. 2 ст. 93 ЦПК України, доказ може знаходитись за місцем проживання (перебування) або знаходження особи. Тому виникає запитання: хто може проникнути у житло особи, якщо вона буде проти цього, та витребувати доказ, адже це порушення конституційного принципу – охорони житла? Чи, може таке вилучення доказу здійснюється державним виконавцем чи працівниками правоохоронних органів [192, с. 342]?

Дійсно, у ЦПК України чітко не визначено, хто повинен виконувати ухвалу суду про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. Відповідно до ст. ст. 3, 5 Закону України «Про виконавче провадження» ухвали, постанови судів у цивільних справах підлягають примусовому виконанню. Примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених цим Законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів».

На наш погляд, виконання ухвали про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом має покладатись виключно на органи виконавчої служби. Адже саме ці органи відповідно до чинного законодавства України уповноважені виконувати судові рішення та наділені повноваженнями щодо застосування заходів державного примусу. На думку В. І. Бобрика, яку ми розділяємо, доручення судом іншим особам, в т. ч. учасникам процесу, провести тимчасове вилучення доказів не відповідатиме загальним засадам виконання судових рішень і може не бути реалізоване внаслідок відсутності у таких осіб передбачених законодавством повноважень на застосування заходів примусу [174, с. 154–155].

На органи виконавчої служби і покладають, у більшості випадків, виконання ухвал про тимчасове вилучення доказів для дослідження і суди.

Так, у справі, що була розглянута Лисянським районним судом Черкаської області, виконання ухвали про тимчасове вилучення оригіналу виконавчого провадження №26420794 по виконавчому листу Лисянського районного суду Черкаської області від 04.02.2010 року у справі №2-94/2010 р. було покладено Лисянським районним судом Черкаської області на відділ державної виконавчої служби Лисянського районного управління юстиції Черкаської області [181].

Тимчасове вилучення доказів полягає у вилученні зазначених в ухвалі письмових або речових доказів з місця їх знаходження в осіб, які ними володіють, та передачі їх суду для дослідження в судовому засіданні. При цьому особливістю такого вилучення є його тимчасовість. Так, вилучаючи докази для дослідження судом, суд позбавляє володільця такого доказу права користування й розпорядження певною річчю або документом.

Водночас, діючим законодавством не врегульовано питання про повернення доказів, тимчасово вилучених в порядку застосування цього заходу процесуального примусу, тому вилучені докази підлягають поверненню тій особі, у якої вони були вилучені у загальному порядку, встановленому для повернення доказів (ст. ст. 138, 142 ЦПК України).

Так, відповідно до ст. 138 Кодексу, оригінали письмових доказів до набрання судовим рішенням законної сили повертаються судом за клопотанням осіб, які їх подали, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу.

Щодо повернення речових доказів. Відповідно до ч. 1, 2 ст. 142 ЦПК України після огляду та дослідження судом речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо останні заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи. Речові докази, що є об'єктами, які вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні, передаються відповідним підприємствам, установам або організаціям. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та

науковій роботі в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Відповідно до ч. 3 ст. 142 ЦПК України, речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі після набрання рішенням суду законної сили.

Окремо слід звернути увагу на те, що до виконання ухвали суду про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом розгляд справи не може бути завершено, оскільки матиме місце неповне з'ясування судом обставин справи. Якщо суд вирішив дослідити докази, щодо яких постановлена ухвала про тимчасове вилучення, то, очевидно, що суд кваліфікує ці докази як належні у конкретній справі. Водночас, якщо сторона, яка заявляла про витребування відповідних доказів, наполягає на вирішенні справи незалежно від виконання ухвали про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, розгляд справи може бути завершено. Принцип змагальності та диспозитивності діє і тут.

І, останній аспект. Законодавцем прямо не визначено, чи підлягає оскарженню ухвала про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. У п. 23 ст. 293 ЦПК України вказано лише про можливість оскарження ухвали про примусове проникнення до житла.

З цього приводу Є. О. Харитонов стверджує, що зазначену ухвалу не може бути оскаржено окремо, але заперечення проти неї можуть бути включені до скарги на судові рішення, ухвалені за результатами розгляду справи [204, с. 159].

С. С. Бичкова підтримує зазначену позицію, аргументуючи це тим, що ухвала про застосування заходу процесуального примусу у вигляді тимчасового вилучення доказів для дослідження судом не впливає на хід розгляду цивільної справи, а тому не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду [203, с. 216]. Аналогічної думки дотримуємося і ми [88, с. 113].

Таким чином, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми дослідили юридичну природу такого заходу процесуального примусу як

тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. В результаті проведеного аналізу можна констатувати: тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є єдиним заходом процесуального примусу у цивільному процесі, об'єктом якого є не фізична особа, а речі матеріального світу.

3.3 Привід

Реагуючи на протиправні дії особи, яка не з'явилась за викликом суду та не повідомила про причини своєї неявки (або ці причини були визнані судом неповажними), суд застосовує до такої особи державний примус у вигляді приводу, передбаченого ст. 94 ЦПК України, який, певним чином, обмежує її права і свободи.

Відповідно до п. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, установлені законом, зокрема для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, установленого законом. Конституція України статтею 29 гарантує кожній людині право на свободу та особисту недоторканність. Відтак, застосовуючи привід, суд повинен посилатись на передбачені законодавством підстави, аби таке застосовування та, відповідно, обмеження прав людини і громадянина – учасника цивільного процесу – було законним.

Зважаючи на правообмежувальний характер приводу, його застосування повинно здійснюватися на визначених законом підставах. Окрім цього, порядок здійснення вищевказаного заходу процесуального примусу повинен відповідати нормам чинного законодавства, що, власне, проблематично, оскільки на даний час відповідний нормативно-правовий акт відсутній (Інструкція про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання і ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків і потерпілих, затверджена наказом МВС України від 28.12.1995 р. № 864, втратила чинність на підставі наказу МВС

України від 05.08.2009 р. № 337). Спірним залишається і питання щодо переліку суб'єктів, до яких може бути застосований вказаний захід процесуального примусу: хоча у ст. 94 ЦПК України прямо вказано про можливість здійснення приводу свідка, у інших нормах ЦПК України (ч. 2 ст. 146, ст. 239 ЦПК України) застосування приводу передбачено і щодо інших учасників процесу [82, с. 125].

Отже, всі ці та інші питання ми спробуємо розв'язати у межах даного підрозділу дисертаційної роботи.

Ще на початку XX століття відомий цивіліст Є. В. Васьковський зазначав, що суд може переконатись в достовірності заяв і тверджень сторін двома способами: 1) шляхом особистого сприйняття наведених сторонами фактів своїми зовнішніми відчуттями (за допомогою зору, дотику, слуху і т. д.) та 2) на основі повідомлень про це інших осіб [19, с. 247]. Так, на його думку, фактичні обставини процесу суд міг з'ясувати шляхом отримання повідомлень від осіб, які не беруть участі у процесі [19, с. 258].

Сучасне цивільне процесуальне законодавство передбачає (ч. 2 ст. 57 ЦПК України), що встановлення фактичних даних, на підставі яких суд з'ясовує наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, забезпечується через показання свідків.

Як зазначається в юридичній літературі, свідки належать до категорії учасників процесу, які не мають юридичної заінтересованості щодо предмета спору, а залучаються або допускаються судом для надання допомоги в розгляді справи [46, с. 25].

Відповідно до ст. 63 ЦПК України показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи.

Свідок – це учасник цивільного процесу, основною функцією якого є дати правдиві показання щодо відомих йому з достовірних джерел обставин, що мають значення для розгляду і вирішення справи. Таким чином, показання свідка є одним із найважливіших джерел доказів в цивільному

процесі, з якого суд одержує відомості про наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [102, с. 147].

Частина 2 ст. 50 ЦПК України покладає на свідка обов'язок з'явитись до суду у визначений судом час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. Якщо свідок не виконав належним чином покладений на нього законом обов'язок та не прибув у судові засідання, суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість продовження судового розгляду справи за його відсутності, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про оголошення перерви. Одночасно, реагуючи на протиправні дії свідка, який не з'явився за викликом суду та не повідомив про причини своєї неявки (або ці причини були визнані судом неповажними), суд застосовує до нього державний примус, що проявляється або ж у заходах процесуального примусу, передбачених цивільним процесуальним законодавством (привід, передбачений ст. 94 ЦПК України), або ж у адміністративній відповідальності, передбаченій ст. 185-3 КУпАП.

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «привід» розглядається як примусова доставка до слідчого, прокурора або суду звинуваченого, свідка, потерпілого, що ухиляються без поважних причин від добровільного з'явлення за викликом у визначений строк [165, с. 359].

Привід – це засіб примусу щодо особи, участь якої в судовому процесі суд визнав обов'язковою, у разі неприбуття до суду без поважних причин, – зазначають О. Кузьменко та О. Панченко [76, с. 35].

На погляд Р. Еннана, привід передбачає вжиття таких заходів примусу: а) затримання; б) примусове доставлення особи до суду для забезпечення її участі в судовому засіданні у випадках, якщо цю особу було належним чином викликано, але вона не з'явилася до суду без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття [57, с. 639].

С. Я. Вавженчук визначає привід свідка у цивільному процесі як засіб процесуального примусу, спрямований на примусове доставлення належно

викликаного свідка, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки [196, с. 191]. Застосування примусового приводу до особи впливає на її авторитет, репутацію, що становить сутність морального обтяження і таким чином примушує до виконання порушеного обов'язку.

Враховуючи наукову доктрину, а також правову норму, що її містить ч. 1 ст. 94 ЦПК України, ми визначаємо *привід свідка* як засіб процесуального примусу, що полягає у примусовому доставленні до суду належно викликаного свідка, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки.

Варто зауважити, що не до всіх осіб може бути застосований такий захід процесуального примусу як привід. Статтею 94 ЦПК України прямо передбачено можливість застосування приводу до свідка. При цьому у ч. 4 цієї статті конкретизовано, що не підлягають приводу в суд особи, які не можуть бути допитані як свідки відповідно до статті 51 ЦПК України, а також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди першої і другої груп, особи, які доглядають дітей віком до шести років або дітей-інвалідів.

Свідком не може бути особа, визнана недієздатною (ст. 39 ЦК України) і обмежено дієздатною, якщо вона страждає психічним розладом, який істотно впливає на її здатність розуміти значення своїх дій (ч. 1 ст. 36 ЦК України, глава 2 розділу IV «Окреме провадження» ЦПК України).

Статтею 51 ЦПК України встановлений перелік осіб, які не підлягають допиту як свідки: 1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати у таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, – про такі відомості; 3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді

віруючих; 4) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку.

Також, не підлягають допиту як свідки в силу прямої вказівки закону (ч. 4 ст. 94 ЦПК України) малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди першої і другої груп, особи, які доглядають дітей віком до 6 років або дітей-інвалідів.

Поняття «неповнолітній» і «малолітній» широко використовуються у законодавстві. Визначальною ознакою (та, відповідно, відмінністю) між ними є обсяг наявної в особи цивільної дієздатності. Цивільна дієздатність фізичної особи – це здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов’язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України). Відповідно, неповна цивільна дієздатність є у «фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа)» (ст. 32 ЦК України), а часткова цивільна дієздатність – у «фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа)» (ст. 31 ЦК України).

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» інвалідом вважається особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов’язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Цим же Законом (ст. 1) дається визначення поняттю «дитина-інвалід»: особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов’язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Постановляючи ухвалу про привід свідка до суду, суддя повинен пам'ятати положення ст. 51 ЦПК України, де йдеться про осіб, які не підлягають допиту як свідки, і, відповідно, щодо таких осіб ухвала про привід до суду постановлятися не може. При цьому суд повинен мати об'єктивні і достовірні відомості про обставини, на підставі яких застосування приводу щодо визначених категорій осіб неможливе.

Таким чином, однією із умов, необхідних для застосування такого заходу процесуального примусу як привід свідка, є наявність достатніх даних про те, що свідок не підпадає під категорію осіб, до яких не дозволяється застосовувати цей захід.

До інших умов застосування приводу свідка у цивільному процесі відносять: 1) дотримання встановленого законом порядку виклику свідка, що полягає у повідомленні останнього про час та місце судового засідання шляхом вручення повістки, телеграми, надсилання факсу чи повідомлення іншим засобом зв'язку з дотриманням порядку, визначеного у ст. 76 ЦПК України, а також роз'яснення при цьому наслідків неявки в судове засідання; 2) відсутність завчасного повідомлення свідком про неможливість прибуття за викликом; 3) неприбуття свідка у судове засідання з причин, що визнані судом неповажними.

Сучасне процесуальне законодавство надає великого значення належній формі повідомлення про виклик в судове засідання. Законодавець прямо не вказує, який свідок є належно викликаним, проте у науковій доктрині поширена думка [66, с. 277; 112, с. 178], що свідок вважається належно викликаним, якщо у справі є розписка про завчасне одержання ним судової повістки. Розписка в отриманні повістки виступає гарантією явки особи, яка викликається до суду, а при вирішенні питання про застосування приводу вона виступає доказом ухилення особи від явки. А тому необхідною умовою прийняття рішення про привід повинна бути достатність відомостей про вручення викликаній особі повістки.

Факт вручення повістки може бути засвідчений і поясненням особи, яка отримала повістку для вручення її викликаній особі. Ухилення особи, яка викликається, від отримання повістки повинно розцінюється як перешкоджання в установленні істини в справі й може стати підставою для застосування щодо неї приводу. Отже, за умови, якщо визначений у ст. 76 ЦПК України порядок вручення судових повісток дотриманий та у матеріалах справи наявні докази, що підтверджують виклик особи до суду, свідок вважається викликаним належним чином.

В. Гапеев, аналізуючи наслідки неявки сторін в судове засідання, звертає увагу на поняття поважності причин, що зумовили неявку сторін у судове засідання. «Поважність» – поняття оціночне і тому застосування норми (прийняття до уваги) залежить від конкретної ситуації [27, с. 23].

Цивільне процесуальне законодавство України не містить переліку поважних причин, а отже, визначення поважності певних обставин як підстав неявки до суду здійснюється на розсуд останнього. Як правило, до кола поважних причин суди відносять, зокрема, хворобу, яка підтверджується медичною довідкою, перебування у службовому відрядженні тощо.

На наш погляд, до поважних причин неявки свідка в судове засідання варто також віднести ті обставини, які фактично позбавляють особу можливості своєчасно з'явитись у судове засідання. Такими обставинами можуть бути: несвоєчасне отримання повістки, хвороба члена сім'ї або наявність малолітніх дітей, при неможливості доручити кому-небудь іншому догляд за ними, стихійне лихо, несправність транспортного засобу, довгочасна непередбачена перерва в русі транспорту, похорони близьких, попередній виклик особи на той самий час в інший правоохоронний орган, інші перешкоди, в тому числі, створені штучно будь-якими особами, тощо.

Виходячи з наведеного, постановленню ухвали суду про застосування приводу повинна передувати досконала перевірка причин неявки викликаной особи, а саме: чи своєчасно викликана особа отримала повістку, чи не

існують дані про її хворобу, чи не знаходиться вона у відрядженні, чи не має інших об'єктивних причин, які перешкоджають її явці за викликом [91, с. 52].

У разі неможливості прибуття за викликом свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд. Слід звернути увагу, що законодавцем у цій нормі не розкривається сутність терміну «завчасно». У ч. 4 ст. 74 ЦПК України, де йдеться про строки вручення судових повісток та повісток-повідомлень, також застосовується цей термін без розкриття його суті, але у цій самій нормі йдеться про те, що судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд та встановлюється мінімальний термін, пізніше якого повістка не повинна направлятися. Таким строком є 3-денний строк. Водночас, положення про обов'язок свідка завчасно повідомити суд про неможливість прибуття за викликом у судове засідання не завжди залежить від самого свідка. Якщо повістка була направлена свідку пізніше, ніж за 3 дні до судового засідання, то чи може він завчасно повідомити суд про неможливість явки у судове засідання?

З цього приводу С. Я. Фурса зазначає, що із положення ч. 3 ст. 50 ЦПК України потрібно виключити термін «завчасно», виходячи із того розуміння, яке закріпив у нього законодавець у ЦПК України. Якщо свідок отримає судову повістку за один день до судового засідання, то він просто зобов'язаний повідомити суд про неможливість явки до суду. На практиці бувають випадки, коли свідок отримує від суду повістку у день слухання справи, але якщо свідок – людина сумлінна та відповідальна, то він може повідомити суду про неможливість явки до суду терміновою телеграмою, при допомозі факсимільного зв'язку, через електронну пошту чи шляхом офіційної передачі через секретаря суду телефонограми. Втім, через об'єктивні обставини, якщо суд йому не направив повістку завчасно, він не може завчасно повідомити останнього про неможливість явки до суду [192, с. 228].

Розділяючи відповідну позицію та враховуючи оціночний характер категорії «завчасно», пропонуємо викласти у новій редакції правову норму,

що її містить ч. 3 ст. 50 ЦПК України: «У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний повідомити про це суд».

Як нами уже зазначалось, пряма вказівка на учасників цивільного процесу, до яких може застосовуватись привід зазначена у самій назві статті, яка регламентує порядок здійснення вищезгаданого заходу процесуального примусу – «Привід свідка» (ст. 94 ЦПК України). Отже, виходить, що інші особи, крім свідка, примусовому приводу не підлягають?

Разом з тим, у ч. 2 ст. 146 ЦПК України передбачено можливість примусового приводу відповідача для проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства. При чому суд має право постановити ухвалу про примусовий привід останнього на проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства тільки в разі ухилення відповідача від її проведення. Застосування приводу можливе і для проведення судово-психіатричної експертизи особи, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною у випадках, коли вона від неї явно ухиляється (ч. 2 ст. 239 ЦПК України).

Привід свідка, передбачений ст. 94 ЦПК України, та привід відповідача, визначений у ч. 2 ст. 146 Кодексу, а також здійснення приводу, передбаченого ч. 2 ст. 239 ЦПК України, не варто ототожнювати, адже вони різняться за правовими підставами.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 146 ЦПК України *спеціальними підставами* приводу відповідача у справах про визнання батьківства, материнства є: а) відкриття провадження у справі про визнання батьківства, материнства; б) постановлення судом ухвали про проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи; в) ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи.

У справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною *спеціальними підставами* застосування до особи, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або

недієздатною, такого заходу процесуального примусу як привід, є: а) відкриття провадження у справі про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною; б) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, від проходження експертизи; в) постановлення у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра ухвали про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу (ч. 2 ст. 239 ЦПК України).

Аналізуючи виокремлені вище підстави, доцільно звернути увагу на те, що у справах про визнання батьківства, материнства однією з таких підстав є ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи, а у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною – явне (підкреслене автором – К. Куцик) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, від проходження експертизи.

Словник української мови визначає термін «ухилення» як відступ від головного, правильного, прийнятого, порушення чогось; відхилення [187]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ухилення є, фактично, порушенням встановлених правил, норм поведінки, що знаходить прояв у невиконанні ухвали суду про призначення експертизи. Відтак, використання поряд із терміном «ухилення» прикметника «явне» не має, на наш погляд, кваліфікуючого значення, адже незалежно від цього, ухилення від проведення експертизи є порушенням встановлених у суді правил.

З огляду на викладене, а також з метою уніфікації цивільного процесуального законодавства України, а саме правових норм, що їх містять ч. 2 ст. 146 та ч. 2 ст. 239 ЦПК України, пропонуємо виключити прислівник «явно» зі змісту ч. 2 ст. 239 ЦПК України, виклавши зазначену норму у новій редакції: «У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання

її недієздатною, ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу».

Продовжуючи дослідження спеціальних підстав застосування такого заходу процесуального примусу як привід, слід звернути увагу на те, що привід осіб, які беруть участь в інших категоріях справ, цивільним процесуальним законом не передбачено. Для прикладу: показовою у відповідному контексті є справа за позовом ОСОБИ_1 до ОСОБИ_3 про стягнення заборгованості за надані юридичні послуги, що була розглянута Каланчацьким районним судом Херсонської області. В ході розгляду справи від представника позивача ОСОБА_1 ОСОБА_2 надійшло клопотання про застосування до відповідача у справі ОСОБА_3 заходу процесуального примусу у виді приводу. Розглянувши клопотання представника позивача, заслухавши думку учасників процесу суд дійшов до висновку, що клопотання задоволенню не підлягає виходячи з того, що у таких категоріях справ захід процесуального примусу у вигляді приводу застосовується лише до свідків. Щодо відповідачів у справі цивільним процесуальним законодавством передбачено інші негативні наслідки розгляду справи за їх відсутності, це заочний розгляд справи [180].

Разом із цим, Новотроїцький районний суд Херсонської області, порушуючи норми ЦПК України (ст. ст. 90–94), застосував такий захід процесуального примусу як привід до відповідача у справі про позбавлення батьківських прав [183]. Також у судовій практиці зустрічаються випадки застосування приводу до відповідача у справах про стягнення аліментів [179], про визнання особи такою, що втратила право користування житловим приміщенням та зняття з реєстраційного обліку [185], про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку [182], що є грубим порушенням норм цивільного процесуального законодавства України.

З урахуванням наведених спеціальних підстав застосування приводу до інших осіб, які беруть участь у справі, *привід у цивільному процесі* можна

визначити як примусове доставлення, що застосовується судом до особи, яка, будучи належним чином повідомленою про необхідність явки для проведення певної процесуальної дії у визначений час, за викликом суду не з'явилась.

Питання про привід свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) суд вправі вирішити як з власної ініціативи, так і за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. Процесуальним документом, на підставі якого здійснюється примусовий привід, є ухвала, яка оформлюється окремим документом, не підлягає апеляційному оскарженню окремо від рішення суду (оскільки не впливає на хід розгляду справи) і виконується негайно.

Ухвала про привід свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) має відповідати загальним вимогам до ухвал суду, встановлених у ст. 210 ЦПК України.

Окрім цього, у ч. 2 ст. 94 ЦПК України встановлені особливості змісту ухвали суду про привід свідка. На момент постановлення цієї ухвали суду має бути відомо ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце її проживання, роботи чи навчання. З цієї ухвали має бути чітко зрозуміло, щодо якої особи здійснюється привід свідка, на яких підставах і яким органом (посадовою особою). Важливо – при постановленні ухвали про привід судом має бути призначено час і встановлено місце проведення наступного судового засідання, в яке необхідно буде доставити особу, щодо якої, власне, і застосовуватиметься привід [86, с. 104].

Вбачається, за аналогією, ухвали суду про привід відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, а також особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання

її недієздатною, також мають відповідати вимогам, передбаченим у ч. 2 ст. 94 ЦПК України.

Привід свідка може бути здійснений за місцем: 1) провадження в справі; 2) проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Привід відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, а також особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною – за місцем проведення відповідної експертизи.

Порядок виконання ухвали суду про привід свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) на даний час законом не врегульований. На підставі раніше чинного законодавства України суд мав право визначити конкретний орган внутрішніх справ, який повинен був здійснити привід свідка. Ухвала про привід до суду передавалась до органу внутрішніх справ за місцем провадження у справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу. Але, зазвичай, ухвала про привід виконувалась органом внутрішніх справ за місцем фактичного проживання свідка. На сьогодні відповідно до положень ст. 94 ЦПК України виконання приводу покладено на працівників Національної поліції України, хоча порядок його здійснення чітко не регламентовано.

Аналізуючи положення ЦПК України, можна дійти висновку, що коли відповідна посадова особа, яка виконує ухвалу про привід, з'явиться за місцем проживання свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною), вона повинна оголосити свідку (відповідачеві у справах про визнання батьківства, материнства, особі, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною), на якій підставі він підлягає приводу. Так, стаття 5 Конвенції про захист прав і основних свобод

людини, яка є частиною національного законодавства України, гарантує кожному право на свободу від незаконного арешту чи затримання з боку влади. Отже, відповідно до п. 2 цієї статті свідок, який доставляється до суду приводом, має право бути негайно поінформованим зрозумілою для нього мовою про підстави свого приводу, фактично затримання [96, с. 150].

Законодавство не передбачає вручення особі, яка підлягає приводу, копії постанови про привід. Однак, через правообмежувальний характер цього примусового заходу, все ж таки, вважаємо за доцільне вручати особі, яка підлягає приводу, копію такої постанови з метою забезпечення захисту її конституційних прав, а також можливості оскарження застосування приводу в суді.

Частина 6 ст. 94 ЦПК України не містить переліку причин неможливості приводу свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною), а вказує лише на форму реагування виконавця приводу. Так, виконавець приводу зобов'язаний на місці, визначеному ухвалою, з'ясувати причини неможливості приводу свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) та через начальника відповідного територіального органу Національної поліції, якому направлено для виконання ухвалу суду про привід свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною), повернути суду в найкоротші терміни зазначену ухвалу з письмовими поясненнями причин такого невиконання. Зазвичай, пояснення причин невиконання подаються у вигляді рапорту виконавця й можуть містити додатки у вигляді документів, що підтверджують ті чи інші обставини [196, с. 192].

Так, у випадку посилення особи, яка підлягає приводу, на хворобу чи

інші обставини, що фактично перешкоджають виконанню приводу, про це негайно оповіщається суд, який постановив ухвалу, а до повідомлення додається рапорт виконавця, копії листків непрацездатності та інші документи, що підтверджують зазначені обставини.

У разі якщо особа, яка підлягає приводу, виявила бажання добровільно слідувати до місця виклику, від неї береться письмове зобов'язання про явку до суду в зазначений строк, яке начальник відповідного територіального органу Національної поліції України негайно надсилає до суду, який постановив ухвалу.

У випадку відмови від добровільної явки до суду особа, яка підлягає приводу, доставляється до місця виклику примусово, у супроводі працівника поліції, на якого покладено виконання такого приводу. Застосування зброї, наручників, засобів зв'язування або інших спеціальних засобів при цьому забороняється.

Якщо ж матиме місце злісна непокора або опір законній вимозі працівника поліції слідувати до місця приводу, очевидно, повинен складатись відповідний протокол про адміністративне правопорушення, в якому вказується місце, час і характер порушення, а також свідки або ж рапорт, на підставі якого в подальшому буде складений протокол.

Висновки до розділу 3

Дослідження особливостей правової природи та процесуального порядку застосування окремих заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві дозволило нам дійти таких висновків:

1. Змістом *попередження* як заходу процесуального примусу у цивільному судочинстві є одночасно: інформування порушника про недопустимість вчинення протиправних діянь, вимога про утримання від конкретних дій або виконання дій для припинення правопорушення, а також

повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі продовження правопорушення.

2. Основною метою *видалення порушника із залу судового засідання* є позбавлення його фізичної можливості порушувати встановлений порядок і вчиняти протиправні дії повторно, що, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для продовження судового розгляду справи.

3. *Спеціальними підставами* застосування таких заходів процесуального примусу як попередження і видалення із залу судового засідання є:

а) для попередження – порушення порядку під час судового засідання або невиконання учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми в судовому засіданні, розпоряджень головуєчого;

б) для видалення із залу судового засідання – повторне порушення порядку під час судового засідання або невиконання учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми в судовому засіданні, розпоряджень головуєчого.

4. Місце вчинення порушення (зал судових засідань) – одна з ключових підстав застосування таких заходів процесуального примусу як попередження та видалення із залу судового засідання. Водночас, дії, які полягають в очевидній неповазі до суду та принижують авторитет правосуддя, можуть вчинятися і поза межами залу судового засідання. Але в такому випадку до порушника будуть застосовуватися не заходи процесуального примусу, а він притягатиметься до адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 185-3 КУпАП за прояв неповаги до суду.

5. Повторність як підставу для застосування до порушника видалення із залу судового засідання варто розглядати крізь призму поведінки конкретної особи, до якої вже було застосовано попередження, але яка своїми діями (аналогічними, або будь-якими іншими) продовжує перешкоджати нормальному ходу цивільного судочинства, ігноруючи

загрозу застосування процесуального примусу, яка містилась в ухвалі про застосування стосовно неї попередження.

6. У випадках, коли видалення із залу судового засідання стосується не учасників цивільного процесу, а інших осіб, присутніх у судовому засіданні, строк видалення має обмежуватися терміном закінчення конкретного судового засідання. Якщо ж цей захід процесуального примусу застосовується до учасника цивільного процесу, то суд повинен у відповідній ухвалі визначити строк, на який особа видаляється із залу судового засідання.

7. **Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом** – це захід процесуального примусу, спрямований на усунення перешкод у здійсненні судочинства шляхом тимчасового вилучення доказів для дослідження судом. Він полягає у відібранні за ухвалою суду документа чи іншого об'єкта матеріального світу, який може бути доказом у цивільній справі, від його володільця з метою дослідження його в суді. Тимчасове вилучення доказів виражається у припиненні володіння, а як наслідок – користування й розпорядження особою, яка вчинила правопорушення, певною річчю або документом.

8. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом як захід процесуального примусу застосовується за наявності таких *спеціальних підстав*: а) неподання доказів, що були витребувані судом; б) процесуальною формою неподаних доказів є письмові або речові засоби доказування; в) неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або неповідомлення суду про причини неподання таких доказів.

9. Поважною причиною неподання доказів суду є встановлені законом обмеження або спеціальний порядок їх подання. Це стосується нотаріальної, адвокатської, банківської таємниці. У цих випадках суд повинен керуватись не лише процесуальним законодавством, але і нормами спеціальних нормативних актів.

10. **Привід у цивільному процесі** можна визначити як примусове доставлення, що застосовується судом до особи, яка, будучи належним

чином повідомленою про необхідність явки для проведення певної процесуальної дії у визначений час, за викликом суду не з'явилась.

11. Приводу у цивільному процесі підлягають: 1) свідок; 2) відповідач у справах про визнання батьківства, материнства; 3) особа, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною.

12. *Спеціальними підставами приводу свідка у цивільному процесі є:* 1) дотримання встановленого законом порядку виклику свідка, що полягає у повідомленні останнього про час та місце судового засідання шляхом вручення повістки, телеграми, надсилання факсу чи повідомлення іншим засобом зв'язку з дотриманням порядку, визначеного у ст. 76 ЦПК України, а також роз'яснення при цьому наслідків неявки в судове засідання; 2) відсутність завчасного повідомлення свідком про неможливість прибуття за викликом; 3) неприбуття свідка у судове засідання з причин, що визнані судом неповажними; 4) свідок не підпадає під категорію осіб, до яких не дозволяється застосовувати цей захід.

13. *Спеціальними підставами приводу відповідача у справах про визнання батьківства, материнства є:* а) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, від проходження експертизи; б) постановлення у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра ухвали про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

14. У справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною *спеціальними підставами застосування до особи, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною, такого заходу процесуального примусу як привід, є:* а) відкриття провадження у справі про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною; б) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи

визнання її недієздатною, від проходження експертизи; в) постановлення у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра ухвали про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

15. За аналогією, ухали суду про привід відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, а також особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, мають відповідати вимогам, передбаченим у ч. 2 ст. 94 ЦПК України.

16. Відповідно до положень ст. 94 ЦПК України, виконання приводу у цивільному процесі покладено на працівників Національної поліції України, і хоча порядок його виконання чітко не визначений у жодному нормативно-правовому акті, очевидно, що вказаний захід повинен здійснюватися із дотриманням вимог чинного законодавства в частині дотримання прав і свобод громадян.

17. Застосування видалення із залу судового засідання до всіх інших учасників цивільного процесу (секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, спеціаліста, особи, яка надає правову допомогу) без оголошення перерви та надання часу для їх заміни може як створити перешкоди розгляду справи у цілому, так і вплинути на можливість встановлення того чи іншого факту, що має значення для вирішення справи. Враховуючи викладене, вважаємо доцільно, з метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 92 ЦПК України: «У разі повторного вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, перекладачем або будь-яким іншим учасником цивільного процесу, визначеним ст. 47 ЦПК України, окрім свідка, суд оголошує перерву і надає час для його заміни».

18. Доцільним видається в ухвалі про тимчасове вилучення доказів для їх дослідження судом встановлювати строк та визначати орган, якому доручається її виконання. З цією метою пропонуємо викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 93 ЦПК України: «В ухвалі про

тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: ім'я (найменування) особи, у якої знаходиться доказ, її місце проживання (перебування) або місцезнаходження, назва або опис письмового чи речового доказу, підстави проведення його тимчасового вилучення, строк виконання, орган, який має провести тимчасове вилучення письмового чи речового доказу».

19. З метою правової регламентації процесуального строку, на який особа підлягає видаленню із залу судового засідання, пропонуємо правову норму, що її містить ч. 1 ст. 92 ЦПК України, викласти у новій редакції: «1. До учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із залу судового засідання. Про видалення із залу судового засідання суд постановляє ухвалу, в якій визначає строк, на який особа видаляється із залу судового засідання».

20. З метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України у контексті правової регламентації процесуальних строків пропонуємо викласти у новій редакції правову норму, що її містить ст. 68 ЦПК України, а саме: «Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями, днями, годинами, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати».

21. З метою оптимізації цивільного процесуального законодавства у контексті правової регламентації застосування такого заходу процесуального примусу як привід свідка, пропонуємо викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 3 ст. 50 ЦПК України: «У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний повідомити про це суд».

22. З метою уніфікації цивільного процесуального законодавства України, а саме правових норм, що їх містять ч. 2 ст. 146 та ч. 2 ст. 239 ЦПК України, пропонуємо виключити прислівник «явно» зі змісту ч. 2 ст. 239 ЦПК України, виклавши зазначену норму у новій редакції: «У виняткових

випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у розробленні теоретичних основ інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві України пройшло декілька *етапів*, серед яких доцільно виокремити: а) зародження правового регулювання інституту заходів процесуального примусу, що характеризувалося появою перших правових норм, які здійснювали правове регулювання спеціалізованого захисту судових органів (IX ст. – XIII ст.); б) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу в литовсько-польську добу та за часів козацтва, особливістю якого стала поява інститутів майнової та кримінальної відповідальності за різні прояви неповаги до суду (XIII ст. – XVI ст.); в) правове регулювання інституту заходів процесуального примусу за часів перебування України у складі Російської імперії, яке характеризувалося посиленням кримінальної відповідальності, що наставала за будь-які прояви, які б свідчили про неповагу до суду, незалежно від того, чи були вони вчинені під час судового розгляду, чи поза ним (XVI ст. – початок XX ст.); г) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала як регламентація інститутів кримінальної та адміністративної відповідальності, що застосовувалася до осіб, які порушили встановлені у суді правила, так і запровадження нової форми цивільної процесуальної відповідальності – цивільних процесуальних штрафів (початок XX ст. – 2004 р.); ґ) становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства України, що характеризується відходом від

концепції цивільної процесуальної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, та закріпленням у нормах ЦПК України заходів процесуального примусу, які не встановлюють додаткових обов'язків для учасників цивільного процесу (2004 р. – до сьогодні).

2. **Цивільний процесуальний примус** – фізичний або моральний (психологічний) вплив держави на учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, для забезпечення їх належної поведінки під час розгляду цивільної справи, який у вигляді встановлених законом правообмежень застосовується безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими особами у випадках, коли авторитет закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів виявляються недостатніми.

3. Метою застосування цивільного процесуального примусу є охорона та відновлення порушених прав та інтересів учасників цивільного судочинства, шляхом припинення правопорушень, які протиправно перешкоджають здійсненню судочинства, а також належне реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді.

4. Особливості цивільного процесуального примусу зумовлені юридичною природою суспільних відносин, які він регулює. Тому необґрунтованим є ототожнення поняття «цивільний процесуальний примус» та «цивільна процесуальна відповідальність», оскільки застосування процесуального примусу у цивільному процесі має допоміжне значення та не покладає на особу порушника додаткових обов'язків. Отже, для акцентування на сутності заходів впливу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, необхідно оперувати саме поняттям процесуального примусу, а не відповідальності, оскільки саме воно найбільш точно і правильно відбиває метод правового регулювання, який застосовується законодавцем для регламентації відповідного процесуального інституту.

5. *Заходи процесуального примусу* в цивільному судочинстві – встановлені законом процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, що не тягнуть для них негативних наслідків майнового характеру.

6. *Ознаки заходів процесуального примусу*: 1) це встановлені ЦПК України процесуальні дії, до яких належать: а) попередження; б) видалення із залу судового засідання; в) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; г) привід; 2) це процесуальні дії, що застосовуються до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства; 3) це процесуальні дії, які застосовуються виключно судом; 4) це процесуальні дії, які мають особистий немайновий характер.

7. *Неповага до суду* як одна із форм протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства – будь-які діяння учасників цивільного процесу та (або) осіб, присутніх у залі судового засідання, що прямо чи опосередковано спрямовані на порушення встановлених у суді правил і супроводжуються зневажливим ставленням до інституту правосуддя у цілому.

8. Заходи процесуального примусу можуть бути *класифіковані* за:

- формою протиправної поведінки порушника на: а) заходи, що застосовуються за протиправні дії особи (попередження і видалення із залу судового засідання); б) заходи, що застосовуються за протиправну бездіяльність (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід);
- процесуальною спрямованістю на: а) заходи процесуального примусу, що застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання (попередження і видалення із залу судового засідання); б) заходи процесуального примусу, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом і привід);

- місцем вчинення правопорушення на: а) заходи реагування на порушення, вчинені у залі суду (попередження, видалення із залу судового засідання); б) заходи реагування на порушення, вчинені поза судовим засіданням (привід, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом).

9. Доктринальне значення класифікації заходів процесуального примусу залежно від форми прояву протиправної поведінки полягає у тому, що така класифікація дозволяє провести чітку диференціацію підстав застосування заходів процесуального примусу залежно від наявності динамічної складової у поведінці учасників цивільного процесу, що, своєю чергою, є визначальним фактором у виборі конкретного заходу процесуального примусу, який буде застосовано судом.

10. **Підстави застосування заходів процесуального примусу** – сукупність передбачених ЦПК України обставин, необхідних і достатніх для правомірного застосування судом заходів процесуального примусу.

11. Зазначені у ч. 1 ст. 90 ЦПК України підстави застосування заходів процесуального примусу є загальними і конкретизуються у відповідних нормах ЦПК України, які передбачають спеціальні підстави застосування того чи іншого заходу процесуального примусу. Таке розмежування є не випадковим, оскільки кожний захід процесуального примусу має власні, лише йому властиві підстави застосування.

12. За аналогією з традиційним визначенням єдиної підстави притягнення до юридичної відповідальності, якою є правопорушення у розумінні винного, протиправного діяння, яке тягне за собою застосування заходів примусового впливу, що характерно для всіх видів юридичної відповідальності, ЦПК України як загальні підстави застосування заходів процесуального примусу передбачає: а) порушення встановлених у суді правил, що знаходять прояв у порушенні порядку під час судового засідання чи не виконанні розпоряджень головуєчого; б) протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства, яке полягає, зокрема в неподанні без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом та

неповідомленні причин їх неподання; неявці без поважних причин у судове засідання (на проведення експертизи) свідка (відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною) або неповідомлення про причини неявки свідка.

13. Змістом *попередження* як заходу процесуального примусу у цивільному судочинстві є одночасно: інформування порушника про недопустимість вчинення протиправних діянь, вимога про утримання від конкретних дій або виконання дій для припинення правопорушення, а також повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі продовження правопорушення.

14. Основною метою *видалення порушника із залу судового засідання* є позбавлення його фізичної можливості порушувати встановлений порядок і вчиняти протиправні дії повторно, що, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для продовження судового розгляду справи.

23. *Спеціальними підставами* застосування таких заходів процесуального примусу як попередження і видалення із залу судового засідання, якими є:

а) для попередження – порушення порядку під час судового засідання або невиконання учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми в судовому засіданні, розпоряджень головуєчого;

б) для видалення із залу судового засідання – повторне порушення порядку під час судового засідання або невиконання учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми в судовому засіданні, розпоряджень головуєчого.

15. Місце вчинення порушення (зал судових засідань) – одна з ключових підстав застосування таких заходів процесуального примусу як попередження та видалення із залу судового засідання. Водночас, дії, які полягають в очевидній неповазі до суду та принижують авторитет правосуддя, можуть вчинятися і поза межами залу судового засідання. Але в

такому випадку до порушника будуть застосовуватися не заходи процесуального примусу, а він притягатиметься до адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 185-3 КУпАП за прояв неповаги до суду.

16. Повторність як підставу для застосування до порушника видалення із залу судового засідання варто розглядати крізь призму поведінки конкретної особи, до якої вже було застосовано попередження, але яка своїми діями (аналогічними, або будь-якими іншими) продовжує перешкоджати нормальному ходу цивільного судочинства, ігноруючи загрозу застосування процесуального примусу, яка містилась в ухвалі про застосування стосовно неї попередження.

24. У випадках, коли видалення із залу судового засідання стосується не учасників цивільного процесу, а інших осіб, присутніх у судовому засіданні, строк видалення має обмежуватися терміном закінчення конкретного судового засідання. Якщо ж цей захід процесуального примусу застосовується до учасника цивільного процесу, то суд повинен у відповідній ухвалі визначити строк, на який особа видаляється із залу судового засідання.

25. У разі застосування такого заходу процесуального примусу як видалення із залу судового засідання до інших учасників цивільного процесу, окрім свідка, суд має оголосити перерву з метою проведення їх заміни.

26. **Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом** – це захід процесуального примусу, спрямований на усунення перешкод у здійсненні судочинства шляхом тимчасового вилучення доказів для дослідження судом. Він полягає у відібранні за ухвалою суду документа чи іншого об'єкта матеріального світу, який може бути доказом у цивільній справі, від його володільця з метою дослідження його в суді. Тимчасове вилучення доказів виражається у припиненні володіння, а як наслідок – користування й розпорядження особою, яка вчинила правопорушення, певною річчю або документом.

27. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом як захід процесуального примусу застосовується за наявності таких *спеціальних*

підстав: а) неподання доказів, що були витребувані судом; б) процесуальною формою неподаних доказів є письмові або речові засоби доказування; в) неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або неповідомлення суду про причини неподання таких доказів.

28. Поважною причиною неподання доказів суду є встановлені законом обмеження або спеціальний порядок їх подання. Це стосується нотаріальної, адвокатської, банківської таємниці. У цих випадках суд повинен керуватись не лише процесуальним законодавством, але і нормами спеціальних нормативних актів.

29. *Привід у цивільному процесі* можна визначити як примусове доставлення, що застосовується судом до особи, яка, будучи належним чином повідомленою про необхідність явки для проведення певної процесуальної дії у визначений час, за викликом суду не з'явилась.

30. Приводу у цивільному процесі підлягають: 1) свідок; 2) відповідач у справах про визнання батьківства, материнства; 3) особа, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною.

31. *Спеціальними підставами приводу свідка у цивільному процесі є:* 1) дотримання встановленого законом порядку виклику свідка, що полягає у повідомленні останнього про час та місце судового засідання шляхом вручення повістки, телеграми, надсилання факсу чи повідомлення іншим засобом зв'язку з дотриманням порядку, визначеного у ст. 76 ЦПК України, а також роз'яснення при цьому наслідків неявки в судове засідання; 2) відсутність завчасного повідомлення свідком про неможливість прибуття за викликом; 3) неприбуття свідка у судове засідання з причин, що визнані судом неповажними; 4) свідок не підпадає під категорію осіб, до яких не дозволяється застосовувати цей захід.

Спеціальними підставами приводу відповідача у справах про визнання батьківства, материнства є: а) відкриття провадження у справі про визнання

батьківства, материнства; б) постановлення судом ухвали про проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи; в) ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи.

У справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною *спеціальними підставами застосування до особи, щодо якої подана заява про визнання її обмежено дієздатною або недієздатною*, такого заходу процесуального примусу як привід, є: а) відкриття провадження у справі про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною; б) ухилення особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, від проходження експертизи; в) постановлення у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра ухвали про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

32. За аналогією, ухвали суду про привід відповідача у справах про визнання батьківства, материнства, а також особи, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, мають відповідати вимогам, передбаченим у ч. 2 ст. 94 ЦПК України.

33. Відповідно до положень ст. 94 ЦПК України, виконання приводу у цивільному процесі покладено на працівників Національної поліції України, і хоча порядок його виконання чітко не визначений у жодному нормативно-правовому акті, очевидно, що вказаний захід повинен здійснюватися із дотриманням вимог чинного законодавства в частині дотримання прав і свобод громадян.

34. З метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України у контексті правової регламентації інституту заходів процесуального примусу пропонуємо:

1) викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 3 ст. 50 ЦПК України: «У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний повідомити про це суд»;

2) викласти у новій редакції правову норму, що її містить ст. 68 ЦПК України, а саме: «Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями, днями, годинами, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати»;

3) викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 1 ст. 92 ЦПК України: «1. До учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із залу судового засідання. Про видалення із залу судового засідання суд постановляє ухвалу, в якій визначає строк, на який особа видаляється із залу судового засідання»;

4) викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 92 ЦПК України: «У разі повторного вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, перекладачем або будь-яким іншим учасником цивільного процесу, визначеним ст. 47 ЦПК України, окрім свідка, суд оголошує перерву і надає час для його заміни»;

5) викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 93 ЦПК України: «В ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: ім'я (найменування) особи, у якої знаходиться доказ, її місце проживання (перебування) або місцезнаходження, назва або опис письмового чи речового доказу, підстави проведення його тимчасового вилучення, строк виконання, орган, який має провести тимчасове вилучення письмового чи речового доказу»;

6) викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 239 ЦПК України: «У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агузаров Т. К. Неуважение к суду : спорные вопросы квалификации // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві : Міжнародний симпозіум, 12–13 верес. 2008 р. Львів, 2008. С. 191–196.
2. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с.
3. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М. : Юрид. лит., 1971. 223 с.
4. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). Красноярск : Краснояр. ун-т, 1985. 120 с.
5. Баренбойм П. Д. 3000 лет доктрины разделения властей. Суд Сьютера. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. 288 с.
6. Баренбойм П. Первая Конституция Мира. Библейские корни независимости суда. : учеб. пособ. М. : Белые альвы, 1997. 144 с.
7. Бершов Г. Є. Історія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за втручання у діяльність судових органів (XI–XIX ст.) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків, 2012. № 3. URL: http://visnyk.univd.edu.ua/?action=publications&pub_name=visnik&pub_id=303994&mid=8&year=2012&pub_article=311930
8. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. К. : Атіка, 2011. 418 с.
9. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами // Криміналістичний вісник. Київ, 2015. № 2. С. 12–18.

10. Бобрик В. Заходи процесуального примусу : порівняльно-правовий аналіз у різних видах цивілістичного судочинства // Підприємництво, господарство, право : наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2014. № 10. С. 16–21.
11. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія / НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака Нац. акад. прав. наук України. Київ : Леся, 2014. 87 с.
12. Бойко А. М. Методологія пізнання економічної злочинності. URL: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/15311-2011-01-23-01-07-06.html>
13. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. 3-тє вид. К. : Академвидав, 2008. 688 с.
14. Боровська І. А. Захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 225 с.
15. Бутнев В. В. Гражданская процессуальная ответственность / Яросл. гос. ун-т. Ярославль : ЯрГУ, 1999. 62 с.
16. Бутнев В. В. Сущность и порядок реализации гражданской процессуальной ответственности : текст лекцій / Ярославский гос. ун-т. Ярославль : ЯрГУ, 1989. 48 с.
17. Васильєв С. В. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2013. 343 с.
18. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва : изд. Бр. Башмаковых, 1917. URL: <http://www.wallpravo.ru/library/doc2472p/instrum4301/>
19. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2003. 464 с.
20. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини і громадянина // Віче. 2009. № 22. С. 4–6.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
22. Ветрова Г. Н. Санкции в судебном праве. М. : Наука, 1991. 160 с.
23. Викут М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России : учебник. Москва : Юристъ, 1999. 384 с.
24. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва : Норма, 2008. 448 с.
25. Галахова А. В. Преступления против правосудия (Толкование уголовного закона. Комментарий статей УК РФ. Материалы судеб. практики, статистика). М. : Норма, 2005. 416 с.
26. Гальперин М. Л. Ответственность в современном гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс ; арбитражный процесс». Санкт-Петербург, 2009. 27 с.
27. Гапеев В. Последствия неявки сторон в судебное заседание по гражданским делам : коммент. ГПК РСФСР // Советская юстиция. 1985. № 15. С. 23–24.
28. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 14 т. / [перевод Б. Г. Столпнера, просмотренный В. Брушлинским] ; под ред. М. Б. Митина. Москва : Соцэкгиз, 1939. Т. 6 : Наука логики. Т. 2 : Субъективная логика или учение о понятии. 386 с.
29. Гетманцев М. Заходи процесуального примусу як засоби реалізації цивільної процесуальної відповідальності // Юридична Україна : щомісячний правовий часопис. 2011. № 5. С. 71–77.
30. Гражданский процессуальный кодекс Казахстана. URL: <http://sud.gov.kz/rus/content/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks-respubliki-kazakhstan>

31. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь : принят 11 января 1999 г. № 238-З. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900238#load_text_none_1_
32. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации : принят 14 ноября 2002 г. № 138-ФЗ ; в ред. от 19 декабря 2016 г. ; с изм. и доп., вступ. в силу с 1 января 2017 г. URL: <http://www.gpkod.ru>
33. Гречишнікова В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на встановлений порядок здійснення правосуддя в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 207 с.
34. Гречишнікова В. В. Окремі проблеми адміністративно-деліктного забезпечення встановленого порядку здійснення правосуддя. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetenko/21406-2012-06-19-2-20-15/html?tmpl=component&print=1&page=>
35. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків. 2011. 35 с.
36. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харьков. 2000. 201 с.
37. Гусаров К. В. Проблеми реалізації деяких конституційних засад у цивільному судочинстві // Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4 (75). С. 155–162.
38. Декрет о суде № 2. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/890913>
39. Дигести Юстиниана. URL: <http://www.digestaiust.narod.ru/02.html>
40. Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2001. 154 с.
41. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред.

д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

42. Загальна характеристика і джерела права Візантії в IV-VII ст.
URL: <http://zen.in.ua/seredni-vika/vizantiya/zagalna-karakteristika-i-dzherela-prava-vizantii-v-iv-vii-st>.

43. Зайцев И. М. Гражданская процессуальная ответственность // Государство и право. 1999. № 7. С. 93–96.

44. Закони XII таблиць. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Закони_Дванадцяти_таблиць.

45. Захарова О. С. Процесуальні строки як гарантія своєчасного розгляду цивільної справи // Форум права. 2014. № 4. С. 142–146.

46. Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин // Вісник Академії адвокатури України. 2009. № 3 (16). С. 21–26.

47. Захарова О. С. Теоретичні та практичні питання щодо дисциплінарної відповідальності суддів // Вісник Академії адвокатури України. 2009. № 1 (14). С. 21–25.

48. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

49. Кабальський Р. О. Роль і місце примусу у правовій нормативності // Форум права : електрон. наук. фаховий журн. 2007. № 1. С. 94–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_1_18.

50. Калашник Ю. В. Актуальні проблеми адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду та шляхи їх подолання // Митна справа. 2012. № 6 (84), ч. 2, кн. 1. С. 256–263.

51. Калашник Ю. В. Зарубіжний досвід юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду та шляхи його запозичення для України // Форум права : електрон. наук. фаховий журн. 2012. № 4. С. 429–433. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_4_70.pdf.

52. Калашник Ю. В. Історія становлення та розвитку відповідальності за прояв неповаги до суду // Вісник Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2012. № 4 (1). С. 158–166.
53. Калашник Ю. В. Юридична відповідальність за прояв неповаги до суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 209 с.
54. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 194 с.
55. Коваль Д. О. Система заходів процесуального примусу у фінансовому праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 205 с.
56. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. / Н. О. Армаш, О. М. Бандурка, А. В. Басов та ін. ; за заг. ред. А. Т. Комаюка. Київ : Прецедент ; Істина, 2009. 823 с.
57. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. / С. В. Ківалов, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та ін. ; за ред. С. В. Ківалова, О. М. Пасенюка, О. І. Харитонової. К. : Правова єдність, 2009. 656 с.
58. Кодекс адміністративного судочинства України : прийнятий 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
59. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
60. Коломoeць Т. О., Калашник Ю. В. Генеза, доктринальні та нормативні аспекти відповідальності за прояв неповаги до суду : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2013. 199 с.
61. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. 624 с.

62. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підпис. 4 листоп. 1950 р. / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
63. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
64. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1989. 185 с.
65. Котюк В. О. Теорія права. Курс лекцій : навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 1996. 147 с.
66. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України : станом на 1 жовт. 2010 р. 2-ге вид., перероб і допов. Харків : Фактор, 2010. 786 с.
67. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Істина, 2006. 944 с.
68. Краснокутский В. А. Мѣстное гражданское право губерній прибалтійскихъ и привислянскихъ : пособие къ лекціямъ / приват – доц. Московскаго университета В. А. Краснокутскаго. 2-ое издание. Москва : типографія Императорскаго Московскаго Университета, 1910. 152 с.
69. Кримінальний кодекс України : прийнятий 28 груд. 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/ed19960807/page2>.
70. Кримінальний кодекс УРСР : затв. ВУЦВК 23 серп. 1922 р. // Хрестоматія з історії держави і права України / за ред. В. Д. Гончаренка. URL: <http://pravo.biz.ua/content/014/0194.htm>.
71. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
72. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.

73. Кузнецов Н. В. Санкции в гражданском процессуальном праве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право ; семейное право ; международное частное право». Саратов, 1981. 18 с.

74. Кузніченко С. О., Кашкаров О. О. Заходи процесуального примусу, передбачені Кодексом адміністративного судочинства // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. Симф., 2008. Т. 21 (60), № 1. С. 75–81.

75. Кузьменко В. А. Видалення як захід процесуального примусу в адміністративному судочинстві // Університетські наукові записки. Хмельницький, 2013. № 4. С. 348–359.

76. Кузьменко О., Панченко О. Особливості застосування заходів процесуального примусу в адміністративних судах головуючим у судовому засіданні // Право України. 2008. № 10. С. 31–37.

77. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров та ін. ; за ред. проф. В. В. Комарова ; Нац ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2011. 1351 с.

78. Куцик К. В. Визначення поняття «неповага до суду» // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.) / [редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. Ч. 1. С. 157–161.

79. Куцик К. В. Гарантії дотримання прав людини під час застосування заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова / [редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 82–84.

80. Куцик К. В. До питання класифікації заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Наукові пошуки у III тисячолітті : соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри : зб. матеріалів

Міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 квіт. 2016 р.). Кіровоград, 2016. С. 292–294.

81. Куцик К. В. Еволюція правового регулювання заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Законодавство України : історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4–5 груд. 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя, 2015. С. 51–54.

82. Куцик К. В. Загальна характеристика заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. Ч. 2. С. 124–126.

83. Куцик К. В. Заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 19–23.

84. Куцик К. В. Класифікація заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 24–28.

85. Куцик К. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу у цивільному процесі України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. № 23. С. 133–136.

86. Куцик К. В. Привід як один із заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (4 груд. 2015 р.). Кіровоград, 2015. С. 103–105.

87. Куцик К. В. Примус у цивільному судочинстві : поняття та співвідношення із категорією цивільної процесуальної відповідальності // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [ред. кол. В. В. Черней,

С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 151–154.

88. Куцик К. В. Ухвали про застосування заходів процесуального примусу як різновид судових рішень // Цивільний процес на зламі століть : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цив. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. Харків : Право, 2016. С. 112–114.

89. Куцик К. В. Цивільний процесуальний примус як вид державного примусу // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). / [ред. кол. : Чернеї В. В., Гусарєв С. Д., Чернявський С. С.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. С. 171–174.

90. Куцик К. В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород, 2016. Вип. № 41, т. 1. С. 116–121.

91. Куцык Е. В. Привод в гражданском процессе Украины : понятие, основания и порядок применения // Право и закон : междунар. науч.-практ. журн. 2016. № 3 (5). С. 49–55.

92. Липинский Д. А. Проблемы совершенствования процессуальной ответственности. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2549>.

93. Лукич Р. Методология права / [пер. с сербско-хорват.]. Москва : Прогресс, 1981. 304 с.

94. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право». Харків, 2011. 20 с.

95. Лукіна І. М., Кройтор В. А. Цивільна процесуальна відповідальність : проблеми галузевої класифікації : монографія. Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. 480 с.

96. Луспеник Д. Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України) : наук.-практ. комент. Харків : Харків юридичний, 2005. 640 с.

97. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : учебник для юрид. вузов. М. : Зерцало, 2001. 560 с.

98. Марченко О. О. Прояв неповаги до суду : проблемні питання притягнення до відповідальності в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород, 2012. Вип. 19, т. 3. С. 152–156.

99. Мельник Я. Я. Обов'язки учасників цивільного процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право». Київ, 2013. 20 с.

100. Молчанов В. В. Об ответственности в гражданском судопроизводстве // Арбитражный и гражданский процесс. 2010. № 10. С. 28–31.

101. Настрадін В. П., Хархун С. І. Вибір та затвердження теми дисертаційного дослідження здобувачів наукових ступенів : навч. посіб. Київ : Нац. акад. СБ України, 2000. 28 с.

102. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, В. О. Єрмолаєва та ін. ; ред. Ю. С. Червоний ; [пер. з рос.], перероб. і допов. Київ ; Одеса : Юрінком Інтер, 2008. 656 с.

103. Новиков А. Г. Гражданская процессуальная ответственность : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2002. 211 с.

104. Нохрин Д. Г. Формы государственного принуждения в гражданском судопроизводстве // Вестник МГУ. Серия 11. Право. 2005. № 4. С. 65–77.

105. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. Т. 7 : Народы и культуры / [ред. тома Р. Хогграт]. Москва : ИНФРА – М ; Весь Мир, 2000. 406 с.

106. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному процесуальному праві України : монографія / М. Б. Мельник, Я. Я. Мельник, М. М. Ясинок ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2014. 336 с.

107. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2015. 230 с.

108. Павлушина А. А. Теория юридического процесса : итоги, проблемы, перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2009. 472 с.

109. Пашуто В. Т., Флоря Б. Н., Хорошкевич А. Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. Москва : Юрид. лит., 1982. 714 с.

110. Передумова // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 6. С. 178. URL: <http://sum.in.ua/s/peredumova>.

111. Підстава // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 6. С. 505. URL: <http://sum.in.ua/s/pidstava>.

112. Пліщук Л. І. Проблемні питання застосування і здійснення примусового приводу у кримінальному процесі // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн. / Міжвід. наук.-дослід. центру з пробл. боротьби з організованою злочинністю. Київ, 2009. № 22. С. 175–184.

113. Постанова Європейського Суду з прав людини від 26 квітня 1979 року (скарга № 6538/74) у справі «Санді таймс» (ThesundayTimes) проти Сполученого Королівства. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/sandi-tajms-protiv-soedinennogo-korolevstva-n-1-postan>

114. Права, по которым судится малороссийский народ / под ред. проф. А. Ф. Кистяковского. Киев : Университет. типо-гр. (И. И. Заводзкого), 1879. 1065 с.

115. Примус // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7. С. 682. URL: <http://sum.in.ua/s/prymus>.

116. Приходько А. И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах : актуальные вопросы судебного правоприменения. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 259 с.

117. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради. 2013. № 27. Ст. 282.

118. Про виконавче провадження : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради. 2016. № 30. Ст. 542.

119. Про відповідальність за неповагу до суду : Закон СРСР від 2 листоп. 1989 р. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1642>.

120. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР : указ Президії Верховної Ради УРСР від 4 трав. 1990 р. № 9166-XI // Відомості Верховної Ради. 1990. № 20. Ст. 313.

121. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

122. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275.

123. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : постан. Пленуму Верховного Суду України від 12 черв. 2009 р. № 2 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

124. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду :

постан. Пленуму Верховного Суду від 12 черв. 2009 р. № 5 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>.

125. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : постан. Верховної Ради України від 06 листоп. 1991 р. № 1796-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 4. Ст. 15.

126. Про затвердження Інструкції про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання і ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків і потерпілих : наказ Міністерства внутрішніх справ від 28 груд. 1995 Р. № 864 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0014-96>.

127. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами : наказ Державної судової адміністрації України від 18 жовт. 2004 р. № 182/04 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1391-04>.

128. Про затвердження Положення про службу судових розпорядників та організацію її діяльності : наказ Державної судової адміністрації України від 14 лип. 2011 р. № 112 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0112750-11>.

129. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : постан. Верховної Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 30. Ст. 426.

130. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 берез. 2014 р. № 876-VII // Відомості Верховної Ради. 2014. № 17. Ст. 594.

131. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради. 2015. № 40–41. Ст. 379.

132. Про незалежність судової влади : постан. Пленуму Верховного Суду України від 13 черв. 2007 р. № 8 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>.

133. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1403-VIII // Відомості Верховної Ради. 2016. № 29. Ст. 535.

134. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06 жовт. 2005 р. № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 2–3. Ст. 36.

135. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.

136. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Д. Д. Луспеник та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 925 с.

137. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства : вопросы и ответы. Москва : Новый Юрист, 1999. 240 с. (Серия «Подготовка к экзамену»). URL: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>.

138. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 10-е вид., допов. Львів : Край, 2008. 224 с.

139. Резнік О. І. Періодизація історико-правового процесу : концептуальні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2008. 18 с.

140. Ровинський Ю. О. Поняття та види державного примусу // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ, 2010. № 49. С. 27–33.

141. Рожнов О. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. Харків, 2015. № 20. С. 164–167.

142. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1991. Т. 8 : Судебная реформа. 496 с.

143. Русенко І. Я. Проблеми практичного застосування юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль, 2012. URL: http://www.lexline.com.ua/?go=full_article&id=1164.

144. Руська правда (тексти на основі 7 списків та 5 редакцій) / під ред. проф. С. Юшкова. Київ : НАН України, 1935. 781 с. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/ys03.htm>.

145. Салическая правда. URL: https://royallib.com/book/.../salicheskaya_pravda.html.

146. Сергеевич В. И. Древности русского права : в 3 т. Москва : Гос. публич. ист. б-ка России, 2007. Т. 1. 618 с.

147. Сергієнко В. В. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посіб. Кременчук : Кременч. нац. ун-т ім. М. Остроградського, 2011. 103 с.

148. Серегина В. В. Государственное принуждение по советскому праву. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1991. 120 с.

149. Сірий М. І. Судова влада та основи її організації в демократичному суспільстві // Вісник центру суддівських студій. Київ, 2009. № 12. С. 5–7.

150. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5. 840 с.

151. Соборное уложение 1649 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/1649/10.htm>.

152. Собрание малороссийских прав 1807 г. / [сост. К. В. Вислобоков и др.] ; отв. ред. Б. М. Бабий, А. Н. Мироненко ; АН Украины ; Археограф, комиссия ; Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого ; Ин-т украинской археографии. Киев : Наук, думка, 1993. 368 с.

153. Советский гражданский процесс : учебник / под ред. С. Ю. Каца, Л. Я. Носко. Киев : Вища школа, 1982. 422 с.

154. Советский гражданский процесс : учебник / отв. ред. К. И. Комиссаров. Москва : Юрид. лит., 1988. 480 с.
155. Советское гражданское процессуальное право : учебник для юрид. ин-тов и фак. / В. П. Воложанин, А. Ф. Козлов, К. И. Комиссаров и др. ; под. общ. ред. К. С. Юдельсона. Москва : Юрид. лит., 1965. 471 с.
156. Сорокин В. Д. Административно-процессуальные правоотношения. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1968. 76 с.
157. Статут Вялікага князівства Літовскага 1529 года. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-1540/Statut1529/text6.phtml?id=2275>.
158. Статут Вялікага князівства Літовскага 1566 года. URL: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_05.htm.
159. Судаченко О. International : історичний процес. URL: <http://jurist.ua/?article/583>.
160. Таль Л. Судебные уставы и наука гражданского права // Вестник права. Москва, 1914. № 50. С. 1485–1490.
161. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання // Часопис Київського університету права. Київ, 2009. № 3. С. 15–19.
162. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації // Вісник Національної академії правових наук України. Харків, 2014. № 1 (76). С. 75–85.
163. Тertiшніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. 5-те вид., переробл. та допов. Харків : ФІНН, 2010. 628 с.
164. Тимчасовий порядок забезпечення охорони судів, органів та установ системи правосуддя, а також підтримання громадського порядку в них : затв. рішенням Вищої ради юстиції від 26 груд. 2016 р. № 3470/0/15-16 та наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26 груд. 2016 р. № 1352. URL: http://www.vru.gov.ua/legislative_acts/25.

165. Тлумачний словник сучасної української мови : близько 50 000 сл. / [уклад. І. М. Забіяка]. К. : Арій, 2007. 512 с.

166. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики : утв. Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ ; с изм. и доп. по сост. на 31 мая 2016 г. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353.

167. Уголовный кодекс Кыргызской Республики : с изм. и доп. по сост. на 10 мая 2017 г. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833.

168. Уголовный кодекс Республики Армения : принят 18 апреля 2003 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show>.

169. Уголовный кодекс Республики Беларусь : принят 9 июля 1999 г. № 275-3 ; одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года. URL: <http://уголовный-кодекс.бел>.

170. Уголовный кодекс Республики Казахстан : принят 3 июля 2014 г. № 226-V; с изм. и доп. по сост. на 6 мая 2017 г. URL: http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252.

171. Уголовный кодекс Республики Таджикистан : принят Законом Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574 ; по сост. на 24 февраля 2017 г. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=237375.

172. Уголовный кодекс Российской Федерации : принят Государственной думой 24 мая 1996 г. ; одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 г., подписан 13 июня 1996 г. URL: <http://www.uk-rf.com>.

173. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, 1845 г. URL: <http://www.history.ru/content/view/1114/87>.

174. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.

175. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 24 черв. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58605613>.

176. Ухвала Баришівського районного суду Київської області від 12 квіт. 2017 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65921804>.

177. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 28 лип. 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39915606>.

178. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 4 лип. 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39586960>.

179. Ухвала Золочівського районного суду Львівської області від 17 лют. 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49679021>.

180. Ухвала Каланчацького районного суду Херсонської області від 3 лют. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55403981>.

181. Ухвала Лисянського районного суду Черкаської області від 19 трав. 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46173520>.

182. Ухвала Миколаївського районного суду Львівської області від 25 серп. 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51246301>.

183. Ухвала Новотроїцького районного суду Херсонської області від 27 верес. 2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19851612>.

184. Ухвала Орджонікідзенського районного суду м. Запоріжжя від 26 верес. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61607943>.

185. Ухвала Свалявського районного суду Закарпатської області від 11 жовт. 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11712939>.

186. Ухвала Словянського міськрайонного суду Донецької області від 20 квіт. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57266270>.

187. Ухилення // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Інститут мовознавства. Київ : Наук. думка, 1979. Т. 10. С. 527. URL: <http://sum.in.ua/s/ukhylennja>.

188. Ушаков Д. Н. Толковый словарь. URL: <http://ushakovdictionary.ru>.

189. Фарукшин М. Х., Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству. Москва : Юрид. лит., 1971. 240 с.

190. Федоров М. В., Еремян В. В. Основы государства и права : учеб. пособ. для поступающих в вузы. М. : Компания «Евраз. Регион» ; Уникум-центр, 1997. 231 с.

191. Философия права : учеб. / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др. ; под. ред. О. Г. Данильяна. М. : Эксмо, 2005. 416 с.

192. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2007. 916 с.

193. Харитонов Є. О. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ : Істина, 2012. 472 с. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/74407-1-ponyattya-pdstavi-poryadokzastosuvannya-zahodv-protseusualnogo-primusu-vidi-zahodvprotseusualnogoprimusu.Html>.

194. Хохлова Е. М. Субъективное право и обязанность как юридическое содержание правоотношения // Вестник Саратовской государственной академии права. Саратов, 2008. № 1 (59). С. 33–36.

195. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / [пер. с нем. Ю. М. Юмашева]. Москва : Междунар. отношения, 2000. Т. 1 : Основы. 480 с.
196. Цивільне процесуальне право : підручник / І. С. Ярошенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Ярошенко ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014. 519 с.
197. Цивільне процесуальне право України : підручник / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.
198. Цивільне процесуальне право України : підручник для студ. юрид. спец. вузів / В. В. Комаров, В. В. Баранкова, В. І. Тертишніков та ін. ; за ред. В. В. Комарова ; Академія правових наук України ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 1999. 592 с.
199. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
200. Цивільний процес України : навч. посіб. / за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛДУВС, 2013. 587 с.
201. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Київ : Істина, 2011. 532 с.
202. Цивільний процес України : підручник / за ред. Р. М. Мінченко, І. В. Андропова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Харків : Одіссей, 2012. 495 с.
203. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін. ; ред. С. С. Бичкова. Київ : Атіка, 2008. 840 с.
204. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : станом на 22 черв. 2010 р. / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. Київ : Алерта, 2010. 648 с.

205. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2007. Т. 1. 915 с.

206. Цивільний процесуальний кодекс України : прийнятий 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

207. Цивільний процесуальний кодекс України : прийнятий 18 лип. 1963 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.

208. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1987. 103 с.

209. Чечина Н. А., Элькинд П. С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности // Советское государство и право. 1973. № 9. С. 33–41.

210. Чурпіта Г. В. Методологія дослідження особливостей розгляду і вирішення справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин // Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 26 трав. 2012 р.) / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. С. 369–372.

211. Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах : компаративістичний аспект // Криміналістичний вісник. 2014. № 1 (21). С. 38–44.

212. Шейко В. М., Кушніренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання–Прес, 2002. 295 с.

213. Шмарін І. О. Досвід кримінально-правової протидії неповазі до суду в країнах романо-германської правової сім'ї : порівняльний аналіз //

Вісник Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2014. № 1. С. 201–208.

214. Штефан М. И. Гражданская процессуальная ответственность // Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций. Киев, 1988. С. 194–246.

215. Штефан М. Й. Санкції цивільного процесуального права // Вісник Академії правових наук України. Харків, 2003. № 2 (33)–3 (34). С. 482–495.

216. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін-Юре, 1997. 607 с.

217. Штефан М. Й., Дріжчана О. Г. Цивільне процесуальне право України : підручник. Київ : Либідь, 1994. 320 с.

218. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / Мін-во освіти і науки України. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 358 с.

219. Юдин А. В. Гражданское процессуальное правонарушение и ответственность : монография. Санкт-Петербург : Юридическая книга, 2009. 624 с.

220. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс ; арбитражный процесс». Санкт-Петербург, 2009. 47 с.

221. Юнусов М. А., Юнусов Е. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) // История государства и права. 2010. № 7. С. 46–48.

222. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [ред. Ю. С. Шемшученко та ін.] ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.

223. Britannica : Настольная энциклопедия : в 2 т. Москва : АСТ ; Астрель, 2006. Т. 2. 2325 с.

224. Kutsyk K. The use of procedural compulsion in civil proceedings : national and international experience // Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 49–51.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Куцик К. В. Класифікація заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 24–28.
2. Куцик К. В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород, 2016. Вип. № 41, т. 1. С. 116–121.
3. Куцик К. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу у цивільному процесі України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. № 23. С. 133–136.
4. Куцык Е. В. Привод в гражданском процессе Украины : понятие, основания и порядок применения // Право и закон : междунар. науч.-практ. журн. 2016. № 3 (5). С. 49–55.
5. Куцик К. В. Заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 19–23.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Куцик К. В. Загальна характеристика заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. Ч. 2. С. 124–126.
2. Куцик К. В. Цивільний процесуальний примус як вид державного примусу // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.). / [ред. кол. : Черней В. В., Гусарев С. Д., Чернявський С. С.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. С. 171–174.
3. Куцик К. В. Привід як один із заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 4 груд. 2015 р.). Кіровоград, 2015. С. 103–105.
4. Куцик К. В. Еволюція правового регулювання заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Законодавство України : історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4–5 груд. 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя, 2015. С. 51–54.
5. Kutsyk K. The use of procedural compulsion in civil proceedings : national and international experience // Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 49–51.

6. Куцик К. В. До питання класифікації заходів процесуального примусу в цивільному судочинстві // Наукові пошуки у III тисячолітті : соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 22–23 квіт. 2016 р.). Кіровоград, 2016. С. 292–294.

7. Куцик К. В. Ухвали про застосування заходів процесуального примусу як різновид судових рішень // Цивільний процес на зламі століть : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цив. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. Харків : Право, 2016. С. 112–114.

8. Куцик К. В. Гарантії дотримання прав людини під час застосування заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листоп. 2016 р.) / [редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 82–84.

9. Куцик К. В. Примус у цивільному судочинстві : поняття та співвідношення із категорією цивільної процесуальної відповідальності // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [ред. кол. В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 151–154.

10. Куцик К. В. Визначення поняття «неповага до суду» // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листоп. 2016 р.) / [редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. Ч. 1. С. 157–161.